

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут енциклопедичних досліджень

**УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕКТРОННІ
ТА ПАПЕРОВІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ:
ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ**

Київ 2015

УДК 655.413:[031+004](082)(477)
ББК 76.17:[92+32.81](4УКР)я43
У45

До друку схвалила вчена рада Інституту енциклопедичних досліджень
НАН України (протокол № 11 від 17 грудня 2015 р.).

Редаколегія:

Т.І. Березюк, М. Г. Железняк (відп. ред.), Л.В. Журило, О.С. Іщенко,
Р.Г. Кацалап, С.І. Очеретянюк Р.В. Пилипчук, Н.В. Попович-Кузнецова,
О.В. Савченко, В.В. Тарасюк, Н.М. Фещенко, А.І. Шушківський.

Рецензенти:

Т.В. Добко – доктор наук із соціальних комунікацій,
керівник Центру науково-бібліографічної інформації Національної
бібліотеки
імені В.І. Вернадського НАН України;
К.М. Манолаке – кандидат політичних наук, доцент,
генеральний директор Центральної наукової бібліотеки АН Молдови.

**Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні
здобутки й перспективи:** науковий збірник / НАН України; Інститут енци-
клопедичних досліджень. – К., 2015. – 252 с. – ISBN 978-966-02-7822-6.

Науковий збірник присвячено питанням української енциклопедистики,
зокрема, в ньому проаналізовано українські енциклопедичні видання,
схарактеризовано здобутки енциклопедичної справи в державі, зазначено
сучасні тенденції й перспективи її розвитку, розкрито лабораторію творення
окремих українських енциклопедій, зокрема «Енциклопедії Українознавства»
та «Енциклопедії сучасної України».

Для науковців, видавців, всіх, хто цікавиться українською енциклопедич-
ною справою.

Вступ

Українська енциклопедистика має давню традицію. Та сьогодні як ніколи суспільство потребує швидкого й зручного забезпечення важливою, науково достовірною та компактною для сприйняття інформацією. У зв'язку з цим актуалізуються проблеми, пов'язані укладанням довідкових видань, зокрема енциклопедій. Відтак метою пропонованого наукового збірника є аналіз енциклопедичної справи в Україні задля висвітлення основних її здобутків, осмислення яких є підґрунтям для подальших досліджень у галузі енциклопедознавства.

Найвизначнішим досягненням української енциклопедистики є вихід у світ низки енциклопедичних видань. Серед них чільне місце посідають загальні енциклопедії національного характеру: «Українська загальна енциклопедія», «Енциклопедія українознавства», «Українська радянська енциклопедія», «Енциклопедія сучасної України». Неабияке теоретичне і практичне значення мають тематичні енциклопедії, зокрема «Енциклопедія кібернетики», «Українська літературна енциклопедія», «Юридична енциклопедія», «Українська мова: енциклопедія», «Економічна енциклопедія», «Енциклопедія історії України», «Українська музична енциклопедія», «Шевченківська енциклопедія», «Українське козацтво: мала енциклопедія», «Імена України в Космосі», «Київ: енциклопедичний довідник», «Енциклопедія Львова» тощо. Загалом палітра українських енциклопедичних видань вельми широка, що свідчить про високу динаміку розвитку вітчизняної енциклопедичної справи.

Поява нових форм представлення довідкової інформації, що зумовлена розвитком сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, – це ще один здобуток української енциклопедистики. Зокрема, йдеться про електронні енциклопедії, мультимедійні енциклопедичні системи, що існують у мережі Інтернет. Серед них – онлайнова «Енциклопедія сучасної України», «Веб-енциклопедія Києва», «Internet Encyclopedia of Ukraine», «Всеукраїнська велика енциклопедія рослин», «Енциклопедія київського університету» та інші.

Нині в Україні енциклопедичні видання як якісний інтелектуальний продукт створюють переважно в академічних та університетських колах. Водночас на книжковому ринку з'явилося чимало видань, які лише називаються енциклопедіями, проте їх укладачі не дотримуються канонів енциклопедичного жанру. Поява таких книг зумовлена тим, що про енциклопедії в суспільстві існує усталена думка,

і вона цілком правильна, як про престижну літературу. На цьому інколи й спекулюють видавництва: переслідуючи комерційну мету, вони не усвідомлюють чи просто ігнорують той факт, що своїми діями нівелюють класичне уявлення про енциклопедію як найавторитетніше джерело інформації.

Загалом українська енциклопедистика має велике значення для суспільства. Адже на сторінках українських енциклопедичних видань представлено найважливіші наукові, культурні, політичні, технічні, економічні, спортивні досягнення нашої держави. Тому енциклопедичні видання належать до важливих засобів у побудові українського інформаційного простору, їх цілеспрямоване поширення є запорукою пропаганди і прищеплення національно (державно) орієнтованих ідей, цінностей, норм і моделей поведінки, які сприяють соціальній гармонії та згоди у суспільстві. Водночас енциклопедичні видання про українську науку, культуру, мистецтво, військову справу, цивільну оборону, історію (з акцентом на шанування пам'ятних дат та історичних постатей), краєзнавство, туризм, охорону довкілля, фізкультуру, спорт є доступним і надійним інформаційним джерелом для національно-патріотичного виховання громадян.

Забезпечити суспільство доступом до якісних енциклопедичних видань, зокрема й за рахунок підготовки нових, означає підвищити рівень освіченості громадян, престижу української науки в суспільстві й захисту інформаційного простору в країні.

Розділи підготували: О.С. Іщенко, О.В. Савченко (перший розділ); Т.І. Березюк, С.І. Очеретянюк, Р.В. Пилипчук, О.В. Савченко, Н.М. Фещенко, А.І. Шушківський (другий розділ); Р.Г. Кацалап (третій розділ); М.Г. Железняк, О.С. Іщенко, В.С. Муха (четвертий розділ).

Розділ 1. Традиції укладання паперових енциклопедичних видань

1.1. Енциклопедії, їх визначення, характеристика, типологія

Енциклопедія (від грец. *ἐγκύκλιος παιδεία* – коло загальноосвітніх знань) – упорядкована за алфавітом або певною системою збірка відомостей з усіх галузей знання чи з окремої його ділянки. У Стародавній Греції термін «енциклопедія» вживали на позначення обсягу знань, що їх повинен засвоїти освічений громадянин. Сучасне значення слово отримало після появи у XVI ст. перших енциклопедій – книг, у яких були зібрані актуальні на той час знання з різних наук.

За інформативністю матеріалу енциклопедичні видання поділяють на власне енциклопедії, енциклопедичні словники, енциклопедичні довідники, енциклопедичні словники-довідники. Так, в енциклопедичних довідниках, на відміну від власне енциклопедій, основне смислове навантаження покладено на дефініцію; статті вирізняються лаконічністю, у більшості з них подано тлумачення того чи іншого поняття, реалії, події, об'єкту тощо. Натомість у власне енциклопедіях статті більш розлогі, містять більше фактів, комплексно описують явище, враховуючи ширшу гаму аспектів, проблем. Отже, власне енциклопедії вирізняються повнотою, вичерпністю, максимальною інформативністю текстового контенту, всебічністю фактів, оцінок, ознак тощо.

У свою чергу, енциклопедичним словником-довідником називають довідкове видання, що містить упорядкований перелік певних понять (слів, словосполучень), термінів тощо із поясненням їх значення та короткими додатковими відомостями про них наукового, науково-публіцистичного або прикладного характеру (наприклад, список фундаментальних джерел інформації, обов'язкових для ознайомлення).

У видавничій справі усталилося поняття енциклопедичного жанру, для якого характерні спільні засадничі риси створення, структура подання інформації, мовна стилістика тощо. Прикметними ознаками енциклопедичного жанру є:

- об'єктивність (наявність лише об'єктивної інформації, відсутність суб'єктивних думок (упередженості), оцінок, прогнозів тощо, а також формулювань індивідуально-емоційного забарвлення);

- науковість (подання довідкового матеріалу на основі достовірних джерел, з перевіреною точністю викладених фактів);
- доступність (відповідність стилістичному оформленню тексту; відсутність ненаукового чи термінологічно перенасиченого стилю; обов'язкова наявність дефініцій);
- системність викладу інформації (всеосяжність, багатоаспектність, узагальненість).

Важливо підкреслити, що енциклопедія – це видання, якому притаманний високий науковий рівень: авторами енциклопедичних статей зазвичай є найвідоміші, найавторитетніші фахівці зі своєї галузі знань. Залучення до написання енциклопедій авторитетів із різних сфер науки чи культури, наявність розгалуженої системи наукових редакцій, рецензування статей і їх прискіпливе наукове та літературне редагування, участь наукових консультантів, робота над рукописом етимологів, бібліографів та інших фахівців на різних етапах його підготовки, забезпечує енциклопедичному виданню перелічені вище ознаки.

Справді, енциклопедії давно визнано у світі еталонною вершиною книгодрукування, підготовка яких вимагає багато часу, значних інтелектуальних та фінансових витрат. Лише високорозвинена держава може собі дозволити видання енциклопедичної літератури. Найперше практичне значення створення енциклопедій для держави полягає в тому, що доступ до цього джерела знань завжди позитивно позначається на розвитку економіки та окупається сторицею. Звісно, підраховувати економічну вигоду складно, до того ж наївно очікувати миттєвого зиску. Однак те, що прибуток від цього виду інтелектуально-духовної діяльності однозначно існує, стало давно зрозумілим у цивілізованому світі. Високорозвинені країни світу досягли свого економічного поступу завдяки величезним фінансовим вкладенням у сферу науки, культури та освіти. Зокрема, ці країни давно звернули належну увагу на розвиток енциклопедичної справи та сприяли цьому.

Отже, енциклопедія є показником рівня розвитку суспільства, зокрема науки, освіти, економіки, суспільних відносин та соціально-економічних умов; виступає одним з атрибутів державності та ознак зрілості нації.

За спектром читацької аудиторії енциклопедії (йдеться передусім про енциклопедії універсального типу) поступаються лише засобам масової комунікації (телебаченню, радіо, Інтернету, пресі). Адже такі видання орієнтовані на масового читача – від школяра до академіка.

Сучасні енциклопедичні видання представлені довідковою літературою різної структури, змісту, тематики, цільового призначення, читацької аудиторії. Таке різноманіття видань, характер спільних і відмінних рис формує типологію енциклопедій. Диференціацію енциклопедичних видань за тими чи іншими ознаками простежуємо ще з кінця XIX століття, коли в багатьох країнах Європи та Північної Америки почала активно розвиватися енциклопедистика як виклик на потреби суспільства в упорядкованій, об'єктивній, доступній та системній довідковій інформації різних тематичних напрямків.

Нині існують різні погляди на типологію енциклопедичних видань. Так, Державний стандарт України подає лапідарну класифікацію: «Енциклопедії доволі різноманітні: за цільовим призначенням розрізняють наукову, науково-популярну та популярну, а за характером інформації – універсальну, спеціальну та регіональну»¹. Як бачимо, у визначенні не враховано диференціації видань за читацькою аудиторією, структуруванням матеріалу, їх обсягом тощо.

В енциклопедії «Книга» зазначено таке: «Енциклопедії – це різновид наукового чи науково-популярного видання. За специфікою матеріалу вони бувають універсальними, галузевими, регіональними, тематичними, проблемними та персональними. За читацькою адресою виокремлюють енциклопедії для фахівців, для широкого кола читачів, для жінок, дітей, осіб похилого віку, для сімейного читання»².

Ґрунтовну типологію енциклопедичних видань запропонувала у своєму посібнику Наталія Черниш³. Вона виділяє шість критеріїв.

1. Цільове призначення. Більшість сучасних енциклопедій належать до наукових видань, адже містять актуальні, узагальнені, науково апробовані відомості, що задовольняють інформаційні потреби як добре підготовленого, кваліфікованого читача (можуть використовуватися в його фаховій, науковій чи виробничій діяльності), так і досить широкої аудиторії, що має на меті передусім отримати коротку довідку з конкретного наукового питання.

¹ Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017-95. – К.: Держспоживстандарт, 1997. – С. 20.

² Книга: енциклопедія. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1999. – С. 732.

³ Черниш Н.І. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика. – Львів, 2015.

До таких енциклопедій належать «Українська літературна енциклопедія», «Енциклопедія історії України», «Юридична енциклопедія» та багато інших авторитетних українських довідників. Вони відзначаються глибиною представлення певної галузі знань і задовольняють інформаційні потреби, які виникають не лише в науковій чи виробничо-практичній діяльності, а й у процесі навчання, самоосвіти. Численні науково-популярні енциклопедії («Лікарські рослини», «Енциклопедія Львова», «Мистецтво України» та ін.) мають вужчі, ніж наукові довідники, цільове призначення та сферу використання, забезпечуючи інформаційні потреби передусім масового читача, їх матеріал, хоч і висвітлює ту чи іншу галузь досить повно, все ж має яскраво виражений науково-популярний характер та певною мірою підпорядкований потребам масової аудиторії. На книжковому ринку України доволі широко представлені й суто популярні (ужиткові) енциклопедії (наприклад, «Енциклопедія домашнього господарства», «Енциклопедія консервування»), відомості яких надто узагальнені, переважно прикладного характеру й мають на меті забезпечувати читача конкретними порадами та інформацією в певній ситуації повсякденного життя чи на дозвіллі.

2. Читацька аудиторія. Хоча загалом читацька аудиторія енциклопедичних довідників доволі широка, необмежена, все ж можна виокремити декілька груп читачів, які користуються такими різновидами видань. По-перше, це фаховий читач – спеціаліст певної або суміжних галузей знань, що звертається до енциклопедій за довідкою, необхідною в його науковій чи виробничій діяльності. Саме для фахової аудиторії призначені «Юридична енциклопедія», «Економічна енциклопедія», «Енциклопедія корпоративного управління», «Енциклопедія страхування» та низка інших авторитетних видань, які вміщують найсуттєвішу актуальну наукову інформацію з відповідних галузей знань та задовольняють запити висококваліфікованих читачів.

По-друге, це читач дитячого віку. Як відомо, існують дитячі енциклопедії, які відповідно до зацікавлень і можливостей дітей переважно віком 7–14 років викладають наукові факти, дотичні до всіх галузей знань та практичної діяльності. Деякі довідники або ж серії видань призначені для конкретних вікових груп: «Енциклопедія тварин та рослин світу», «Книга знань у запитаннях та відповідях», «Географія для допитливих», «1000 цікавих фактів» та ін. Серія енциклопедій «Що? Як? Чому?» об'єднала довідники такого

змісту: «Світ рослин», «Світ тасмниць Землі», «Світ тварин», «Світ мандрів», «Світ моєї України», тобто фактично забезпечила відповіді на цілу низку дитячих запитань, навіть на найскладніші та неочікувані (приміром, у довіднику «Світ дивовижного та загадкового»). По-третє, це масовий читач, який користується насамперед енциклопедіями, що подають ґрунтовні довідкові матеріали з усіх галузей знань та практичної діяльності (наприклад, «Енциклопедія сучасної України»), або ж науково-популярними чи популярними (ужитковими) довідниками конкретного змісту («Географічна енциклопедія України», енциклопедичні праці «Українська мова» чи «Лікарські рослини»).

3. Характер довідкової інформації. У цьому контексті енциклопедії класифікують на універсальні, галузеві, спеціалізовані та регіональні. Універсальні енциклопедії вміщують актуальні наукові відомості фактично з усіх галузей знань та практичної діяльності (фізики, сільського господарства, географії, живопису тощо). Галузеві енциклопедії присвячені окремим галузям знань та певним напрямам практичної діяльності людини. До універсальних в Україні належать УРЕ, «Енциклопедія сучасної України», до галузевих – «Юридична енциклопедія», «Українська літературна енциклопедія», «Енциклопедія історії України» та ін. Галузеві енциклопедії мають декілька різновидів залежно від особливостей поданої інформації. Якщо матеріал довідника охоплює всю галузь знань чи сферу практичної діяльності, то це, власне, галузева енциклопедія. Прикладом можуть слугувати «Економічна енциклопедія», «Гірнична енциклопедія», згадана вище «Юридична енциклопедія» або енциклопедичний довідник «Мистецтво України». Енциклопедії, що містять довідкові відомості, характерні лише для частини галузі, є підгалузевими («Фармацевтична енциклопедія», «Мала енциклопедія українського народознавства», «Енциклопедія екології» та ін.). Довідник, який охоплює у своєму змісті декілька галузей знань та задовольняє інформаційні потреби фахівців суміжних наук, належить до міжгалузевих енциклопедій. Міжгалузевими є «Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення», «Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера», «Філософія політики» та інші видання, назви яких доволі чітко зазначають саме ті галузі знань та сфери практичної діяльності, що висвітлені в довідкових матеріалах. Спеціалізовані енциклопедії, на відміну від галузевих, містять відомості з вузьких, конкретніших питань. Зазвичай вони викладають або матеріали на

певну тему, або факти з життя й діяльності видатних людей. Такі різновиди спеціалізованих енциклопедій відповідно називаються тематичними та персональними. Так, енциклопедії «Лікарські рослини», «Живий світ геральдики», що має навіть тематичний підзаголовок «Тварини і рослини в державній символіці», висвітлюють лише одну локальну тему. Яскравим прикладом спеціалізованої персональної енциклопедії є «Шевченківська енциклопедія» та «Шевченківський словник», що передували їй.

На особливу увагу заслуговують регіональні, або краєзнавчі енциклопедії. Вони надають багатогранні та ґрунтовні довідки про частину світу, країну, місто, яскраво висвітлюють здобутки тієї чи іншої нації, етнічної групи, певного регіону. Зокрема, «Полтавіка: Полтавська енциклопедія», «Коломийська енциклопедія», «Тернопільський енциклопедичний словник», «Енциклопедія Львова», низка енциклопедичних довідників, присвячених регіонам та найбільшим містам України – «Київ», «Полтавщина», «Чернігівщина» та ін.

Наталія Черниш наголошує, що виокремлені за характером інформації універсальні, галузеві, спеціалізовані та регіональні енциклопедії охоплюють у своєму змісті весь масив потрібних читачам довідкових відомостей і дозволяють оптимально задовольнити запити користувачів різного рівня та багатоаспектних зацікавлень.

4. За структурою (або розташуванням матеріалу) енциклопедії можуть бути алфавітними, систематичними або змішаними (алфавітно-систематичними). В алфавітних енциклопедіях усі довідкові статті розміщені за абеткою назв, що забезпечує зручність та швидкість пошуку необхідних відомостей. Зазвичай алфавітними є універсальні енциклопедії, покликані забезпечити інформаційні потреби доволі широких кіл читачів різної кваліфікації. Власне, саме багатогранність інформації, об'єднаної в різноманітних універсальних виданнях, які охоплюють відомості з усіх галузей знань та практичної діяльності, на відміну від інших різновидів енциклопедії, зумовлює вибір саме абеткового розміщення матеріалу. Більшість українських енциклопедій (УРЕ, «Енциклопедія сучасної України», «Шевченківська енциклопедія», «Енциклопедія історії України» та ін.) належить до алфавітних, незалежно від того, чи вони є універсальними, галузевими чи спеціалізованими.

Існують також енциклопедії, матеріал у яких структуровано відповідно до системи, що є загальноновизнаною в певній галузі знань чи практики, або ж за хронологією. Такі енциклопедії називають

систематичними. Якщо хронологічний порядок розташування відомостей загалом не вимагає високої кваліфікації читачів і здебільшого не ускладнює пошук інформації, то застосування системи, визнаної в тій чи іншій галузі науки, доцільне передусім в енциклопедіях, розрахованих на фахового, добре підготовленого читача. Серед українських енциклопедій систематичних загалом небагато (приміром, це «Енциклопедія Трипільської культури»), оскільки більшість довідників, як зазначено вище, алфавітні.

Змішані (алфавітно-систематичні) енциклопедії мають доволі складну структуру: тут великі за обсягом розділи, що висвітлюють наукові проблеми в тій чи іншій галузі, поєднані зі словниковою частиною, яку укладено за абеткою. Алфавітно-систематичну побудову вдало використали укладачі «Енциклопедії українознавства» та енциклопедичного довідника «Історія міст і сіл УРСР». Так, перша (систематична, або, за словами видавців, загальна) частина «Енциклопедії українознавства», яка складається з трьох томів, подає довідкові відомості в такій послідовності: Вступ. Загальні відомості про Україну. Фізична географія і природа. Людність (населення). Етнографія. Мова. Історія. Церква. Право. Культура. Література. Просторове мистецтво. Театр. Музика. Кіно. Наука. Освіта. Видавництва і преса. Бібліотеки, архіви, музеї. Народне господарство. Суспільство. Охорона здоров'я. Військо. Друга (алфавітна) частина цього видання вміщує у чіткій абетковій послідовності численні енциклопедичні статті (майже 20 тисяч), які доповнюють, поглиблюють та уточнюють, розширюють відомості систематичної частини.

Безперечно, обираючи той чи інший тип розташування матеріалу в енциклопедичному виданні, видавці, редакційна колегія довідника мусить брати до уваги тему, читацьке призначення праці, однак чи не найважливішим критерієм тут виступає зручність і швидкість пошуку необхідної читачеві інформації.

За обсягом виділяють великі (понад 12 томів), малі (10–12 томів), короткі (4–9 томів) енциклопедії та енциклопедичні словники, що складаються з 1–3 томів. Таким чином, енциклопедичний словник бажано розглядати не як окремий, особливий тип довідкових видань, а як різновид енциклопедії, що містить невеликі за обсягом статті, викладені в стислій формі та розташовані за абеткою їх назв. Таке тлумачення цілком відповідає ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення». У практиці українсько-го енциклопедичного книговидання великими є перше видання

«Українська радянська енциклопедія» (17 томів), «Енциклопедія українознавства» (13 томів), «Енциклопедія сучасної України» (заплановано 30 томів), до малих належить, приміром, «Енциклопедія історії України» (10 томів), а до коротких – «Юридична енциклопедія» (6 томів), «Мистецтво України» (заплановано 5 томів). Енциклопедичні словники здебільшого містять у назві визначення виду видання, скажімо, «Гірничий енциклопедичний словник» (3 томи), «Геодезичний енциклопедичний словник» (2 томи), «Шевченківський словник» (2 томи).

За форматом енциклопедії поділяють на настільні, портативні та кишенькові. Настільні енциклопедії мають найбільший формат – 84x108 1/16, адже призначені для опрацювання, приміром, у бібліотеці, за письмовим столом. Зазвичай це найпоширеніший формат українських енциклопедичних видань, його використано, зокрема, для «Української радянської енциклопедії». У виданнях такого формату можна не лише розташувати великий масив довідкової інформації, а й вдало поєднати текст та ілюстративний матеріал чи таблиці, забезпечити оптимальні умови для зручного пошуку відомостей завдяки вміщенню колонтитулів, використанню шрифтів різного кегля або гарнітур.

Портативні енциклопедії менші – їх формати 70x108 1/16, 70x100 1/16, однак вони також відповідають типовим вимогам щодо зручності пошуку довідок, їх компактного розташування та наочності. Наприклад, «Юридична енциклопедія» (70x100 1/16), чи енциклопедичний довідник «Українська мова» (70x100 1/16), або ж «Енциклопедія українознавства» (70x 108 1/16), завдяки раціональному портативному формату, вважаються зразками вдалого підходу видавців до створення зручних і водночас компактних видань з великим обсягом довідкової інформації.

Менш уживаним є формат 75x90 1/32, який використовують для кишенькових енциклопедій (їх у вітчизняній книговидавничій практиці обмаль). Цей формат обрано лише для низки краєзнавчих енциклопедичних праць, приміром, довідників «Київ», «Полтавщина», «Чернігівщина», що зумовлено специфічними умовами їх використання (зокрема, під час екскурсій містом, подорожі регіоном). Безперечно, великий масив різноманітної довідкової інформації, вміщеної в будь-якій енциклопедії, не завжди дає змогу видавцям обирати невеликі (а вони здебільшого економічно вигідні) формати. Та й традиційно ці довідники уявляються читачеві як фундаментальні (не лише з огляду на зміст, а й зовні). Наталія Черниш

звертає увагу, що, обираючи раціональний формат, варто враховувати як умови користування енциклопедією, так і технологічні можливості українських поліграфічних підприємств, адже це суттєво позначається на якості видання, його культурі.

Отже, сучасна типологія енциклопедичних видань доволі складна, різні науковці неоднаково класифікують енциклопедії – одні дають найзагальнішу типологію, інші – набагато ширшу.

Сьогодні у зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій з'явилася ще одна парадигма класифікації енциклопедій, яку не завжди враховують: енциклопедії бувають паперовими та електронними (докладно про електронні енциклопедії – див. Розділ 3).

1.2. Редакційна колегія і науково-редакційна рада

Редакційна колегія – це керівний і дорадчий орган з укладання енциклопедичного видання. Вона розробляє концепцію, визначає формат та орієнтовні обсяги матеріалу в знаках, затверджує словник, рекомендує авторів для написання статей та здійснює їх оцінювання, залучає консультантів, рецензентів та експертів для реалізації всіх прийнятих фаз додрукарської підготовки енциклопедичного видання перед літературним редагуванням, макетуванням, версткою і друком.

Часто для підготовки енциклопедичного видання створюють, окрім редакційної колегії, науково-редакційну раду. У такому випадку описані вище обов'язки розподіляють між колегією і радою. Найчастіше редколегія займається питаннями наукового редагування матеріалів, а науково-редакційна рада розробляє концептуальні питання створення видання та забезпечує контроль за дотриманням відповідних методичних засад.

Редколегією керує головний редактор, або голова, іноді – кілька співголів. До її складу входять відповідальний секретар, або відповідальний редактор, і наукові редактори, найперше призначення яких – фахово аналізувати й оцінювати авторські тексти до енциклопедії. Редакційна колегія формується на основі групи авторитетних людей – провідних фахівців тієї чи іншої галузі, прізвища яких додають до вихідних даних видання.

Якщо у процесі підготовки галузевих енциклопедій склад редколегії відносно невеликий (залучено кілька вузькопрофільних редакторів), то в універсальних, зокрема національних, енциклопедіях редакційна колегія складається здебільшого з десятків фахівців різних галузей науки, техніки, культури, спорту тощо.

Окрім фахового редагування, члени редакційної колегії займаються пошуком авторів статей, домовляються з ними щодо контенту статті, її структури тощо. Проте й самі члени редакційної колегії можуть готувати статті, особливо якщо стаття стосується безпосередньо тієї сфери знання, в якій редактор є фахівцем. Якщо член редколегії готує статтю, то для забезпечення об'єктивності, науковості, повноти висвітлення він вдається до спеціальних методів збирання інформації. При підготовці статей-персоналій досить часто використовується анкетування. Для узагальнення окремих статей, підготовлених різними авторами, створення цілісності видання редакційна колегія зазвичай готує докладні методичні настанови для авторів статей, створює типові схеми, подає взірці статей того чи іншого циклу, знайомить авторів з переліком запланованих статей того тематичного блоку, до якого належить стаття, що її готує автор. Це забезпечує цілісність видання й убезпечує від повторень чи неузгоджень.

Зібраний матеріал для укладання енциклопедії зберігають у так званій базі даних, що являє собою сукупність упорядкованої довідкової інформації в електронному чи паперовому вигляді (авторські статті – оригінали і відредаговані версії, редакційні статті, іконографічний матеріал). Електронні бази даних зручні тим, що мають систему навігації, яка дозволяє швидко знайти потрібну інформацію, групувати її тощо.

Загалом редакційна колегія та науково-редакційна рада відповідають за весь редакційно-видавничий процес видання, тобто за сукупність послідовних дій, спрямованих на продукування й реалізацію ідеї, втілення її у вигляді підготовки та випуску енциклопедичного видання.

1.3. Енциклопедична концепція

Ідейний задум кожного енциклопедичного видання необхідно оформити у вигляді концепції видання. Енциклопедична концепція дає відповідь на питання, для чого і для кого укладається енциклопедія, яке її теоретичне і практичне значення, якою буде структура видання, його зміст, особливості наповнення, стилістика, інші характеристики.

Концепцією визначається вся подальша творча й практична робота над укладанням видання. Створити концепцію – означає спроектувати майбутню енциклопедію.

Особливе місце в енциклопедичній концепції належить встановленню критеріїв відбору матеріалу, тобто які самереалії, поняття, явища, терміни, особи тощо повинні бути представлені в енциклопедії.

Критерії відбору перебувають у певній кореляції до повноти відображення питання, рівня деталізації змісту енциклопедичного видання, що, у свою чергу, й зумовлює його обсяг. Щоправда, бувають випадки, коли не матеріал диктує обсяг видання, а заданий обсяг визначає об'єм змісту.

Для загальних енциклопедій критеріями відбору зі спеціальних галузей знань є такі орієнтири, як «загальне – конкретне», «важливіше – менш важливе». В енциклопедіях певні явища, особи тощо намагаються представляти симетрично та відповідно до історичних наслідків, ролі в історії, віддаючи перевагу особистостям із позитивним внеском у різні сфери діяльності.

Особливо ретельно прийнято відбирати персоналії, зважаючи насамперед на формальні ознаки, до яких належать: офіційне визнання й пошанування особи; займання нею найвищих посад у державних органах, наукових, професійних, громадських організаціях та установах; наукове чи мистецьке звання; членство у професійних спілках; наявність державних нагород, відзнак. Ці критерії не варто ігнорувати, проте вони не можуть бути абсолютними. На основі експертних оцінок наукових консультантів, членів редколегії, через громадське обговорення слівників здійснюють альтернативний принцип підходу до відбору персоналії, наголошуючи на їхньому реальному внеску в розвиток науки, техніки, мистецтва, літератури, політики та громадського життя, актуальності чи історичній значимості спадщини.

При створенні концепції значну увагу приділяють явищам, процесам, поняттям, що характеризують сучасну добу. Звісно, це створюватиме певні труднощі в доборі матеріалу і підготовці власне статей. Під час відбору персоналії треба також враховувати відомість, популярність особи, суспільний резонанс її діяльності, цитованість, особливо для науковців. Не варто забувати про думку критиків, експертів, а також керуватися енциклопедичною інтуїцією.

Суть енциклопедичної концепції викладають здебільшого в передмові. Буває, що концептуальним засадам видання присвячують окремий розділ, у якому подають не лише загальні відомості про зміст, структуру, призначення, актуальність, особливості енциклопедії, а й практичні інструкції, пояснення щодо користування нею. У передмові також часто висвітлюють значення теми енциклопедії, особливості змісту й форми книги, джерела написання тощо. Передмова готує читача до сприйняття видання, формує уявлення про нього (передмову в енциклопедіях інколи подають кількома мовами).

Концепція енциклопедії є сукупністю взаємопов'язаних і взаємозумовлених ознак видання, визначених його метою, змістом, формою представлення. На основі такої концепції планують характер видання, його формат, обсяг, залучення авторів, загальні вимоги до змісту й наповнення статей тощо. Концепцію видання часто удосконалюють у процесі роботи над енциклопедією. До обговорення концепції фундаментальних видань, зокрема національної енциклопедії, залучають широкі кола громадськості та засоби масової інформації.

1.4. Формування слівника (списку гасел)

Слівник енциклопедії – це сукупність гасел (реєстрових слів), на основі яких формується корпус енциклопедичного видання. Для великих енциклопедичних проєктів загальнонаціонального значення слівник може бути опублікований як окреме видання і доступний для читання широкому колу людей задля того, щоб будь-хто небайдужий мав можливість оцінити кількісний і якісний склад реєстрових слів, обговорити їх, внести свої пропозиції, застереження, побажання. У такий спосіб отримують вдосконалений проєкт майбутньої енциклопедії.

Проте в більшості випадків слівник енциклопедії є робочим списком реєстрових слів, що слугує планом для майбутньої роботи та доступний лише укладачам видання. Слівник може складатися з переліку лише гасел або, окрім гасел, містити короткі анотації майбутніх статей, рекомендації щодо їх обсягу.

Слівник передусім формує зміст енциклопедичного видання, його ідейно-наукову спрямованість. Адже на стадії створення слівника на основі скрупульозного аналізу відбирають склад довідкового матеріалу, керуючись критеріями добору, оцінюючи співвідношення кількості гасел відповідно до тієї чи іншої тематики. В основному в підготовці енциклопедичних видань спочатку укладають реєстр гасел окремих великих тематичних блоків, а вже потім загальний слівник видання.

Окрім цього, слівник забезпечує також створення системи подання статей у масштабі всієї енциклопедії, виокремлення циклів статей, випрацювання системи посилань. Зрештою, з підготовкою слівника пов'язано й планування структури статті, структури сторінки, розташування бібліографічного, ілюстративного й картографічного матеріалу. Звісно, вже в процесі укладання матеріалів енциклопедії реєстр гасел може поповнюватися новими одиницями.

Варто додати, що словники бувають алфавітними й тематичними. Алфавітний словник укладають за абетковим принципом, тематичний – за групуванням матеріалу з певної тематики. В енциклопедіях обсяг гасел може бути різним, це залежить передусім від типу довідкового видання. Найбільшими є енциклопедії універсального типу (див. табл. 1).

Табл. 1. Показники обсягу національних енциклопедій

Українська радянська енциклопедія: у 17 т. К., 1959–1975	45 000 гасел
Українська радянська енциклопедія: у 12 т. 2-ге вид. К., 1974–1985	50 000 гасел
Большая советская энциклопедия: в 65 т. М., 1926–1947	65 000 гасел
Большая советская энциклопедия: в 65 т. 2-е изд. М., 1950–1960	100 000 гасел
Большая советская энциклопедия: в 30 т. 3-е изд. М., 1969–1978	95 270 гасел
Большая российская энциклопедия В 35 т. Т. 1–27. М., 2004–2015	87 000 гасел
Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: у 12 т. Мн., 1969–1975	34 400 гасел
Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. Мн., 1996–2004	80 000 гасел
Encyclopedia Americana 2004: International edition in 30 vol. New York, 2004	45 000 гасел
Британська енциклопедія «Britannica»: онлайн-сервіс www.britannica.com	120 000 гасел
Britannica Consire Encyclopædia: in 32 vol. New York, 2007	65 000 гасел
Енциклопедія сучасної України: в 30 т.	120 000 гасел

Створення словника є одним із найважливіших етапів підготовки видання, в результаті якого вибудовується структура, своєрідний каркас енциклопедії, в якому чи не вирішальну роль відіграють відбір термінів, персоналій, їхній обсяг, об'єктивне співвідношення галузей знань. При побудові словників необхідно дотримувати однорівневий підхід у відборі термінів, визначенні обсягу однорідних понять, а також серед термінів і обсягів різних тематичних розділів. Недопустима надмірна генералізація або деталізація окремих наукових напрямів, що порушують роль цих розділів в науці.

При складанні слівника найперше необхідно визначити масштаб енциклопедії та її статей. Хоча і спеціальні енциклопедії мають для себе вирішувати цю проблему, але у випадку універсальних енциклопедій доводиться здійснювати відбір інформації зі спеціальних галузей знань за критеріями «загальне – конкретне», «важливіше – менш важливе» (другий критерій вносить поправки до першого). Застосування критерію «важливішого» поєднує в собі деякі універсальні і національні ціннісні критерії.

Для ознайомлення з фактичною структурою слівників, взаємозв'язку міжгалузевих тематик, контролю єдиного підходу при вирішенні загальних питань (адекватного розподілу обсягів між статтями і темами, уніфікації принципів відбору термінів у різних галузях) здійснюється читання галузевих слівників шефами-редакторами і суміжними редакціями. Це дозволяє також усунути повтори, виявити напрями, що знаходяться на стику наук і залишилися поза межами слівника. Після цього всі статті об'єднуються за абеткою, остаточно усуваються повтори, додаються частини комплексних статей, які залишилися поза увагою, перевіряються посилання, створюються слівники ілюстрацій і карт, які передаються у відповідні підрозділи.

Всі слівники проходять рецензування вченими фахівцями в окремих галузях, можливе також обговорення слівників широкою науковою громадськістю.

Отже, слівник будь-якої енциклопедії становить собою повний перелік назв її статей. Укладання слівника необхідно для:

1. визначення обсягу та структури видання;
2. визначення співвідношення обсягу відомостей за різними галузями знань;
3. виокремлення та розроблення циклів і комплексів статей, які відбивають взаємозв'язок суміжних галузей знань;
4. створення стрункої системи подачі матеріалу, полегшення пошуку статей шляхом оформлення посилань;
5. визначення статей, які підлягають ілюструванню, картографуванню та бібліографуванню.

Робота над універсальними слівниками передбачає такі етапи підготовки:

1. Укладання відділами галузевих слівників. При цьому дається коротке визначення (якщо із назви не зрозуміло, до якої галузі знань належить стаття), вказується обсяг статті, позначається

необхідність ілюстрування, картографування, бібліографування. Далі словники віддають на зовнішнє рецензування, розсилають до наукових установ та організацій для обговорення; згодом із урахуванням отриманих зауважень співробітники відділів доопрацьовують словники.

2. Укладання групою словника міжгалузевих словників за проблемами, циклами (перелік комплексних статей).
3. Укладання групою словника єдиного алфавітного словника.
4. Укладання групою словника словників за томами.

Укладання галузевих словників має свої особливості. Зокрема, галузевий словник має дробну рубрикацію, яка відбиває співвідпорядкування термінології, починаючи з термінів, які характеризують загальні поняття, і закінчуючи окремими термінами, які позначають окремі явища та предмети. Ступеневому підбору термінології у словнику відповідають розділи та підрозділи, які складаються із дрібних груп термінів. Вузькоспеціальні терміни до словника не додають.

Приклад рубрикації термінів за розділом «Географія»:

1. Загальні поняття;
2. Фізико-географічні та економічні райони;
3. Ґрунти;
4. Рельєф:
 - а) гори (скелі, перевали, хребти);
 - б) долини (низини);
 - в) урочища;
 - г) миси;
 - ґ) коси;
5. Гідрологія:
 - а) ріки;
 - б) озера;
 - в) водосховища;
 - г) затоки, лимани, бухти;
6. Клімат;
7. Рослинність;
8. Тваринний світ;
9. Природні території, які особливо охороняються;
10. Географічні науки;
11. Екологія;
12. Установи;
13. Персоналії.

При укладанні словників варто враховувати, що деякі статті повинні включати відомості з різних галузей знань і вимагають участі в їхній підготовці кількох співробітників. Такі статті називаються комплексними. Їх додають до словника із позначкою «компл.», яку ставить група словника із завідувачами відповідних відділів.

Крім статей основного типу, які містять більш або менш розгорнутий виклад теми (предмету, явища, процесу, проблеми, теорії тощо) у словник включають і статті з посиланнями («голі посилання» та «розгорнуті посилання»).

Кожну назву статті (виділене «жиром») у словнику можуть супроводжувати такі дані:

1. коротка анотація – вказівка на розділ науки чи мистецтва, до якого належить термін, на літературний жанр, вид друкованого органу, історичну епоху, державну належність, спеціальність діяча тощо). Дані необхідні для алфавітного словника. Втім, без пояснення даються загальновідомі терміни: наприклад, Музика, Література, Харчова промисловість. Без пояснення залишаються також терміни, об'єднані в підрозділи словника (наприклад, ріки, прилади, птахи, рослини тощо), які мають відповідні підзаголовки. Однак в алфавітному словнику такі пояснення потрібні при кожному терміні;
2. обсяг (розмір) статті (у знаках). При визначенні розмірів статті береться до уваги, що знаки, які відводяться на пристаттєву бібліографію, входять до загального числа знаків даної статті;
3. у необхідних випадках даються вказівки на:
 - а) пристаттєву бібліографію (позначається літерою «Б»). Питання бібліографічного оформлення узгоджуються із відділом науково-інформаційного забезпечення та бібліографії;
 - б) ілюстрації (позначаються літерою «І»; наявність портрета – літерою «П»);
 - в) карти (позначаються літерою «К»);
 - г) слова, виділені «жиром», які позначають частину комплексної статті, постачаються позначкою «компл.»;
 - г) у статтях із посиланнями вказується стаття, до якої відсилається читач.

Галузеві словники супроводжуються пояснювальною запискою, де наводиться зведена таблиця розподілу статей за основними розділами словника, загальне число і загальний обсяг (у знаках). Певна кількість знаків передбачається як редакційний резерв.

Сукупність всіх словників є матеріалом для укладання комплексного та загального алфавітного словника. Будь-яка зміна, яка вноситься відділом у словник, обов'язково переноситься і до алфавітного словника.

Словники піддаються суміжному читанню. Зокрема:

1. Галузеві словники читаються та візуються спеціалістами суміжних відділів.
2. Суміжне читання словників ставить за мету:
 - а) більш повне охоплення тематичними словниками суміжної для даних відділів наукової проблематики;
 - б) виявлення комплексних тем, які повинні бути висвітлені спільно кількома відділами;
 - в) забезпечення всебічного, комплексного висвітлення проблем, особливо тих, що стосуються суміжних наук;
 - г) взаємного ознайомлення відділів зі структурою словника для вироблення єдиного підходу при вирішенні загальних питань – розподіл знаків у порівнянних статтях (наприклад, біографічних), принципи відбору окремих термінів, характер ілюстрування, бібліографування тощо;
 - г) виявлення тем, які, займаючи проміжне становище на стику наук, можуть не потрапити до словника;
 - д) усунення паралелізму в замовленні та написанні статей.

1.5. Підготовка статей

Енциклопедична стаття – це основна структурна одиниця енциклопедичного видання. Сукупність статей утворює корпус будь-якої енциклопедії. Про енциклопедичну статтю прийнято говорити як про окремий жанр наукової чи науково-популярної довідкової літератури.

«Зовнішня» ознака енциклопедичного жанру – це типова структура статті: складається із заголовка (назви статті, або реєстрового слова), дефінітивної частини (загальне коротке логічне та науково точне визначення реалії, у якому відбито найістотніші її риси), й текстової частини, в якій інформацію про реалію удокладнено. Окрім цього, енциклопедична стаття може містити й інші структурні елементи – ілюстративний (фотографії, малюнки) і графічний (таблиці, схеми, діаграми) матеріал, бібліографію, авторство.

Заголовок статті в енциклопедичному виданні формально може складатися із слова чи словосполучення. Він висвітлює сутність поняття, події, предмета, об'єкта, якому присвячено статтю. Заголовки

структурують значний за обсягом матеріал, забезпечують зручність у пошуку інформації. Інколи заголовки доповнюють підзаголовками з метою їх пояснення чи доповнення. Найчастіше підзаголовки подають у круглих дужках або розміщують окремим рядком, надрукованим відносно основного заголовковим шрифтом меншого кегля. В енциклопедіях, що побудовані за тематичним принципом розташування матеріалу, заголовком може бути назва розділу енциклопедії, а не реєстрового слова (назви статті).

Текст енциклопедичної статті подає найвагоміші відомості про ту реалію (явище, процес, подію, об'єкт, особу тощо), що відповідає заголовку статті. Структура й обсяг статті визначається концепцією енциклопедії та особливостями власне реалії. Весь обсяг енциклопедичних статей тематично часто поділяють на блоки:

1. природні утворення, відомості з геології та фізичної географії, рослинний і тваринний світ, демографія, питання екології;
2. геополітичні регіони, держави, землі, адміністративно-територіальні одиниці;
3. нації, етноси, етнічні групи, національні меншини, їхні культури і мови;
4. національні та міжнародні установи – політико-адміністративні, економічні, правові, громадські, освітні, наукові, мистецькі тощо;
5. галузі діяльності – економіка, політика, наука, медицина, виховання, мистецтво та ін.;
6. історичні утворення (цивілізації, держави), історичні періоди (епохи), історичні події;
7. сфери свідомості: міфи, релігії, ідеології;
8. пізнавальна діяльність: науки природничі й гуманітарні, їх найважливіші розділи, філософія та її основні розділи;
9. найважливіші поняття – повсякденні, наукові, філософські;
10. видатні особистості. Кожен із цих блоків має свою, в певному сенсі, універсальну схему написання статті, відповідно до якої сформовано алгоритм послідовності викладу матеріалу, забезпечуючи логічний взаємозв'язок та вмотивовану співмірність усіх частин статті.

«Внутрішня» ознака енциклопедичного жанру – це стильова диференціація енциклопедичних статей. Так, відповідно до тих чи інших стильових особливостей матеріалом енциклопедій можуть бути статті-огляди, статті-довідки, статті-тлумачення, статті-

біографії, статті-відсилання; з іншого боку, енциклопедичні статті бувають авторськими й редакційними, хоча цей поділ не стосується стильової їх диференціації.

Стаття-огляд висвітлює основні проблеми, загальні риси, тенденції, які властиві тому чи іншому поняттю. Це найбільші за обсягом статті, що ґрунтовно розкривають тему. Стаття-довідка висвітлює вузькі, конкретніші теми, інформують здебільшого про сучасний стан питання, уникаючи історичних довідок. Стаття-тлумачення – це стаття, що складається переважно лише з трактування заголовку. В енциклопедіях вживається рідко; частіше в – енциклопедичних словниках. Стаття-біографія – це стаття, що містить визначальні відомості про особу (вченого, культурного діяча, митця, спортсмена, політика тощо). Вона складається з біографічної довідки й наведення фактичних досягнень особи. Стаття-відсилання – це мікростаття, в якій, окрім заголовка, зазначено лише інше реєстрове слово, тлумачення якого розкриває його зміст. Тобто така стаття є допоміжною, службовою, що скеровує читача до іншої статті. Авторська стаття – це стаття, написана фахівцем з тієї галузі знань, до якої належить тематика статті. Вона готується на основі авторитетних достовірних джерел, завдяки яким виклад інформації набуває об'єктивності, точності, всебічності й неупередженості. Її подають із зазначенням автора. Натомість у редакційній статті авторство не зазначають, її готує редактор видання (чи колектив редакторів) на основі самостійно віднайдених джерел.

Енциклопедичні статті характеризують такий параметр, як обсяг, що визначається кількістю знаків тексту або сторінок визначеного гегля. Статті в енциклопедичних виданнях можуть мати різний розмір залежно від ступеня деталізації понять, розділів, явищ, персоналії, наявності бібліографії та ілюстративних матеріалів. На обсяг статті орієнтують автора під час її замовлення. Статті за цим параметром умовно поділяють на великі (розлогі), середні (помірні) та малі (стислі).

Обсяг статей планують ще на етапі створення енциклопедичної концепції, поділяючи їх за кількома категоріями, зокрема: перша категорія (обсяг до 100 тис. знаків) – комплексні та найбільші самостійні науки (історія, фізика, біологія і т. п.), основні види мистецтва (література, живопис тощо), найважливіші історичні епохи, країни; друга (30–50 тис. знаків) – науки, значні наукові та науково-технічні проблеми, жанри, види літератури й мистецтва; третя (10–30 тис.

знаків) – найбільші одиниці в певній науці чи галузі господарства, найважливіші види корисних копалин, найбільші елементи рельєфу, види військ, найбільші міста світу, етноси, мови й писемності, археологічні культури, корифеї науки, мистецтв; четверта (3–10 тис. знаків) – наукові дисципліни, важливі наукові поняття, терміни, вагомі природні об'єкти, основні види тварин і рослин, визначні історичні події, видатні діячі науки та мистецтва, основні види спорту, машини, транспортні засоби, великі міста; п'ята (1–3 тис. знаків) – найбільша за кількістю статей категорія, охоплює наукові поняття, відомих діячів науки й мистецтва, найважливіші пам'ятники культури і мистецтва, окремі природні об'єкти, тварини, рослини, мінерали, гірські породи, хімічні елементи, прилади, пристрої, підприємства, театри, ВНЗ тощо; шоста (до 1 тис. знаків) – спеціальні наукові та науково-технічні терміни, терміни в галузі фінансів і бізнесу, правові терміни, деталі машин, механізмів, мінерали й дрібні природні об'єкти, наукові та культурно-освітні організації, виконавські колективи, побутова техніка, види тканин, одяг, біографічні довідки; сьома (50–100 знаків) – статті з відсиланнями.

Обсяг статей про персоналії залежить від її внеску в ту чи іншу сферу діяльності, її ролі в історії нашої країни чи відповідній галузі діяльності. Перша категорія (10–30 тис. знаків) – найвидатніші історичні постаті, діячі науки, мистецтва всіх часів і народів, які отримали загальносвітове визнання; друга (3–10 тис. знаків) – видатні політичні діячі, вчені, діячі мистецтва тощо; третя (1–3 тис. знаків) – відомі діячі, які зробили значний внесок у розвиток науки, мистецтва, політики; четверта (до однієї тисячі) – статті словникового типу, до яких належить значна кількість біографій. Розміри статей-персоналій зазвичай не перевищують п'яти сторінок; винятки можливі, коли йдеться про постаті світового рівня.

Співвідношення масштабу оповіді про схожих за значимістю діячів, які належать до різних галузей, – обов'язкова умова при роботі над біографічним розділом. Якщо про видатних діячів збереглося мало відомостей, то обсяг буде меншим за бажаний. На обсяг біографічної статті впливає також наявність у словнику окремих статей про вчення, теорії, відкриття, закони, формули і т. д., створених тим чи іншим діячем.

Обсяг статей про фундаментальні поняття, розділи науки, галузі діяльності, природні, історичні, суспільні, політичні та інші явища – до 5–6 сторінок; про конкретніші, спеціальні терміни, події – до однієї.

В енциклопедіях від обсягу залежить ступінь удокладнення, відбір матеріалів, врахування другорядних чинників. Збільшення кількості статей зумовлює зменшення їх обсягу, що спонукає шукати прийнятну пропорцію, де вирішальним має бути практичний підхід: який тип енциклопедії буде користуватися попитом якомога ширшого кола читачів.

Енциклопедичні статті можуть мати рубрикацію, що передбачає поділ тексту на складові частини (рубрики). Рубрикацію статей здійснюють за допомогою заголовків, розрядки, нумерації, шрифтів тощо. При цьому поділ тексту має бути послідовним і сумірним, рубрики мають бути співвіднесені як частини одного цілого і поділятися на абзаци.

Ще одна прикметна особливість енциклопедичних статей – скорочення слів. Подання слів і словосполучень у скороченому вигляді практикують задля економії місця та часу читача. Виділяють графічні, ініціальні аббревіатури, складноскорочені слова, змішані скорочення. Ці види, у свою чергу, поділяють на загальноприйняті, спеціальні (прийняті в тексті певних видань або застосовувані у спеціальних текстах, наприклад, у бібліографічному описі, і зрозумілі без розшифрування) та індивідуальні (уведені лише в тексті певного видання і потребують розшифрування, яке подають у списку скорочень на окремій сторінці).

Скорочення в енциклопедичних статтях мають бути такими, щоб забезпечити прийнятність у їх тексті (що ширшому колу читачів адресовано енциклопедію, то обмеженіша має бути кількість скорочень у виданні), зрозумілість для читача без розшифрування або з розшифруванням у списку скорочень (за умови, що таке розшифрування швидко запам'ятовується), відсутність омонімії, послідовність і узгодженість у межах усього видання, а не лише однієї статті.

1.6. Робота з іконографічним матеріалом

Іконографічний матеріал (ілюстрації) – це супровідний матеріал до тексту статті, унаочнює зміст довідкової інформації, доповнює її виклад, скорочує текстовий контент. З іншого боку, іконографія забезпечує художнє оформлення видання (обкладинки, заставки, кінцівки, орнаментальний декор тощо). Зрештою, бувають ще й так звані ілюстровані енциклопедії, основний матеріал яких – іконографічний, тобто їхній зміст складають переважно різноманітні ілюстрації.

Весь іконографічний матеріал супроводжують підписом, узгодженим як із зображенням, так і з текстом. Ступінь насичення видання ілюстративним матеріалом вимірюють у відсотках. Середній ступінь насичення іконографії в енциклопедіях –15 %.

Ілюстраціями (іконографією) до матеріалу статей слугують:

1. фотографії – зображення будь-чого, будь-кого. В енциклопедіях використовують фотографії різних типів: монохромні (чорно-білі) й кольорові, репортажні (фіксують явища, особи, предмети без втручання фотографа) і постановочні (зрежисовані фотографом) тощо;
2. рисунки – графічні зображення будь-якого об'єкта. Посилання на рисунки в тексті та в підписі під ілюстрацією скорочено позначають словом «Рис.», інколи його курсують;
3. карти – зменшене та генералізоване загальне зображення земної поверхні, її частини, окремих країн, адміністративно-територіальних одиниць та інших територій. Карти відображають розміщення та взаємозв'язки об'єктів і явищ у прийнятій системі умовних знаків. Для них також характерний математичний закон побудови, тобто використання картографічної проєкції, що дає змогу перейти від сферичної поверхні Землі до площини. Карти класифікують за масштабом (плани, велико-, середньо- і дрібномасштабні), територіальним охопленням (напр., зоряного неба, природного об'єкта, населеного пункту) і змістом (загально-географічні: топографічні й оглядово-топографічні; тематичні: природничі, суспільних явищ, суспільно-природничі; вузькоспеціалізовані, напр., навігаційні, кадастрові, технічні, проектні). В енциклопедіях карти подають переважно до статей про країни, області, райони, з природничо-географічної та історичної тематик тощо;
4. таблиці – перелік, зведення статистичних даних або інших відомостей, розташованих у певному порядку за рядками та стовпцями.

Автор статті зазвичай надає оригінальний іконографічний матеріал, який здебільшого завжди потребує графічного опрацювання (передусім фотографії) – перетворення початкового зображення за допомогою спеціальних комп'ютерних інструментів (програмного забезпечення) з метою підвищення якості ілюстрацій або надання їм відповідного формату (розміру, форми), що відповідає стандартам концепції енциклопедії.

1.7. Редагування і форматування контенту

Одним із етапів підготовки енциклопедичних статей є їх редагування, що полягає в опрацюванні авторського оригіналу статті (як тексту, так і іконографії) задля покращення його змісту та форми, забезпечення цілісності й узгодження всіх статей корпусу енциклопедії. Редагування здійснюють, з одного боку, відповідно до норм літературної мови (правописних норм), а з іншого – згідно з принципами, сформульованими в концепції видання та методичних рекомендаціях щодо викладу текстового або іконографічного матеріалу.

Основні стадії редагування енциклопедичних статей:

1. первинне ознайомлення з авторським оригіналом. Основна мета такого редагування – аналіз повноти матеріалу, відповідності його заголовку, єдності змісту й форми, пошук неточностей і розбіжностей. Іншими словами, перша стадія редагування передбачає аналіз композиційної структури статті, перевірку логіки її побудови, змісту наявної інформації;
2. перевірка фактичного матеріалу. Ця стадія редагування передбачає оцінку редактором статті щодо коректності та достовірності поданих відомостей, змістовного наповнення статті. Отже, завдання редактора на цій стадії полягає в тому, щоб переконатися, що наведена інформація відповідає дійсності, позбавлена упередженості, односторонності висвітлення;
3. мовне редагування матеріалу. Ця стадія редакторської роботи зі статтю передбачає пошук і виправлення орфографічних, граматичних, пунктуаційних та стилістичних помилок;
4. художнє редагування матеріалу. Цей етап редагування суголосний з попереднім, проте об'єктом уваги є не текст, а ілюстративний матеріал. Отже, завдання редактора полягає в оцінюванні ілюстративного ряду, якості ілюстрацій, у їх розташуванні в межах статті тощо.

На перших двох стадіях редагування статей редактори здебільшого не вносять правок, але роблять помітки на полях або фіксують побіжні зауваження окремо. Висловлені зауваження та зазначені помітки надають авторові для внесення бажаних змін. Натомість на стадії мовного редагування редактори здійснюють літературну правку, видозмінюють текст, замінюючи окремі слова на відповідні скорочення, маркують слова чи словосполучення для створення системи посилань, тобто здійснюють ті заходи, які перетворюють статті в цілісне органічне видання енциклопедичного формату.

Редагування енциклопедичних статей, створених у цифровому вигляді, здійснюють за допомогою відповідних комп'ютерних програм, що забезпечують читання, внесення змін, друк (набір) і збереження матеріалу. Загалом такі комп'ютерні програми поділяють на дві основні групи: текстові редактори (програми, за допомогою яких створюють текстові файли без елементів форматування) і текстові процесори (програми, за допомогою яких формують текст, вставляють у документи графічний матеріал). Основними операціями редагування за допомогою текстових редакторів є: введення алфавітно-цифрової інформації, переміщення по набраному тексту, видалення і вставка символів і рядків. Серед функцій текстових процесорів – форматування символів (використання різноманітних шрифтів та накреслень) і абзаців (вирівнювання по ширині сторінки й автоматичне перенесення слів), оформлення сторінок (автоматична нумерація, введення колонтитулів і зносок), оформлення документа (автоматична побудова заголовків і показників), перевірка правопису.

1.8. Верстка та друк енциклопедичних видань

Версткою (верстанням) називають процес формування сторінок та смуг видання, наповнене статтями та іконографічним матеріалом. Суть цього процесу – в розміщенні текстового та ілюстративного матеріалу на сторінках чи шпальтах, що відповідає певним технічним і естетичним вимогам та критеріям, узгодженим із концепцією енциклопедії. Починаючи з кінця минулого століття, верстку енциклопедій, як і видань іншого характеру, здійснюють за допомогою комп'ютерів, використовуючи, зокрема, спеціальне комп'ютерне забезпечення.

Результатом верстки є оригінал-макет, що являє собою варіант енциклопедії, готовий для друку (тиражування). Проте перед тим, як віддати оригінал-макет до друку, він повинен пройти останній етап редагування – коректуру, яка передбачає вичитку тексту енциклопедії від першої до останньої сторінки. З метою виявлення помилок та огріхів, зокрема й тих, що з'являються винятково на стадії верстання видання. Йдеться передусім про особливості розміщення тексту й ілюстрацій на шпальтах енциклопедії (шрифти, їх типи, розміри, відображення; відступи; перенесення тощо). Переданий у друкарню оригінал-макет видання вже унеможливило здійснення авторських чи видавничих правок.

Якість і культура будь-якого видання, а, отже, й культурний рівень читача, значною мірою залежить від мовної стилістики, словесної влучності, дотримання правописних норм, відсутності хиб і помилок,

правильного розміщення тексту на сторінках, переносів тощо. За цей аспект роботи над виданням традиційно відповідає фахівець чи група фахівців з літературного редагування та коректури.

Зверстане енциклопедичне видання, як і будь-яке інше, має своє внутрішнє і зовнішнє оформлення – композицію художніх і поліграфічних засобів. Внутрішнє оформлення – це композиція внутрішніх елементів видання (титальної, початкової сторінок, сторінок основного блоку, кінцевих сторінок, іконографічного матеріалу, дизайну шпальт тощо). Зовнішнє оформлення – це архітектоніка зовнішніх елементів видання (палітурки, суперобкладинки, форзаца, футляра).

Енциклопедії характеризує власний видавничий формат, що визначає ширину та довжину сторінки (у міліметрах) або ширину чи довжину друкованого аркуша (у сантиметрах) енциклопедії із зазначенням частки, яку займає сторінка. У випускних даних, як правило, вказують формат друкарського паперу та частку аркуша, при цьому можливі відхилення в накладі не повинні перевищувати 1 мм за шириною і висотою. При виборі енциклопедичного формату враховують цільове призначення енциклопедії (універсальна, дитяча, галузева, спеціалізована тощо), особливості технічного та художнього оформлення видання, фінансові можливості видавця (зокрема, високий коефіцієнт використання площі сторінки дозволяє економити папір, однак ускладнює сприйняття інформації окремими групами читачів).

Обов'язковим конструктивним елементом зовнішньої форми енциклопедичного видання є обкладинка, яку «одягають» на книжковий блок; чотири зовнішні сторінки, де розміщено основні інформативні дані для читача, зокрема назву, відомості про серію, вихідні дані тощо (складається з одного цілісного аркуша цупкого паперу – з твердих чи м'яких палітурних матеріалів). На обкладинку з рекламною метою можуть виносити суттєву для продажу книги інформацію, здатну привернути увагу покупця, – заголовки чи марки популярних серій, місце випуску, назву видавництва, основні заголовки, цитати. Обкладинки бувають простими (з однієї деталі), складеними (з двох і більше), ілюстрованими, декоративними, шрифтовими (мальованими, набірними), гнучкими. Книги в м'яких обкладинках при інтенсивному використанні розраховані на незначний термін експлуатації, при невеликій інтенсивності користування (переважно довідкові книги з товщиною блока до 40 мм) – на середній. Для підвищення захисту, міцності та покращення зовнішнього вигляду обкладинки книг лакують або ламінують.

Кожне друковане видання має свій власний наклад (тираж) – загальну кількість примірників, виготовлених поліграфічним підприємством. Зазвичай наклад зазначають у вихідних даних видання. Спочатку прийнято виготовляти пробний (первісний) наклад для оцінки поліграфічної якості майбутнього видання. Далі після узгодження пробного накладу друкують основний (решту примірників). Окрім цього, виділяють додатковий наклад, наприклад, за умови, коли попит на видання перевищує надруковану кількість примірників.

Розділ 2. Українські енциклопедичні видання: основні здобутки

Енциклопедична справа в Україні має давню традицію і чималі здобутки; вона представлена широким спектром енциклопедій – від багатотомних загальних до одностомних вузькогалузевих¹.

Уже в перші сторіччя після запровадження християнства на давньоукраїнських землях укладалися рукописи енциклопедичного характеру. Таким був переписаний у Києві «*Ізборник Святослава*» 1073 р.

Продовжили розвиток зародків української енциклопедистики праці XVII–XVIII ст., в яких було здійснено спроби подати відомості про Україну. Та першим друкованим довідником енциклопедичного змісту можна вважати «*Лексикон словенороський і імен толкованіє*» Памви Беринди (1627 р.), який справив великий вплив на поступ словникарства й енциклопедистики не лише в Україні, а й Росії, Білорусі та навіть Румунії.

Власне енциклопедії як наукові довідники почали укладати в першій половині XX ст. Відтоді з'явилося багато енциклопедичних видань, більшість із них – за останні 20–30 років, особливо спостерігаємо енциклопедичний бум у період незалежності.

За змістом інформації енциклопедичні праці можна поділити на загальні, галузеві, регіональні та персональні. Загальні, або універсальні, енциклопедії акумулюють найважливішу інформацію зі всіх сфер життя окремої країни чи всього світу. Галузеві енциклопедичні видання висвітлюють різні галузі науки, техніки, освіти, культури, спорту тощо. Регіональні енциклопедії – це сукупність найважливіших відомостей про окремих регіон чи населений пункт. Персональними називають енциклопедії, які присвячено окремій визначній особі. В українській енциклопедистиці представлено кожен із цих типів енциклопедій.

¹ Див. докладніше: Ісаєвич Я.Д., Железняк М.Г. Енциклопедія // Енциклопедія сучасної України. – Т. 9. – К., 2009; Железняк М.Г. Історія енциклопедичної справи в Україні // Україна дипломатична. – Вип. 10. – К., 2009; Черниш Н.І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. – Львів, 1998; Нариси з історії світової енциклопедичної справи. – К., 2009; Борчук С. Українська енциклопедистична традиція XX ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження. – Івано-Франківськ, 2014.

Як зауважив у своєму щоденнику відомий український письменник Олесь Гончар, «енциклопедії самі собою не з'являються – вони мають своїх мудрих творців»². З цього приводу варто зазначити, що за умов загального піднесення суспільного інтересу до друкованого слова і водночас різкого зменшення частки державних видавництв, видавничо-поліграфічною діяльністю почали займатися люди, не підготовлені для цього фахово. Це, відповідно, призводить до значного зниження рівня культури друкованих видань. Особливо відчутно це в енциклопедичній сфері.

Так, український ринок сьогодні заповнили сотні різних за обсягом, художнім оформленням, а головне – за змістовим наповненням, видань із ключовим словом у назві «енциклопедія»: нова, мала, велика, дитяча тощо. Здебільшого це – нашвидкоруч скомпільовані книги, інформація в яких застаріла, містить фактичні й мовні помилки, часто перенесені з попередніх видань, матеріал взято з мережі Інтернет без будь-яких посилань на джерела або й узагалі неперевірених. Зазвичай такі видавничі проекти здійснюються для заробітку та піднесення престижу видавництва. Усе це нівелює класичне уявлення про енциклопедичне видання як еталон науковості, фактологічної достовірності, правдивості, зрештою, високого професіоналізму його творців. Безперечно, не всі довідкові видання є сумнівними, але пересічному читачеві важко зорієнтуватися у різнобарв'ї нових енциклопедій.

Варто згадати часи творення «Української радянської енциклопедії» під керівництвом Миколи Бажана. Наскільки це була методично розгалужена і водночас продумана й дієва організація справи³. Нині професійно енциклопедична справа розвивається передусім в Інституті енциклопедичних досліджень НАН України. Ця установа відома найперше тим, що реалізує масштабний академічний проект «Енциклопедія сучасної України». Її було створено для забезпечення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі енциклопедистики, розроблення наукових та методичних засад створення різного типу енциклопедичних видань, а також координації досліджень з енциклопедичної справи в Україні.

Висвітлення напрацювань у цьому напрямі науковців установи та інших фахівців енциклопедичної справи України й зарубіжжя відбувається зокрема на регулярній інститутській конференції міжнародного

² Гончар Олесь. Щоденники: У 3-х т. / Упоряд. В.Д. Гончар. – К., 2003. – Т. 2.

³ Див.: Черниш Н. Видавничий доробок Миколи Бажана. – Львів, 2012.

значення «Українська енциклопедистика»⁴. Конференція об'єднала інтелектуальний потенціал дослідників у галузі енциклопедистики, які, спираючись на традиції і досвід попередників, прагнуть розширити горизонти сучасного енциклопедознавства. Крім цього, задля систематичного ознайомлення наукової громадськості з найновішими досягненнями теоретичної і практичної енциклопедистики Інститут енциклопедичних досліджень започаткував періодичне видання – науковий збірник «Енциклопедичний вісник України».

Загалом українська академічна енциклопедистика розвивається не лише в стінах Інституту енциклопедичних досліджень. Багато інститутів Національної академії наук, так само як і вищих навчальних закладів, укладають енциклопедії – з того фаху чи тих галузей знання, на яких вони спеціалізуються. Наукові колективи, які працюють над укладанням енциклопедій, стикаються з багатьма спільними проблемами, пов'язаними з попередньою підготовчою роботою – укладанням словника гасел, визначення обсягу статті, системи посилань, бібліографічного забезпечення, редагування матеріалів тощо. Тому дослідження теоретичних питань укладання енциклопедій, вивчення практичного досвіду їх створення та поширення цих напрацювань нині вкрай актуальні.

...У своїх щоденникових записах, про які згадано вище, Олесь Гончар висловлював велику надію на те, що після здобуття Україною незалежності саме зі створення справжньої української національної енциклопедії – не тоталітарної, не заідеологізованої – розпочнеться духовне відродження нашої держави.

2.1. Загальні (універсальні) українські енциклопедії

Довідкове двотомне видання «Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ»⁵ є першою у своєму роді енциклопедією про Україну – про історію українського народу, географію України, українську мову та населення, відомості з етнографії, антропології, про національний склад.

⁴ Українська енциклопедистика: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції, Київ, 17 червня 2011 р. – К., 2014. – <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/Dopov2011.pdf>>; Українська енциклопедистика: Матеріали Третьої міжнародної наукової конференції, Київ, 22-23 жовтня 2013 р. – К., 2014. – <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/Dopov2013.pdf>>.

⁵ Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ: В 2-х т. / Под ред. Ф.К. Волкова. – С.-Петербургъ, 1914–1916.

Її готували українські і російські вчені, серед них, зокрема, Михайло Грушевський, Агатангел Кримський, Степан Рудницький, Олексій Шахматов. Крім тексту, видання містить значний ілюстративний матеріал (в тому числі кольоровий).

Першою ж власне українською енциклопедією загального типу є тритомник *«Українська загальна енциклопедія»*⁶. Її було створено за аналогією до універсальних енциклопедій, що готувалися в інших країнах, зокрема словника Фрідріха Брокгауза *«Brockhaus Konversations-Lexikon»*. На їхній основі викладено матеріали, орієнтовані на висвітлення досягнень людства в різних ділянках знань. «... Це ж перша в нас синтеза знання про нашу Землю й наш Народ...» – такими словами редколегії, яку очолював Іван Раковський, розпочинається енциклопедія.

Разом з універсальним енциклопедичним матеріалом в енциклопедії міститься великий масив інформації про Україну (близько 8000 гасел з 34 000 загальної кількості). Українознавчий матеріал – це відомості про видатних діячів, важливі дати, події, місцевості тощо. Загалом українська тематика в енциклопедії має виразне соборницьке спрямування; в ній із належною повнотою репрезентовано весь національний простір: від Кубані на південному сході аж до Татр на заході. Це видання перше у вітчизняній історії подає докладні статті, присвячені українській культурі, історії та визвольним змаганням. Кольорові карти й ілюстрації, численні фото, таблиці засвідчують високий професіоналізм укладачів. У написанні матеріалів до енциклопедії взяли участь понад 100 вчених із Західної України та з-за кордону.

Це перша українськомовна енциклопедія, створена на засадах харківського правопису й орієнтована на українського читача. «Важко переоцінити роль тритомника в розвитку термінології, випрацюванні та апробації принципів написання іншомовних власних назв. Історія його появи підказує повчальні висновки, що здебільшого актуальні й досі»⁷.

Через широке представлення україніки на її сторінках енциклопедію було тривалий час заборонено на території СРСР. Своєю появою вона засвідчила нездоланну силу ентузіазму подвижників української культури, які невеликим колективом усупереч обставинам успішно реалізували амбіційний проект. Енциклопедія стала

⁶ Українська загальна енциклопедія: У 3-х т. / Гол. ред. І. Раковський. – Львів, 1930–1933. – <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/uge.php>>.

⁷ Белей Л. Книга, що в ній є все. Історія першої української енциклопедії // Тиждень. – 2015. – 3 січня. – <<http://tyzhden.ua/History/126020>>.

своєрідною навчальною лабораторією, де здобули необхідний досвід автори та редактори майбутніх універсальних видань, зокрема «Енциклопедії українознавства».

Справу, започатковану названими вище працями, продовжила «Енциклопедія українознавства»⁸, яку підготовлено Науковим товариством імені Шевченка (за редакцією Володимира Кубійовича) за межами України (Мюнхен, Німеччина; Сарсель, Франція). У перші післявоєнні роки Зенон Кузеля та Володимир Кубійович згуртували українських науковців на еміграції для створення цієї енциклопедії. Праця складається із загальної частини і словникової частини. Така структура видання дає можливість переходу від цілісної інтегральної репрезентації знання про Україну й українців до предметно-об'єктних фактографічних ланок цього знання. До речі, схожу модель побудови енциклопедій застосовано і у всесвітньовідомій енциклопедії «Britannica» (її поділено на дві структурні частини – «Макропедію» і «Мікропедію»). Загалом ідейно загальна частина мала на меті дати об'єктивну інформацію про Україну та український народ, зокрема, висвітлити з наукових позицій питання, що замовчувалися або фальсифікувалися в СРСР.

Словникову частину, що складається з 10-ти томів, тематично можна поділити на 5 груп: 1) про Україну (географія, біологія, археологія, історія, література, освіта, мистецтво, мова, музика, право, театр, економіка); 2) статті-огляди наукових дисциплін в Україні (антропологія, археологія, біологія, ботаніка, географія, геологія, економічні дослідження, етнографія, історіографія, літературознавство, медицина, мистецтвознавство, мовознавство, правничі студії, теологія, хімія); 3) статті про регіони України (описи їх природи, історії, економіки та культури; додано спеціальні карти); 4) статті про відносини України з іншими державами і зв'язки українців з іншими народами, діяльність іноземців в Україні та українців у інших державах; 5) статті про персоналії, місцевості, історичні події, політичні партії, археологічні періоди, наукові установи, громадські товариства й організації. 11-й том праці – додатковий. Він уміщує, по-перше, ті гасла, до яких свого часу редакція не могла знайти фахових авторів.

⁸ Енциклопедія українознавства: У 3-х т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949–1952; Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 11-ти т. / Гол. ред. В. Кубійович, А. Жуковський. – Париж; Нью-Йорк, 1954–1995. Всі томи енциклопедії для українського читача надруковано також окремим київським (ЕУ-1) і львівським (ЕУ-2) перевиданнями.

По-друге, враховує зміни, які відбулися в Україні (набуття Незалежності й усе те, що з цим пов'язано). По-третє, охоплює виправлення і доповнення до попередніх томів.

Праця над словниковою частиною тривала 37 років – від 1952 до 1989 р. Появу цієї енциклопедії вважають найбільшим досягненням української еміграції після Другої світової війни. Ініціатором і головним редактором словникової частини був Володимир Кубійович, який організував багатьох співробітників, науковців різних галузей українознавства, фахівців із найрізноманітніших галузей знань. Коло співробітників, які укладали енциклопедію, охоплювало найкращі наукові сили української діаспори, розповсюджені по віддалених країнах, але об'єднаних спільною метою і конкретною роботою із сарсельським редакційним осередком. Вони створили своєрідний українознавчий інститут, який діяв без статутів й офіційних зборів – лише на засадах конкретної праці.

«Енциклопедію українознавства» було також розширено, доповнено й осучаснено в Торонтському відділі Канадського інституту українських студій; вона стала під оригінальною назвою «Encyclopedia of Ukraine» найповнішим виданням про Україну англійською мовою⁹. Матеріали збирали та редагували за дирекції професора Юрія Луцького (1977–1982, т. 1) і Данила Струка (1982–1993). Від 2001 р. роботу над «Encyclopedia of Ukraine» продовжено у форматі веб-енциклопедії¹⁰. Електронна енциклопедія містить той самий реєстр гасел, що й англомовний п'ятитомник (багато з них оновлено й доповнено), а також велику кількість інших гасел, яких у друкованому виданні немає. Поряд із текстовим контентом у ній багато ілюстрацій, карт і аудіокліпів (зокрема, уривки мелодій і пісень народної музики).

Ще одна визначна енциклопедична восьмитомна праця, яка з'явилася за межами України (в Аргентині), належить авторству однієї людини – Євгену Онацькому і називається «Українська мала енциклопедія»¹¹. Малою вона іменується з тієї причини, що автор

⁹ Encyclopedia of Ukraine: Vol 1–5 / Edited by V. Kubijovyč. – Toronto; Buffalo; London, 1984–1993.

¹⁰ Internet Encyclopedia of Ukraine / Canadian Institute of Ukrainian Studies. – 2001–2015. – <<http://www.encyclopediaofukraine.com>>.

¹¹ Українська мала енциклопедія: У 8-ми т. / Укл. Є. Онацький. – Буенос-Айрес, 1957–1967. – <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/use.php>>. Див. також: Мушинка М. Євген Онацький – призабутий український енциклопедист // Українська енциклопедистика: Матеріали Третьої міжнародної наукової конференції, Київ, 22-23 жовтня 2013 р. – К., 2014. – <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/Dopov2013.pdf>>.

не мав на меті охопити всі галузі людських знань. Його бажанням було висвітлення тих явищ, речей, понять і персоналій, які дають найбільше розуміння про українську духовність – етику, релігію, суспільну психологію, філософію, символіку, народну творчість тощо. З технічних причин в енциклопедії немає жодної ілюстрації, зате майже в кожній розлогій статті є цитати з точним наведенням джерел. Біографічних гасел відносно небагато, причому фактично всі вони стосуються персоналій, які вже відійшли в інший світ. З живих подано інформацію про осіб, які не є українцями, але причетні до української справи. Загалом в енциклопедії переважають гасла з виразним національним та християнським колоритом, зокрема з історії та культури.

Найвідомішою загальною українською енциклопедією в радянські часи була «Українська радянська енциклопедія»¹² в двох виданнях. Ця праця стала своєрідним компромісом між владою, що хотіла зробити енциклопедію зняряддя пропаганди, і більшістю авторів та працівників, які намагалися якнайповніше висвітлити досягнення українського народу в культурі, науці, економіці. У ній вдалося опублікувати відомості про окремих діячів культури, репресованих комуністичним режимом і замовчуваних у попередніх радянських виданнях. За прикладом «Української радянської енциклопедії» видано аналогічні національні енциклопедії і в інших республіках СРСР. Укладачі документального та науково-популярного видання «Імя Петруся Броўкі Беларуская энцыклапедыя»¹³ згадують, що саме вихід 17-томної УРЕ став прикладом для Білорусі та її тодішнього керівника Петра Машерова.

Це масштабна академічна праця про українців, різні наукові, мистецькі, суспільні сфери України та колишнього СРСР. Велику частину енциклопедії присвячено різним аспектам радянського життя – від марксистсько-ленінського вчення, зокрема аналізу навіть окремих праць класиків марксизму-ленінізму, до здобутків соціалістичного суспільства із вміщенням розлогіх біографій генеральних та перших секретарів компартій різних країн, іноді маловідомих у світі, а в Україні й тим паче. Українознавчі матеріали енциклопедії – також радянсько-

¹² Українська Радянська Енциклопедія: У 17-ти т. / За ред. М.П. Бажана. – К., 1959–1965; Українська Радянська Енциклопедія: У 12-ти т. / За ред. М. П. Бажана. – 2-ге вид. – К., 1974–1985.

¹³ Імя Петруся Броўкі. Беларуская Энцыклапедыя / Гал. рэд. Г.П. Пашкоў. – Мінск, 2005.

центричні: орієнтують читача на братерську єдність українського народу з російським та іншими, нівелюють українське національне підґрунтя, передусім у статтях, пов'язаних з історією народу, мови тощо¹⁴. Прикметно й те, що «Українську радянську енциклопедію» (зокрема друге видання) надруковано двома мовами – українською і російською. Поява російськомовного варіанту енциклопедії загалом пояснюється більшою цензурою, яка позначилася й на тому, що багато матеріалів, які є в першому виданні, відсутні в другому¹⁵. В умовах обмеженої лібералізації політичного курсу, коли першим секретарем ЦК КПУ був Петро Шелест, «Українська радянська енциклопедія» змогла стати більш об'єктивним джерелом інформації про історію України, ніж видані у післявоєнні роки підручники та узагальнювальні історичні монографії. У ній вдалося подати відомості про окремих діячів культури, репресованих комуністичним режимом і замовчуваних у попередніх радянських виданнях.

Загалом це довідкове видання передусім увібрало та віддзеркалило корисний досвід попередників, стало важливим кроком у розвитку української енциклопедистики з погляду методики укладання таких видань. «Українська радянська енциклопедія» принципово відрізняється від «Большой советской энциклопедии» насамперед змістом, великим обсягом важливих республіканських (українознавчих) відомостей і значною кількістю оновлених відповідно до тогочасних реалій загальних, звичних та усталених для енциклопедичної практики статей, а ще – особливою систематизованістю матеріалів. Розуміння енциклопедії як логічно впорядкованого зводу знань, а звідси – чітка вимога єдності, взаємопов'язування статей видання були для головного редактора Миколи Бажана чи не найважливішими орієнтирами в роботі над цією енциклопедією¹⁶. Окремий том енциклопедії присвячено винятково Українській РСР (він має російську й англійську версії). Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії Академії наук УРСР, яку було створено спеціально для підготовки цього видання (голова – Микола Бажан).

¹⁴ Див. про це: Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. – Нью-Йорк, 1961; Кубійович В. Довідники Українознавства й Англомовна Енциклопедія Українознавства // Альманах УНС. – 1972.

¹⁵ Ісаєвич Я.Д., Железняк М.Г. Енциклопедія // Енциклопедія сучасної України. – Т. 9. – К., 2009.

¹⁶ Черниш Н.І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. – Л., 1998.

Ще однією ідеологічно заангажованою відомою енциклопедичною працею того часу є *«Український радянський енциклопедичний словник»*¹⁷, у якому в науково-популярній формі подано відомості з усіх галузей людських знань, а також про радянську Україну. У той самий період розпочався друк *«Дитячої енциклопедії»*¹⁸. Це був фактично український переклад російського видання з аналогічною назвою, підготовлений фахівцями Академії педагогічних наук СРСР. Енциклопедію скомпоновано за тематичним принципом – кожен окремий том присвячено певній галузі знань, зокрема: «Земля», «Земна кора і надра землі. Світ небесних тіл» «Числа і фігури. Речовина і енергія», «Рослини і тварини», «Техніка», «Людина», «З минулого людства», «Література й мистецтво», «Наша Батьківщина», «Зарубіжні країни». Безсумнівно, позитивним було те, що видали її українською мовою, однак суттєвим недоліком цієї багатотомної праці є створення її шляхом технічного перекладу. Іншими словами, у ній відсутня адаптація матеріалу з погляду потреб, зацікавлень та інших особливостей українських дітей.

На розвиток української енциклопедистики мала вплив і *«Большая советская энциклопедия»*¹⁹. Вона є однією з найбільших енциклопедій у світі (витримала три видання, загальна кількість томів – 145). Це систематизоване зведення знань з соціально-економічних і природничих наук, техніки, військової справи. Помітне місце в енциклопедії належить статтям, присвяченим УРСР. Наприклад, у другому виданні надруковано понад півтори тисячі статей про народне господарство й культуру України, окремі її області, міста, про державних і політичних діячів, видатних науковців, митців. *«Большая советская энциклопедия»* сьогодні представлена також у форматі електронної енциклопедії (опубліковано на компакт-дисках). Однак чітка ідеологічна спрямованість видання позбавляла його об'єктивності й неупередженості. Основні досягнення, що мав український народ, в цій енциклопедії приписувалися комуністичній партії СРСР, визвольні змагання й рухи трактувалися

¹⁷ Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. / За ред. М. Бажана. – К., 1966–1968.

¹⁸ Дитяча енциклопедія: для середнього і старшого віку: У 10-ти т. – К., 1961–1966.

¹⁹ Большая советская энциклопедия: В 65-ти т. / Глав. ред. О.Ю. Шмидт. – М., 1926–1947; Большая советская энциклопедия: В 65-ти т. / Глав. ред. С.И. Вавилов, Б.А. Введенский. – 2-е изд. – М., 1950–1960; Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Глав. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М., 1969–1978.

як буржуазно-націоналістичні, чимало видатних українських діячів представлено як російських. Енциклопедичні дослідження в Україні отримали значний імпульс для розвитку з відновленням Української державності. Фактично лише тепер ця галузь наукового пізнання почала оформлюватися у самостійний напрямок, який має особливе коло розроблюваних проблем та свою методіку.

Однією з перших енциклопедій незалежної України є видання «*Енциклопедія української діаспори*»²⁰. універсальний енциклопедичний довідник про минуле й сучасне українців, які проживають поза межами України. Це перша широка енциклопедія про українську діаспору. Хоча, насправді, як зазначає Р. Доценко²¹, тут буде доречно згадати багатотомну «Енциклопедію українознавства», укладанням якої також займалися фахівці з Наукового товариства імені Шевченка закордоном, а тому закономірно, що в ній міститься чимало відомостей про українську діаспору. Саме створення «Енциклопедії українознавства», укладання якої розтягнулося на ціле покоління, зумовило необхідність появи окремого енциклопедичного видання про українську еміграцію. Про це не раз висловлювався керівник проекту «Енциклопедію українознавства» Володимир Кубійович.

Загалом «Енциклопедію української діаспори» заплановано опублікувати в семи томах. Серед них: «Сполучені Штати Америки» (перший том), «Канада» (другий том), «Південна Америка» (третій том), «Австралія, Азія, Африка» (четвертий том), «Західна Європа» (п'ятий том), «Середньо-Східна Європа» (шостий том) і «Країни колишнього СРСР» (сьомий том). Отже, як бачимо, в планах укладачів ЕУД охопити абсолютно всі еміграційні українські осередки. Перший і четвертий томи вже надруковано.

Варто сказати, що ідейний задум цієї багатотомної енциклопедії, робота над укладанням якої продовжується, полягає в загальному висвітленні суспільно-громадської, політичної, наукової, суспільної, культурної, релігійної та інших сфер українців за межами України. Концепція енциклопедії передбачає акумулювання інформації про українських емігрантів – про їхню плідну діяльність, талано-

²⁰ Енциклопедія української діаспори: У 7-ми т. / Ред. В. Маркусъ. – Т. 4. – К.; Нью-Йорк; Чікаго; Мельборн, 1995; Енциклопедія української діаспори: У 7-ми т. / Ред. В. Маркусъ. – Т. 1. – Ч. 1–2. – Нью-Йорк; Чікаго, 2009–2012.

²¹ Доценко Р. Розкоші і злидні української енциклопедизації (на прикладі 4 тому Енциклопедії української діаспори) // Пам'ятки України. – 2001. – № 1–2. – С. 169–176.

витість, про їхній внесок у розвиток власної справи (тієї галузі, в якій займалася людина) або справи українського значення – зі всіх осередків української діаспори.

Важливе видання періоду незалежності – «Універсальний словник-енциклопедія»²². Енциклопедичний словник підготовлено в рамках міжнародного проекту Europedia²³. Він базується на шведському й польському виданнях із залученням українського матеріалу. Словник-енциклопедія, як зазначено в передмові, є довідником нового покоління, насамперед тому, що орієнтиром укладачів були прийняті у сучасній Європі принципи опрацювання й організації матеріалу. Ця праця дає уявлення про те, як бачать сьогоdnішній світ європейці; які проблеми турбують їх, що вони вважають найважливішим для себе і своїх дітей. Історія України, її наука та культура становлять інтегральну частину європейської цивілізації, отож належним чином висвітлені на сторінках словника-енциклопедії. Та варто сказати, що перше видання цього енциклопедичного словника зазнало критики за суттєві лакуни саме українського матеріалу.

Мовною особливістю цієї праці є оригінальне фонетичне відтворення слів іншомовного походження, що часто не збігається з чинними нормами українського правопису (наприклад, Йотеборг замість Гетеборг, Райн замість Рейн, Айзенговер замість Ейзенхауер). Втім, нормативне відтворення таких слів можна знайти завдяки системі посилань.

Сучасний енциклопедичний процес в Україні відзначено масштабним академічним проектом «Енциклопедія Сучасної України»²⁴. Це перше багатотомне видання про Україну в усіх вимірах від початку ХХ ст. до сьогоdnення. Енциклопедія подає цілісний образ новітньої України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях. Охоплює всі сфери життя в Україні – від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки й промисловості, науки, культури, мистецтва, літератури до спорту й молодіжної субкультури; відображає сучасні погляди на історичні події та постаті. «Енциклопедія сучасної України» виникла у зв'язку

²² Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. М. Попович. – К., 1999 (перевидано 3 рази – 2001, 2003, 2006 рр.).

²³ Автор проекту Europedia – шведський енциклопедист, засновник і президент Академії вербовізуальної комунікації Швеції Свен Лідман.

²⁴ Енциклопедія Сучасної України: В 30-ти т. / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, О.М. Романів, М.Г. Железняк, В.М. Баранецький та ін. – Т. 1–15. – К., 2001–2014.

з потребою забезпечити підґрунтя для національної самоідентифікації та самопізнання після здобуття Україною державної незалежності. Ця праця відтворює образ сучасної України в усій його повноті – для її громадян і для світу.

«Енциклопедія Сучасної України» – один з пріоритетних проєктів Національної академії наук України, над яким працюють науковці багатьох інститутів академії у співдружності з ученими галузевих академій та вищих навчальних закладів України. Є спільним проєктом Національної академії наук України та Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка. Він сприяє зближенню цих поважних наукових інституцій, встановленню тісної співпраці між науковцями України та українськими дослідниками діаспори. Ця праця – в певному значенні унікальний проєкт, оскільки на сьогодні немає енциклопедій, що охоплювали б за столітній період всі сфери життєдіяльності цілої країни. Матеріали 17-ти томів розміщено у вигляді веб-енциклопедії²⁵ в мережі Інтернет.

Ще одним національним багатотомним енциклопедичним проєктом є «*Велика українська енциклопедія*». Робота над її створенням почалася 2013 р., коли 2 січня було оприлюднено Указ Президента України Віктора Януковича про створення української універсальної енциклопедії – «Великої української енциклопедії». У документі, зокрема, зазначено таке: «З метою збереження, систематизації і поширення наукових знань про розвиток людської цивілізації та внесок України у світову історію і культуру постановляю підтримати пропозицію Національної академії наук України щодо підготовки та видання протягом 2013–2020 рр. Великої української енциклопедії»²⁶. Цей багатотомник мали готувати у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, яке було наступником видавництва «Головної редакції Української Радянської Енциклопедії», що опублікувала багато енциклопедичних видань, зокрема «Українську радянську енциклопедію». Проте в тому ж 2013 р. видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана було ліквідовано. На його місці з'явилася державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». Згідно з другим Указом Президента України Петра Порошенка

²⁵ Енциклопедія сучасної України: веб-сайт – 2014–2015. – <<http://esu.com.ua>>; Железняк М.Г., Кацалап Р.Г. Онлайн-версія Енциклопедії сучасної України: до початку реалізації проєкту // Енциклопедичний вісник України. – 2015. – Число 6–7. – У друці.

²⁶ Указ Президента України № 1/2013 «Про Велику українську енциклопедію».

про створення «Великої української енциклопедії» від 2015 р.²⁷ укладання цього видання доручено «Енциклопедичному видавництву». Планується електронна версія енциклопедії²⁸.

За задумом «Велика українська енциклопедія» покликана систематизувати й поширювати наукові знання про розвиток людської цивілізації, про роль України в цьому процесі; задовольнити наявний суспільний попит на компетентну і надійну інформацію з усіх галузей сучасних знань.

Ідея створення української універсальної енциклопедії, концептуальні засади якої фактично збігаються із задумом появи «Великої української енциклопедії», зародилася ще 15 років тому в Інституті енциклопедичних досліджень НАН України. Автором такої ідеї був академік НАН України, співголова редакційної колегії «Енциклопедії сучасної України» Іван Дзюба, який на загальних зборах Національної академії наук України 6 квітня 2001 р. виступив із доповіддю на тему «Національна енциклопедія України як пріоритетний академічний проект ХХІ ст.», в якому вперше офіційно було озвучено думку про можливість і доцільність створення сучасної української універсальної енциклопедії²⁹. Пізніше Іван Дзюба очолив координаційну групу, яка розробила концепцію³⁰ і словник цього видавничого проекту; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України розробив державну програму на його реалізацію, однак було прийнято рішення передати виконання цього проекту новоствореному видавництву.

2.2. Галузеві українські енциклопедії

Філософія, політологія, державознавство

*«Мала енциклопедія етнодержавознавства»*³¹. Це енциклопедичне видання, у якому розглянуто етнонаціональну сферу з погляду нового, на думку його укладачів, напряму наукових досліджень –

²⁷ Указ Президента України № 7/2015 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії».

²⁸ Велика українська енциклопедія: онлайн-сервіс. – 2013–2015. – <<http://encyclopedia.hol.es>>.

²⁹ Див. про Українську універсальну енциклопедію: <<http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/uee.php>>.

³⁰ Матеріали з підготовки проекту концепції створення Української Універсальної енциклопедії. – К., 2006.

³¹ Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю.І. Римаренко. – К., 1996.

етнодержавознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, використаний у праці, відображає потребу осмислення державотворчого поступу українства в контексті історичного етнопонаціонального розвитку як складника й невід'ємної частини світової та вітчизняної історії.

В енциклопедії висвітлено сутність і значення етнопонаціонального феномена в суспільному житті, проблеми української ідеї та національного інтересу; етнополітичний потенціал українського державотворення, зокрема державницька ідея та державницький інтерес, проблеми української політичної нації та етнополітологічного організму; власне етнодержавознавчі аспекти проблем суверенітету, суверенізації особистості, політико-правового забезпечення життєдіяльності української нації, корінних народів, етнічних менших в українському соціумі. Загалом в енциклопедії подано 1440 термінів і визначень, авторами яких є майже 250 учених. Окремий розділ в енциклопедії присвячено персоналіям – відомим ученим та громадським діячам, діяльність яких безпосередньо стосується етнодержавницьких аспектів особи, етносу, суспільства, держави.

Серед відгуків на цю енциклопедію, зокрема, підкреслено, що актуальність праці полягає в тому, що в ній переглянуто принципи розуміння етнопонаціональних, етнодержавознавчих понять, передусім, йдеться про вихід із марксистської парадигми та долучення до позицій західної етнополітології³². Укладено Інститутом держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

«Дипломатія сучасної України»³³ – це перше енциклопедичне видання у галузі української дипломатії та зовнішньої політики України. Видання складається із загальних статей, які дають цілісне уявлення про зовнішньополітичну доктрину України, та статей-персоналій про українських дипломатів. Довідник підготовлено працівниками Координаційного бюро Енциклопедії сучасної України (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України) за участі співробітників історико-архівного управління МЗС України.

³² Панченко М.І. Мала енциклопедія етнодержавознавства // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 152–154.

³³ Дипломатія сучасної України: Енциклопедичний довідник / Редкол. І.М. Дзюба та ін. – К., 1997. Див. також: Железняк М. «Дипломатія Сучасної України» – перша спроба енциклопедичного довідника // Україна дипломатична. – 2013. – Вип. 14. – С. 1088–1097.

«Філософський енциклопедичний словник»³⁴. Є першим українським виданням такого типу. Завдання, яке поставили його укладачі, полягало в поданні систематичного викладу українською мовою філософських знань на сучасному рівні їхнього розвитку з позицій, що відбивають радикальні зрушення в сучасному світі та його пізнанні. Словник знайомить читача з найважливішими явищами, подіями і періодами історико-філософського процесу, з визначними мислителями минулого і творчістю сучасних філософів. Відображаючи загальнолюдські цивілізаційні тенденції філософського поступу, енциклопедичний словник висвітлює здобутки української філософської культури в річищі світової філософської думки, зокрема європейської. З огляду на зазначений підхід до словника вперше систематично долучено великий масив української філософської думки, представники якої хоч здебільшого і не були «чистими» професіоналами, проте зробили значний внесок у формування самобутньої української філософської культури.

При цьому в книзі знайшли висвітлення явища і постаті української філософської думки, які в радянський період тенденційно замовчувалися. Особливістю цього видання є те, що в ньому вміщено короткі біографічні довідки та відомості про філософський доробок наших сучасників, що надає читачеві можливість познайомитися зі станом філософської науки в нашій країні, характером проблематики та теоретичним рівнем її дослідження. Добір прізвищ сучасних українських філософів ґрунтувався на важливості порушених ними філософських проблем та висунутих ідей, реальному внеску в розвиток філософії та освіти в Україні. Наведені в статтях основні праці, незалежно від національної належності постаті та від мови оригіналу, подано українською мовою із зазначенням у дужках року їх першого видання.

В багатьох статтях поряд із загальноприйнятим, усталеним тлумаченням подано авторське бачення або розуміння філософського терміна, вчення, події тощо, за допомогою чого дотримано принципу плюралізму мислення. Тому між окремими статтями можливі розбіжності, наявність альтернативних чи суперечливих думок. Такі статті підготовлено як авторські з відповідними підписами. Статті усталеного змісту, статті про персоналії та деякі інші вміщено без підписів, хоча зроблено винятки для окремих матеріалів про історичні постаті, діяльність яких оцінюється цілком неоднозначно. В кінці праці додано покажчик авторів.

³⁴ Філософський енциклопедичний словник: А–Я / Гол. ред. В.І. Шинкарук. – К., 2002.

Як свідчать відгуки, зокрема й іноземних фахівців³⁵, поява цього словника є ознакою того, що філософія в Україні ввійшла в період незаангажованого освоєння власного минулого, котрий, як показує практика, завжди минає неоднозначно – у спробах подолання старих і нових догм. Загалом у підготовці цього видання був задіяний великий авторський колектив, основу якого склали науковці Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Крім того, були залучені провідні науковці з інших академічних установ та викладачі вищих навчальних закладів України, відомі фахівці з Польщі та Франції.

«Українська дипломатична енциклопедія»³⁶ – довідково-аналітичне видання, у якому в доступній формі на відповідному науковому рівні та на основі новітніх методологій викладено ключові питання історії зовнішньої політики й дипломатії України, теорії та історії міжнародних відносин, дипломатичної й консульської служби, найважливіших проблем сучасності, міжнародного права, міжнародної інформації та міжнародних економічних відносин. Таке видання знайомить зацікавленого читача з міжнародними конгресами, конференціями й нарадами, змістом двосторонніх і багатосторонніх договорів, декларацій, заяв та інших дипломатичних актів; дає уявлення про міжнародні організації, воєнно-політичні й економічні угруповання, зовнішньополітичні доктрини, теорії й концепції, функції зовнішньополітичних відомств і їхніх установ за кордоном; розповідає про відомих дипломатів і державних та громадсько-політичних діячів Нового часу й сучасності та їхній внесок у формування політичної карти світу й вирішення кардинальних проблем міжнародного життя.

Близько третини статей (із загальної кількості 3,7 тисяч) стосуються сучасного стану й історії української дипломатії, зовнішньополітичної діяльності держав і державних утворень, які існували на території України в різні періоди її історії, місця українського питання та способів його розв'язання в політиці провідних держав регіону. Енциклопедія містить біографічні довідки практично про всіх вітчизняних керманів і дипломатів, що залишили свій слід у

³⁵ Маленко С.А., Некита А.Г. Філософський енциклопедичний словник // ВЕЧЕ. Журнал русской философии и культуры. – 2003. – Вып. 15. – С. 169–170.

³⁶ Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Гол. ред. Л.В. Губерський. – К., 2004; Українська дипломатична енциклопедія: У 5-ти т. / Гол. ред. Д.В. Табачник. – Харків, 2013.

буремних подіях двох національних революцій (1648–1676 і 1917–1920 рр.), глав держави та урядів, керівників зовнішньополітичного відомства та інших державних інституцій, відповідальних за сферу зовнішніх зносин, послів незалежної України.

Значну увагу у виданні приділено висвітленню глобальних і міждержавних процесів, кризових явищ і шляхів їх подолання. Енциклопедія містить політичні біографії лідерів країн «великої вісімки», держав-учасниць СНД і суміжних з Україною держав, її стратегічних партнерів, а також провідних діячів країн «третього світу», що розвивають і мають намір поглиблювати взаємовигідну співпрацю з нашою державою. Зазначено голів дипломатичних місій та послів іноземних держав, які скеровувались до України, починаючи з часів Київської Русі. Енциклопедію підготовлено професорсько-викладацьким колективом Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка із залученням провідних фахівців інших підрозділів Університету й інститутів НАН України.

«Політологічний енциклопедичний словник»³⁷ – видання, в якому системно розглянуто поняття з політології. Словник дає об'єктивну, науково-достовірну інформацію у сфері політичного життя, розкриває суть і форми його людського виміру, зміст і напрями розвитку політичних процесів та інститутів. Авторам словника вдалося поєднати наукову та інформаційну новизну з доступністю викладу, розрахованого на широке коло читачів. Видання допомагає формувати політичну компетентність у різних верствах населення України з метою надання політичним процесам науково осмисленої спрямованості; трактувати основні політологічні поняття із врахуванням сучасного розвитку світової та вітчизняної політичної думки.

Праця є джерелом терміносистеми вітчизняної політологічної школи; уточнює і поновлює стереотипні політичні поняття і категорії із врахуванням суспільно-політичних реалій кінця ХХ – початку ХХІ ст. Поряд з цим словник синтезує соціокультурний, суспільно-політичний, історичний, морально-правовий, політико-економічний та інші підходи до розуміння суспільно-політичних явищ, не обмежуючись жодним із них. У цьому виданні поєднуються теоретичний і прикладний,

³⁷ Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К., 1997; Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид. – К., 2004.

універсальний і національний, ретроспективний і порівняльний, критичний і раціонально-конструктивний підходи. Словник складено в алфавітному порядку із застосуванням інверсії (перестановки слів) з метою уникнення повторень у назвах статей. До термінів, запозичених з іноземних мов, подано етимологічні пояснення.

Енциклопедичний словник до видання підготували провідні українські вчені-політологи та інші фахівці. Базовою науковою установою при цьому був Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Має два видання. У другому, зокрема, збільшено реєстр політологічних термінів, адаптовано відповідно до нових реалій вже наявну термінологію.

«Політична енциклопедія»³⁸. Це однотомне енциклопедичне видання, яке покликане створити всебічне та ґрунтовне уявлення про стан сучасної політичної науки, її категоріальний апарат, про загальноприйняті та альтернативні теорії та підходи. Читачі мають змогу ознайомитися з ідеями найвидатніших представників політичної думки, зрозуміти місце і роль відомих гравців на політичній арені, глибше осягнути сучасні політичні тенденції. Авторами статей є фахівці з України, Росії, Польщі, Франції, Канади, США.

«Ми не мали сумніву і в тому, що в Україні це буде перша широкомасштабна спроба насамперед “кодифікувати” та проаналізувати ключові категорії політичної науки, що нині ними послуговується достатньо широке і різнобарвне за політичними уподобаннями, ерудицією та мірою активності коло користувачів. Враховуючи це, ми прагнули спрямувати зусилля авторів статей енциклопедії (а це близько 300 осіб) на максимально глибоке і всебічне тлумачення найпопулярніших у політичному та науковому дискурсі понять», – так зазначено у вступному тексті від редакційної колегії.

Матеріали енциклопедії охоплюють методологію і теорію політичних досліджень; представляють політичних мислителів, ідеї, течії, державні та адміністративні інститути, в яких формалізовані владні відносини, політично навантажені соціальні практики в різних країнах та політичні актори, національні та регіональні політичні дослідження. Вибудовуючи енциклопедію саме у такий спосіб, автори прагнули залучити читачів до осмислення того, що лежить в основі політичної динаміки. Як відомо, різні мислителі, вчені, інтелектуали по своєму позначають ці причини (впливи економічних чинників, циркуляція еліт, діяльність харизматичного лідера тощо).

³⁸ Політична енциклопедія / Гол. ред. Ю. Левенець. – К., 2011.

Значне місце відведено українській політичній думці, яка три-чотири десятиліття була або під забороною, або маргіналізованою з огляду на певні (політико-ідеологічні) обставини. Тим часом вона являє собою цікавий, своєрідний і цінний предмет досліджень, який ще потребує пильної уваги не одного покоління дослідників і який потрібно належним чином вписати в контекст світової політичної думки. Видання підготовлено на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Появі цієї праці передували інші енциклопедії з політології, зокрема «Політологічний енциклопедичний словник».

Енциклопедію схвально оцінено фахівцями. Так, в одній з опублікованих рецензій зазначено таке:

«Представлені в енциклопедичному виданні статті, по-перше, охоплюють практично всі ключові поняття, категорії та проблеми політичної науки, викладені в достатньо розгорнутому вигляді; по-друге, містять коротке визначення (дефініції) термінів, які вживаються в текстах основних статей; по-третє, розкривають смислове значення понять суміжних із політологією наукових дисциплін та суспільно-політичних термінів, знання яких є необхідною умовою чіткого розуміння власне політичних категорій. Отже, у нас є всі підстави стверджувати, що зазначена енциклопедія – одне з перших у системі сучасних соціогуманітарних знань фундаментальне, цілісне, комплексне висвітлення теоретичних та прикладних проблем політичної науки. На нашу думку, вихід у світ цього видання слід розглядати як результат ґрунтовного дослідження актуальних проблем політичної науки, і водночас як початок нового етапу в поглибленні та розвитку вітчизняної політичної думки»³⁹.

Правознавство

«Юридична енциклопедія»⁴⁰. Перший в Україні багатотомний (шість томів) систематизований звід знань про державу і право. Видання охоплює всі галузі права, висвітлює внесок української та зарубіжної науки в розвиток юриспруденції, відображає світову та національну історію державотворення, діяльність правових інституцій, розкриває процеси державної і правової розбудови сучасної України.

³⁹ Павко А.І. Політична енциклопедія // Український історичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 217–220.

⁴⁰ Юридична енциклопедія: У 6-ти т. / Відп. ред. Ю. Шемчушенко. – К., 1998–2004.

Видання ґрунтується на сучасному рівні правових знань і досягненнях як вітчизняної, так і світової юриспруденції. В ньому подано поняття і категорії всіх галузей та інститутів права. Розкрито стрижневі положення Конституції України як основного політико-правового документа держави. Окреслено зміст законодавства в регулюванні суспільних відносин, забезпеченні прав та свобод людини й громадянина. Значна частина статей стосується органів законодавчої, виконавчої і судової влади, а також органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян. Вміщено відомості про юридичні науково-дослідні установи та навчальні заклади в Україні. Широко представлено в енциклопедії історичну тематику. Це, зокрема, статті про суспільно-політичний і державний устрій України на всіх етапах її розвитку, державні та юридичні інституції минулого, пам'ятки українського права тощо.

В енциклопедії вміщено статті, що ілюструють державно-політичний і правовий устрій країн світу. Є також терміни, що стосуються окремих державних органів чи важливих законодавчих актів зарубіжних країн. Великий масив статей займає міжнародно-правова тематика: матеріали про міжнародні договори, конвенції, декларації та інші документи, учасником яких є Україна або які становлять для неї інтерес. Наведено відомості про міжнародні організації, спеціалізовані органи та установи Організації Об'єднаних Націй тощо. З енциклопедії можна дізнатися також про основні вітчизняні та зарубіжні державно-правові школи й вчення, визначних державних діячів, правознавців, юристів-практиків. Загалом у шести томах вміщено майже десять тисяч статей. Значну їхню частину введено в енциклопедичний обіг уперше. До багатьох статей подано бібліографію, ілюстрації, портрети, карти. Про значення цієї енциклопедії для науковців і суспільства загалом красномовно говориться в одній із рецензій⁴¹: *«з одного боку, “Юридична енциклопедія” – це певний вступ до філософсько-правових знань, а з іншого – передумова видання спеціалізованої енциклопедії або енциклопедичного словника з філософії права».*

Авторами енциклопедії є провідні правознавці та висококваліфіковані юристи-практики. Серед них – академіки і члени-кореспонденти Національної академії наук України, академіки і члени-кореспонденти Академії правових наук України. Енциклопедія

⁴¹ Бігун В.С. Юридична енциклопедія як джерело філософсько-правових знань (системний підхід) // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1–2. – С. 426–430.

розрахована не лише на професійних юристів – теоретиків і практиків, працівників державних та правоохоронних органів, а й на пересічних читачів. «Юридичну енциклопедію» підготував Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України; в Інституті діяв Центр з науково-методичного і організаційного забезпечення видання «Юридична енциклопедія», очолюваний Іриною Кресіною. Опубліковано видавництвом «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. На енциклопедію є позитивні рецензії⁴². Колектив укладачів енциклопедії відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки. На сьогодні матеріали праці представлено в мережі Інтернет у вигляді веб-енциклопедії⁴³.

«Міграційні процеси в сучасному світі»⁴⁴. Це одностомне енциклопедичне видання, у якому вперше в Україні та світовій практиці міграційні процеси розглянуто як із погляду міжнародного права народонаселення, так і в політологічній, соціологічній, етнологічній, конфліктологічній, управлінській та психологічній парадигмах. Книга узагальнює понятійно-термінологічний інструментарій та концептуальні підходи до міграційного буття як різновиду соціального руху населення. Видання містить міжнародно-правові стандарти, універсальні та робочі визначення елементів міграційних процесів, відображає специфіку термінології та практики, яка використовується в європейському регіоні та національному законодавстві низки країн. Поняття, терміни та визначення, наведені у книзі, відображають водночас реалізацію організаційно-методичних та технологічних проблем міграційної сфери, соціально-психологічні аспекти діагностики міграційних потоків формування культури міграційного спілкування, взаємовідносин та взаємодії управління конкретними ситуаціями, участь мігрантів у суспільній практиці, у зміні виробничо-трудова ситуації внаслідок масштабних міграцій. У полі зору авторського

⁴² Демченко С.Ф., Костицький В.В., Кротюк В.Л. Фундаментальне юридичне енциклопедичне дослідження // Держава і право. – 2004. – № 25; Дмитрієв А.І., Задорожній О.В., Кафарський В.І. Багатотомне юридичне енциклопедичне видання з юриспруденції // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 3; Святоцький О. Юридична енциклопедія – визначна подія часу // Право України. – 2004. – № 3; В.С. Бігун. «Юридична енциклопедія» в 6 томах як джерело філософсько-правових знань (системний підхід) // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1–2.

⁴³ Юридична енциклопедія: веб-сайт. – <<http://leksika.com.ua/legal>>.

⁴⁴ Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія / Гол. ред. Ю.І. Римаренко. – К., 1998.

колективу – міграційні відносини, тобто відносини, що складаються між державою та мігрантами, мігрантами і тим правовим режимом, який регулюється (визначається) національним законодавством, і правові проблеми громадянства, в'їзду-виїзду, облаштування, навчання, працевлаштування, тобто права і свободи переселенців.

Структурно видання складається з восьми тематичних розділів. Перший із них присвячено міжнародним угодам, конвенціям, пактам, які безпосередньо стосуються міграції та визначають міжнародні стандарти в цій галузі. Другий розділ – власне міграційній термінології, включаючи передусім універсальні терміни, поняття, що випливають із практики міжнародного застосування. Третій розділ розглядає міграційні процеси у Європі – з викладом передусім європейських стандартів щодо мігрантів та досвіду окремих європейських країн у розв'язанні гострих міграційних проблем. У наступному розділі згруповано матеріали стосовно міграційної специфіки країн колишнього СРСР (країн СНД). П'ятий розділ подає термінологічний інструментарій етнічної сфери буття стосовно власне міграційного буття. Міграційне буття в контексті проблем народонаселення (демографії) розглянуто у сьомому розділі книги. Завершальний восьмий розділ праці присвячено міграційним процесам в Україні.

«Енциклопедія цивільного права України»⁴⁵. Однотомне видання є важливим джерелом знань про сутність і зміст цивільного права України, його призначення й механізми реалізації. Енциклопедію побудовано на новому українському праві та досягненнях української цивілістичної думки, вона відображає зміст цивільного права України. Ця праця покликана сприяти здійсненню прав осіб – учасників цивільних відносин, тобто громадян і юридичних осіб, держави. Енциклопедія утверджує прогресивний напрям розвитку економіко-ринкових відносин, які існують невід'ємно від соціально орієнтованої економіки захисту прав людини.

У виданні подано терміни цивільного права, які за юридичним змістом відображають положення Цивільного кодексу України (від 16 січня 2003 р.), частково – зміст Господарського кодексу України (від 16 січня 2003 р.), деяких інших нормативних актів, прийнятих після набуття чинності Цивільного і Господарського кодексів України, розкриває їхній зміст, використовуючи класику цивільної теорії права, праці українських, російських і радянських учених. Терміни

⁴⁵ Енциклопедія цивільного права України / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – К., 2009.

та їхнє визначення складено за абеткою. За потреби наведено також відсилання на статті, що так чи інакше співвідносять з реєстровим словом. Енциклопедію побудовано на глибокому аналізі чинного цивільного законодавства і матеріалів судової практики. У ній визначено низку термінів, що стосуються теорії держави і права, порівняльного правознавства, філософії права, адміністративного, кримінального та земельного права. Енциклопедія відображає процес динаміки зміни законодавства України, його розвиток у контексті регулювання ринкових відносин, захисту прав людини, зміцнення правопорядку.

«Енциклопедія цивільного права України» є актуальним науково і практично вагомим виданням. Значна частина викладених положень має новітній характер, значно поглиблює концептуальні положення, що стосуються подальшого розвитку цивільного права. Авторським колективом здійснено суттєвий внесок у розв'язання актуальних науково-методичних, дидактичних та юридично-технічних проблем сучасної теорії і практики цивільного права.

За визначенням одного з рецензентів цієї праці⁴⁶, автори відмежували висвітлення термінів суто цивільного права від питань, пов'язаних із правовим регулюванням господарських, підприємницьких, сімейних, міжнародно-приватних, земельних відносин, за винятком тих термінів, які мають загальний характер у системі правового регулювання цивільних відносин.

Наукові викладення теоретичних положень полягають у тому, що автори вперше розглядають національну цивільно-правову систему крізь призму співвідношення з багатющою спадщиною римського приватного права, сучасними правовими системами зарубіжних держав, вказують на доцільність певних запозичень і можливість позитивного їхнього використання в українській цивілістиці. Основний обсяг роботи було виконано співробітниками Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. У підготовці енциклопедії також взяли участь учені вищих навчальних закладів Києва, Харкова, Одеси та Львова.

Ще одним енциклопедичним виданням із права є однотомний «Великий енциклопедичний юридичний словник»⁴⁷. Це перше в Україні такого роду видання, спрямоване на підвищення правової куль-

⁴⁶ Мацегорін О.І. Рецензія на «Енциклопедію цивільного права України» // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 296–297.

⁴⁷ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2007; Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид. – К., 2012.

тури і правосвідомості громадян та посадових осіб. Це компактна і водночас фундаментальна науково-довідкова праця, в якій системно подано сучасні знання про державу і право, правовий статус людини і громадянина. Словник є логічним продовженням виданої раніше 6-томної «Юридичної енциклопедії». Водночас він є самостійним виданням енциклопедичного характеру з притаманними йому призначенням та методикою подання інформації.

Словник містить понад 3000 статей, що стосуються чинного, «живого» права. У ньому подано й витлумачено найпоширеніші й найважливіші юридичні поняття і терміни. Розкрито, зокрема, основи конституційного ладу в Україні, права та свободи громадян, засадничі положення фактично всіх галузей національного законодавства (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, господарського, аграрного, екологічного, процесуального тощо), а також міжнародного та європейського права. Матеріали словника систематизовано за абеткою назв статей. У випадках, коли термін має іншомовне походження, після назви статті вказано його етимологію. Назви окремих статей подано інверсійно. Словник підготовлено колективом правознавців на базі Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Станом на сьогодні має два видання. Перше (2007 р.) одержало високу оцінку серед юридичної громадськості і населення. Друге (2012 р.) з'явилося у зв'язку з розвитком правової системи (що зумовлює необхідність оновлення довідкової юридичної літератури) і містить чимало нових термінів. Нормативно-правовий матеріал у словнику другого видання подано станом на 2012 р.

Новішим (однотомним) енциклопедичним виданням із правових знань є «Сучасна правова енциклопедія»⁴⁸. На відміну від попередньої праці, орієнтованої передусім на фахівців з юриспруденції, ця енциклопедія розрахована на широке коло читачів. Видання створено у зв'язку з підвищенням рівня вимог до правової компетентності громадян. Саме брак правової культури, правових знань – одна з причин правопорушень, правового нігілізму, зловживань, недотримань нормального навчального та трудового процесів. Енциклопедія тлумачить правові дефініції з різних галузей права, які найчастіше трапляються в життєдіяльності, ЗМІ,

⁴⁸ Сучасна правова енциклопедія: А–Я / За ред. О.В. Зайчука. – К., 2009; Сучасна правова енциклопедія: А–Я / За ред. О.В. Зайчука. – 2-ге вид. – К., 2013.

у правовідносинах, у яких людина перебуває щодня. Пояснення кожного терміна подано з урахуванням сучасних досягнень юридичної науки, соціально-політичних та економічних змін у житті суспільства, зумовлених поступальним характером його розвитку, а також – основних положень законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Статті розташовано в абетковому порядку за типовою схемою, прийнятою для енциклопедичних видань. Автори прагнули досягти того, щоб структура і стиль подання юридичного матеріалу були якомога зрозуміліші для читача. Тлумачення є оптимальним за обсягом, а зміст багатьох загальновідомих термінів наведено в стислому, лаконічному вигляді. Визначення багатьох термінів узгоджено із українським законодавством. Певна частина термінів, мало відомих читачеві, або таких, що цікавлять громадян з огляду на захист їхніх прав та законних інтересів (конституційні права і свободи людини і громадянина, трудові відносини, страхування, пенсійне забезпечення тощо), розглянуто ґрунтовніше. Енциклопедія має два видання. Підготовлено Національною академією правових наук України, Інститутом законодавства Верховної Ради України.

«Мала енциклопедія міжнародного права»⁴⁹. У цьому енциклопедичному виданні розглянуто сучасний зміст та деякі аспекти еволюції понять, що комплексно характеризують явище «міжнародна безпека», згадано теоретичні концепції, якими оперують у вивченні безпекових аспектів міжнародних відносин. Розглянуто як традиційні виміри безпеки, так і нові виклики епохи глобалізації, роль міжнародних організацій у формуванні систем безпеки, проблеми розповсюдження зброї масового знищення та конвенційної зброї тощо. Вичерпно висвітлено чинну законодавчу базу зовнішньої безпеки України. Видання укладено за абетковим принципом розміщення матеріалу. Енциклопедію підготовлено Київським університетом права НАН України.

«Енциклопедія міжнародного права»⁵⁰. Це перша спроба в Україні подати систематизований звід знань у сфері міжнародного права. Глосарій тритомної енциклопедії становить 1800 статей. Базовою установою для підготовки Енциклопедії є Інститут держави

⁴⁹ Мала енциклопедія міжнародного права / За ред. Ю.Л. Бошицького, О.В. Потехіна. – К., 2012.

⁵⁰ Енциклопедія міжнародного права: У 3-х т. – Т. 1 / Гол. ред.: Ю.С. Шемшученко і В.Н. Денисов. – К., 2014.

і права імені В.М. Корецького НАН України. Її автори – провідні вітчизняні правознавці-міжнародники, а також висококваліфіковані співробітники МЗС України та інших державних органів. Нині видано лише перший том енциклопедії.

Історія, археологія

*«Радянська енциклопедія історії України»*⁵¹. Це перше енциклопедичне видання у галузі історії України. Праця складається з чотирьох томів і має політичну заангажованість, зумовлену догмами і стереотипами комуністичної доби, у зв'язку з чим її значення як інформаційного довідника в сучасних умовах істотно зменшено.

Видання в дусі офіційної пропаганди розповідає про багатовікову героїчну боротьбу українського народу за свою свободу і незалежність, за встановлення і зміцнення радянської влади, за побудову соціалізму і комуністичного суспільства. Історію Київської Русі в статтях подано як спільну колицку російського, українського і білоруського народів. Показано боротьбу українського народу проти феодально-кріпосницького гноблення, проти султанської Туреччини, шляхетської Польщі та інших іноземних загарбників, за возз'єднання України з Росією. Енциклопедія висвітлює соціально-економічну історію України XIV–XVIII ст., виникнення козацтва й Запорозької Січі, їхню роль в антифеодальній боротьбі українського народу. Значну увагу приділено Визвольній війні та возз'єднанню України з Росією. Докладно висвітлено історію робітничого руху, його організації, видання тощо.

Енциклопедія складається із близько 9 тисяч статей, понад половину всіх статей присвячено радянській добі. Значна кількість матеріалу – це біографічні довідки про видатних людей як далекого минулого, так і радянського часу, насамперед діячів комуністичної партії та радянської держави. Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії АН УРСР.

*«Історія міст і сіл Української РСР»*⁵² – фундаментальне історико-краєзнавче видання у двадцяти шести томах. Висвітлює історію населених пунктів від найдавніших часів до початку 1970-х років на території України в її тодішніх адміністративно-територіальних межах.

⁵¹ Радянська енциклопедія історії України: У 4-х т. / Відп. ред. А.Д. Скаба. – К., 1969–1972.

⁵² Історія міст і сіл Української РСР: У 26-ти т. / Гол. ред. П.Т. Тронько. – К., 1968–1973.

Ініціаторами створення стали широкі кола громадськості – краєзнавці, журналісти, педагоги, історики, архівісти, підтримані науковими інституціями. Загальне керівництво здійснювала головна редколегія: Петро Тронько (голова), Микола Бажан (заступник голови у 1967), Іван Білодід, Пантелеймон Гудзенко, Іван Компанієць (заступник голови у 1972–1974), Юрій Кондуфор, Степан Королівський, Олександр Кошик, Семен Пількевич, Кирило Цілуйко та ін. Загалом до створення цієї енциклопедії на громадських засадах було залучено понад 100 тисяч осіб, задіяно низку міністерств, відомств, наукових установ, творчих спілок, вищих навчальних закладів, архівів, бібліотек, музеїв. Основним джерелом для написання праці стали фонди 626-ти державних та кількох тисяч відомчих архівів України, де переглянуто 1,5 мільйони документів, понад 60 тисяч томів друкованих видань, складено спеціальні каталоги на документи, що містили інформацію з історії населених пунктів (понад 1,6 мільйона карток). Також використано фонди центральних державних архівів СРСР, союзних республік, зарубіжних країн, багатьох великих наукових бібліотек. У цьому виданні опубліковано 25 нарисів про області, 352 – про міста, 964 – про селища; вміщено 8319 довідок про центри селищних і сільських рад; 9916 чорно-білих та кольорових ілюстрацій, зокрема унікальні фотодокументи, численні схеми й карти; наведено близько 120 тисяч імен учасників історичних подій.

У 1978–1983 рр. працю було перевидано російською мовою (про 18 областей). Том про Київ у зв'язку з відзначенням його 1500-ліття перевидано двічі.

Незважаючи на виразну ідеологічну заангажованість, замовчування або перекручування багатьох історичних фактів і подій, що не потрапляли в концепцію видання, ця багатотомна енциклопедична праця досі зберігає наукову цінність як важливе джерело з історичного краєзнавства. Видання опубліковано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії АН УРСР. У 1976 р. його було відзначено Державною премією СРСР.

З метою підтримки й розвитку краєзнавства Розпорядженням Президента України Леоніда Кучми⁵³ оголошено про підготовку за участю Національної академії наук України (на основі сучасних історичних, економічних та інших наукових досліджень) багатотомного енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України» у новій редакції. Та з певних причин цей проект досі не реалізовано.

⁵³ Розпорядження Президента України N 327/2000-рп від 19.10.2000 р. Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України.

«Звід пам'яток історії та культури України»⁵⁴. Це енциклопедичне видання (заплановане у 28 томах), присвячене основним пам'яткам археології, історії, архітектури і містобудування, монументального мистецтва в Україні. Основним критерієм відбору пам'яток до цього видання є їхнє значення для розкриття вирішальних етапів історичного, соціально-економічного та культурного розвитку України, процесу її становлення як незалежної держави. У підготовці цієї енциклопедичної праці приділяється увага всім історичним періодам, значимим явищам та персоналіям крізь призму пам'яток історії та культури. Це стосується також і тих сторінок української історії, які з ідеологічних міркувань не знайшли докладного й об'єктивного висвітлення за радянської доби.

Так, на сторінках «Зводу» висвітлюються пам'ятки, пов'язані з функціонуванням Української Центральної Ради, Української Держави, Директорії, пам'ятки, пов'язані з історією українського козацтва, Другою світовою війною тощо. До енциклопедичного видання потрапляють імена невинно репресованих діячів, серед яких чимало визначних представників інтелігенції. Кожен том, згідно з концепцією видання, має складатися з ґрунтового вступу про історико-культурну спадщину області (міста), статей про окремі пам'ятки; повинен бути багато ілюстрований – численними картографічними матеріалами, планами, схемами тощо. Деякі з томів можуть складатися з кількох книг, а книги – з частин.

На сьогодні опубліковано першу книгу про Київ (у трьох частинах) та першу частину другої книги про Чернігівську область. Науково-методичну допомогу надають Інститут історії України, Інститут археології, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії НАН України, архітектурні установи. Координує зусилля авторських колективів Центр підготовки «Зводу» пам'яток історії та культури України Інституту історії України НАН України.

«Енциклопедія історії України»⁵⁵ – найбільш фундаментальна сучасна багатотомна праця з української історії довідникового типу. Після набуття Україною незалежності постала необхідність

⁵⁴ Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: У 28-ми кн. / Гол. ред. В. Смолій. – Кн. 1: Київ – Ч. 1–3. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1999–2011; Кн. 2.: Чернігівська область. – Ч. 1. – К., 2015.

⁵⁵ Енциклопедія історії України: У 10-ти т. / Гол. ред. В. А. Смолій. – К., 2003–2013. Див. також: Смолій В. А., Боряк Г. В. «Енциклопедія історії України» та сучасна українська енциклопедистика // Український історичний журнал. – 2014. – № 4; Смолій В. А., Боряк Г. В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник НАН України. – 2015. – № 3.

переосмислення концепції вітчизняної історії, подолання стереотипів радянського часу, опрацювання нової періодизації історичного процесу, визначення належного місця української історії в історії людства. Та, незважаючи на те, що ідея створити багатотомну історію українського народу виникла ще на початку 90-х років, уже перші напрацювання в галузі теоретико-методологічної основи такого видання переконали, що вітчизняна історична наука не готова до реалізації подібної ідеї. Тож появі «Енциклопедії історії України» передували праці меншого масштабу, спрямовані на підбиття підсумків у здобутках національної історіографії, що посприяли переосмисленню концепції української історії. І лише 1997 р. Президія НАН України постановила про необхідність створення багатотомної «Енциклопедії історії України» як пріоритетного наукового проекту в галузі гуманітарних і соціальних наук. В енциклопедії, крім фахового висвітлення історичних подій в житті українського народу від найдавніших часів до сьогодення, представлено відомості про видатних громадських діячів, учених, діячів культури та мистецтва, освіти, основні історичні події України, схарактеризовано життя українців в інших державах, надано відомості про окремих видатних людей планети, тим чи іншим чином пов'язаних з Україною (при цьому цей зв'язок висвітлено у статтях) та про вчених, які істотно вплинули на розвиток історичної науки. Це праця великого колективу науковців України, в якій підбито підсумок здобуткам національної історіографії.

Редакційна колегія керувалася певними критеріями у відборі персоналій. Так, добираючи вчених-істориків, редактори орієнтувалися на формальні критерії (наприклад, наявність докторського ступеня) та на факт лідерства в певній галузі історичної науки. Статті про вчених інших галузей знань, а також про діячів культури та мистецтва вводили до енциклопедії тільки тоді, коли творчі здобутки цих фахівців сягали рівня національного надбання. Зрозуміло, що такі критерії певною мірою є розмитими. Тому чимало читачів не знайдуть в ній статей про осіб, які, на їхню думку, повинні там бути, або, навпаки, віднайдуть розповіді про осіб, яких, за їхніми власними критеріями, там бути не повинно.

«Енциклопедія історії України» – це алфавітний тип енциклопедій. Під час її укладання використано систему наскрізних посилань: заголовок окремої статті (чи посилання на нього) вводиться курсивом у текст іншої статті як його частина. Система наскрізних посилань передбачає узгодження між собою змісту статей, що розглядають той

самий предмет; відомості, наведені в одних статтях, «перетікають» до інших статей – переважно, підходи, запропоновані в концептуальних тематичних статтях – застосовуються у статтях, присвячених окремим моментам цих явищ або персоналіям, які були в них задіяні.

Ілюстративний матеріал до енциклопедії заслуговує окремої уваги. Ретельно підібраний, він нерідко додає нові відомості для уважного читача. Ілюстрації чорно-білі, але це властивість усіх енциклопедій з історії: більшість ілюстрацій складають старі чорно-білі світліни та давні гравюри. Варто згадати й про розгалужений довідково-бібліографічний блок, що подається до більшості словникових гасел і дозволяє читачеві здійснювати самостійну бібліографічну евристику за багатьма напрямками (персоналії, події, факти, окремі періоди чи цілі епохи української історії, теорії та концепції тощо). Бібліографічні й історіографічні характеристики не обмежено лише вітчизняною літературою – автори намагалися подавати широкий європейський або світовий контексти проблеми, події, явища, персоналії (залежно від рівня й характеру предмета статті); окреслювати, коли це визнавалося за можливе та доцільне, місце конкретної події, явища, особи у світовому історичному процесі або міжнародному науковому, політичному, культурному просторі.

Енциклопедію видає Інститут історії України НАН України. До роботи над виданням долучено Інститут археології НАН України та Інститут українознавства імені І.П. Крип'якевича НАН України, а також багато вчених із різних міст України, запрошених до роботи над енциклопедією; є також автори з Польщі, Росії, Литви, Канади. Загальна кількість авторів суттєво перевищує одну тисячу. Прикметно, що енциклопедія має онлайн-версію в мережі Інтернет⁵⁶.

«Енциклопедія трипільської цивілізації»⁵⁷. Це перше енциклопедичне видання в Україні, яке присвячено дослідженню трипільської культури. Є першою спробою створення зводу та систематизації усієї інформації, якою нині володіють науковці, а також старожитностей, зібраних у музеях, наукових фондах та приватних колекціях. Видання знайомить читача з однією із найбільш яскравих та знакових сторінок праісторії України. Загальна структура видання складається з двох томів – вступного та енциклопедичного. У першому томі вміщено

⁵⁶ Енциклопедія історії України: веб-сайт – 2008–2015. – <<http://www.history.org.ua/?encyclop>>.

⁵⁷ Енциклопедія трипільської цивілізації: У 2-х т. / Гол. ред. Л.М. Новохатько. – К., 2004.

інформацію, яка дає можливість ознайомитися з цілісною картиною трипільської культури в усіх її виявах. Це збірка нарисів з історії дослідження трипільської культури, хронології, економіки, повсякденного життя населення трипільської культури, знакових систем, духовного життя, антропології, розвитку військової справи у Трипіллі.

Другий том – це енциклопедичний словник, у якому за абетковим принципом розміщено 870 енциклопедичних статей, присвячених біографіям дослідників трипільської культури, пам'яткам трипільської культури, окремим культурним типам, знахідкам, пов'язаним із трипільською культурою культурно-історичним спільнотам, окремим поняттям і термінам, науковим організаціям і експедиціям, музеям, конференціям, виставкам, колекціям, збіркам тощо. Статті, зазвичай, містять бібліографії. Енциклопедія вирізняється значним ілюстративним матеріалом – понад 3000 ілюстрацій (більшість – кольорові). Старожитності трипільської культури, які опубліковані в енциклопедії, зберігаються в Національному музеї історії України, Львівському історичному музеї, Одеському археологічному музеї НАН України, у фондах Інституту археології НАН України, Київського обласного археологічного музею і колекції «ПЛАТАР». Праця висвітлює всі сторони давньої історії трипільської культури, історію її дослідження. У зв'язку з величезним обсягом матеріалів, нагромаджених упродовж понад столітніх досліджень, територіально автори обмежили висвітлення Трипілля лише сучасними кордонами України. Хоча і ці межі виявилися доволі широкими, адже пам'ятки трипільської культури нині відомі на території 15 областей, ще в 5 – є окремі знахідки. «Енциклопедія трипільської культури» – видання, яке розраховано на широке коло читачів, як фахівців, так і всіх, хто цікавиться археологією та давньою історією України. В укладанні двох томів цієї праці взяли участь понад 60 авторів з України, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, США.

«*Энциклопедия крымских древностей*»⁵⁸. Це перша довідкова праця про археологію Криму. Охоплює матеріали первісної, скіфо-античної і середньовічної археології. Це довідник з археологічних культур, пам'яток, про археологів, археологічні заклади і видання. Окремі статті присвячено тлумаченню археологічної термінології. Словник описує територію півострова в межах АР Крим і хронологічних рамках від найдавнішого часу до кінця середньовіччя (рубіж XV і

⁵⁸ *Энциклопедия крымских древностей: Археологический словарь Крыма / Сост. Г.М. Буров. – К., 2006.*

XVI ст.). Структурно видання побудовано як словник. Щоправда, вузькі територіальні межі уможливили подати разом із короткими розлогі статті з найцікавіших питань, а також навести описи великої кількості окремих пам'яток, які є в Криму. До того ж, порівняно з іншими довідковими виданнями, що присвячені археології Криму, «Енциклопедія кримських древностей» – найбільша за обсягом. Ці обставини та наступна (тематичний поділ – див. далі) надають енциклопедичний характер праці, що й відображено в її назві.

Статті довідника поділено на чотири групи. Перша з них – археологічна термінологія, зокрема слова, запозичені з інших галузей, з якими пов'язана наука про старожитності. Ця група найчисельніша, хоча статті за обсягом невеликі. Сюди ж належать матеріали, що інформують про методики розвідок і розкопок. Ця частина книги має загальний характер і лише частково пов'язана з Кримом. Другу групу статей присвячено археологічним епохам, культурам і пам'яткам півострова, а також спорудам і речам різних категорій в їхньому розвитку. Таких статей небагато порівняно з першою групою, однак за обсягом вони значно ширші. Матеріали другої групи вказують на яскравий місцевий колорит, хоча й екстраполюють широке коло аналогій на близькі й віддалені території. Третя група – археологи, заклади і видання, пов'язані з археологією. Статті цієї групи орієнтовані, звісно, на Крим, утім, природно, що матеріали за змістом виходять за межі кримської археології. Невелика четверта група (міфологія, відомості про видатних історичних осіб) за своїми ознаками нагадує попередню. У цій енциклопедії відсутня бібліографія до статей. Однак у кінці книги подано перелік фахової літератури, що слугувала базою для укладання праці (монографії, збірники наукових праць, науково-популярні книги). Застосовано систему посилань (виділені в тексті курсивом слова вказують на наявність статей з такою назвою).

«Археологічне музейництво»⁵⁹. Енциклопедичний довідник створено у зв'язку з актуальними проблемами вивчення, збереження й використання археологічної спадщини, що є унікальним свідком виникнення, становлення та розвитку світової культури. Саме такі об'єкти, маючи непересічне науково-пізнавальне значення, становлять також неабиякий інтерес для суспільства. Працю підготовлено з урахуванням значного зарубіжного, перш за все, європейського

⁵⁹ Археологічне музейництво: Енциклопедичний довідник / Укл. Д.В. Кепін. – К., 2010.

досвіду з музеєфікації пам'яток первісності. Довідник складається з передмови, трьох тематичних розділів та двох додатків. У кожному розділі статті подано за абеткою.

У першому розділі «Теорія, історія та практика пам'яткоохоронної та музейної діяльності в контексті збереження пам'яток первісної археології» вміщено статті-нарис про домусейні форми нагромадження історико-культурних цінностей, створення збірок старожитностей та становлення системи охорони нерухомих пам'яток археології в Україні, історію формування збірок старожитностей та нерухомих пам'яток археології у зарубіжних країнах Європи, музеєзнавчі та пам'яткознавчі терміни тощо. Розглянуто також методику створення експозицій. Подано біографічні етапи, присвячені діяльності музеєзнавців, пам'яткознавців, які зробили вагомий внесок у підготовку археологічних експозицій.

Другий розділ «Музеєфіковані пам'ятки, археодрами з історії первісності» подає статті, що стосуються музеєфікації, зокрема консервації пам'яток первісної культури. У третьому розділі «Персоналії» вміщено статті про вчених, які відзначилися у справі музеєфікації пам'яток первісної культури та організації відповідних експозицій. Бібліографія під загальною назвою «Експозиційне відображення історії культури первісного суспільства засобами музейної експозиції» складається з двох частин: «Музеєзнавство. Історія музейної та пам'яткоохоронної справи. Архітектура музейних приміщень. Музейне обладнання» і «Охорона археологічної та палеоприродної спадщини».

Енциклопедичний довідник «*Рух опору в Україні: 1960–1990*»⁶⁰ присвячено подіям, які почали розгортатися в Україні на початку 1960-х рр. і завершилися здобуттям незалежності 1991 р. За своїм спрямуванням це видання є універсальним довідником з тих галузей, що безпосередньо стосуються проблематики національних і людських прав в Україні. Це своєрідне зведення найважливіших моментів, подій і явищ в Україні під час дисидентського руху в СРСР. Це данина пам'яті репресованим особистостям, які в той період і в тому ролі відіграли відповідну роль.

Довідник містить не лише біографічні дані окремих діячів та інформацію про їхні твори, неформальну пресу і правозахисні різномовні видання, а й докладну бібліографію творчості учасників

⁶⁰ Рух опору в Україні: 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. О. Зінкевич. – К., 2010; Рух опору в Україні: 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. О. Зінкевич. – 2-ге вид. – К., 2012.

руху опору, політв'язнів і репресованих, спогадів і статей, відгуків іноземної преси. Тут подано інформацію про діяльність підпільних груп в Україні, а також організацій і комітетів на захист українських політв'язнів у західних країнах. Окрему увагу приділено репресіям радянської влади. Низка статей стосується діяльності української діаспори, а також тих різнонаціональних діячів, які виступали на захист представників українського правозахисного руху, співпрацювали з ними й передавали український самвидав на Захід.

В енциклопедичному довіднику охоплено період 1960–1990-х рр., тобто від появи в Україні руху шістдесятництва, який пізніше перейшов у самвидав. У передмові до видання зазначено, що, можливо, правильніше було б почати цей період 1953 р., від смерті Йосипа Сталіна і початку процесу десталінізації в СРСР і в Україні. Цей період збігається з появою першого самвидавного документа в Україні – Відкритого листа українських політв'язнів мордовських концтаборів до Комісії Прав Людини ООН – 30 листопада 1955 р. Та в повоєнний час основними українськими політв'язнями були учасники українського національно-визвольного руху під час Другої світової війни, члени ОУН та учасники бойових дій УПА. Це, на думку видавництва, був цілком інший період в історії сучасної України, і мова мала б йти про зовсім іншу категорію учасників цих подій, яких у жодному разі не можна назвати ані правозахисниками, ані дисидентами. Усі тематичні матеріали і статті подано за беткою. Їх опрацьовано за загальноприйнятою енциклопедичною схемою. У додатках до цього видання подано текст Загальної декларації прав людини ООН, а також повний текст тих статей Кримінального кодексу УРСР, за якими було засуджено українських та інших учасників руху опору. Додано також розшифровку термінів, вживаних у радянському Карному кодексі, й окремо – реєстр основних абревіатур і скорочень.

Видання є спільною працею колективу авторів на чолі з Осипом Зінкевичем, які були причетні до правозахисного руху в Україні та займалися його вивченням. Джерельною основою в написанні статей були: матеріали, зібрані в Музеї-архіві українського самвидаву при видавництві «Смолоскип» у Києві, у бібліотеці видань українською й іншими мовами про рух шістдесятництва, матеріали учасників правозахисного (дисидентського) руху, колишніх політв'язнів, неформальну пресу. До консультативної комісії ввійшли українські діаспорні історики, політологи та літературознавці (Ярослав Білинський, Богдан Боцюрків, Аркадій Жуковський, Григорій Костюк,

Юрій Луцький, Юрій Шевельов), серед авторів статей були колишні радянські політв'язні, які опинилися на Заході (Надія Світлична, Ніна Строкат-Караванська, Леонід Плющ).

«Українське козацтво»⁶¹. Видання вперше комплексно представляє читачеві один із найяскравіших феноменів вітчизняної історії – українське козацтво. В енциклопедії відображено обставини виникнення козацтва та його роль в історії, військово мистецтво, громадський устрій, судочинство, господарську діяльність, побут, звичаї та духовність, міжнародні контакти. Подано інформацію про найвидатніші постаті козацької історії. Показано розвиток традицій українського козацтва у XIX–XX ст. та в наші дні. Представлені в енциклопедії статті й довідки взаємно доповнюють одна одну і в комплексі дають досить повне уявлення про головні історичні процеси та події, пов'язані з виникненням українського козацтва, становленням його як особливого стану суспільства, роллю в історії українського народу, місцем у міжнародному житті.

Низку матеріалів присвячено науковому доробку в галузі козакознавства істориків XX ст. Особливий інтерес читачів енциклопедії викликає внесок іноземців у вивчення українського козацтва. Подано статті про Джорджа Байрона, Гійома де Боплана, Альберто Віміну, Вольтера, Алессандро Гваньїні, Рейнольда Гайденштайна, Йоганна Енгеля, Карла XII, Олівера Кромвеля, Людовіка XIV, Еріха Лясоту, Проспера Меріме, Герхарда Міллера, П'єра Шевальє, Жана-Бенуа Шерера та багатьох інших іноземних мандрівників, державних діячів, дипломатів, істориків, мислителів і митців, які цікавилися українським козацтвом. У праці вміщено низку статей, у яких аналізовано висвітлення козацької тематики в українській, а також російській, польській, німецькій літературах.

Крім того, окремі статті присвячено темі козацтва у творчості багатьох українських письменників. Загалом видання складається з 1648 статей і довідок, авторами яких є понад півтори сотні вчених – істориків, літературознавців, мовознавців, мистецтвознавців, етнологів з Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Києва, Львова, Луцька, Полтави, Харкова, Херсона, Черкас та інших міст. В енциклопедії подано 325 ілюстрацій і 87 карт. Матеріали цього науково-довідникового видання ґрунтуються на різноманітних історичних, етнографічних, археологічних, історико-географічних, літературно-художніх

⁶¹ Українське козацтво: Мала енциклопедія / Відп. ред. С.Р. Лях. – К.; 3., 2002; Українське козацтво. Мала енциклопедія / Відп. ред. С.Р. Лях. – 2-ге вид. – К.; 3., 2006.

джерелах. Їх автори широко використовували наукові праці відомих вітчизняних істориків. Залучали також результати досліджень етнографів, літературознавців, археологів, мистецтвознавців. Енциклопедію «Українське козацтво» не випадково названо малою. Адже в ній зроблено спробу подати читачеві певний мінімум інформації, який відображає складний і суперечливий стан розвитку сучасної української історичної науки та історіографії козацтва зокрема.

Енциклопедичний словник-довідник *«Дослідники археології України»*⁶² – це видання, що подає інформацію біографічного характеру про понад 600 дослідників археології України. Це вчені України, які є першовідкривачами стародавніх поселень, городищ, міст, жител, майстерень, могильників, палаців, храмів та інших артефактів історії і культури нашого народу. Вони виявили десятки тисяч стародавніх знарядь праці, інструментів, предметів побуту, прикрас і різноманітних пам'яток мистецтва. Заглиблюючись у шари землі, вони читали книгу Землі, відгадуючи і реконструюючи картини минулого життя. Вчені ретельно вивчали все відкрите і знайдене, визначали, аналізували, датували й описували все виявлене у своїх наукових працях – монографіях, статтях, звітах, публікаціях. Ці першоджерела, введені вченими до наукового обігу, були базою для наступних історичних узагальнень і написання справжньої історії України, створює загальне русло наших історичних знань.

Цей енциклопедичний словник-довідник демонструє величезну наукову працю вчених, які вивчали пам'ятки археології. Його побудовано за археологічною періодизацією: кам'яний вік (палеоліт, мезоліт, неоліт), мідно-бронзовий вік, антична археологія, скіфо-сарматська археологія, слов'янська археологія, давньоруська і середньовічна археологія. Матеріали про дослідників енциклопедичного характеру подано за абеткою їхніх прізвищ у кожному розділі: короткі біографічні дані про життя та творчість і археологічну діяльність та назви основних їхніх наукових публікацій.

Ця книга – підсумок наукової праці самовідданих дослідників археології України, які зробили свій внесок в історію та культуру нашої країни. Водночас це – пам'ятник тим, хто присвятив себе важкій справі вивчення нашої стародавньої історії. Словник-довідник підготовлено однією особою – київським археологом, істориком та музеєзнавцем Галиною Мезенцевою. На жаль, видати книгу їй відразу не

⁶² Дослідники археології України: енциклопедичний словник-довідник / Укл. Г.Г. Мезенцева. – Чернівці, 1997.

вдалося, і за 5 років, що промайнули відтоді, у житті країни сталися принципові зміни: виникли нові незалежні держави, змінилися назви багатьох наукових, музейних та освітніх установ, вийшли сотні нових видань, дехто з дослідників пішов із життя. Авторка, яка виїхала на постійне проживання до Канади, об'єктивно не мала змоги врахувати це у своєму рукописі.

«*Енциклопедія некропознавства*»⁶³ – видання в Україні, упорядником якого є одна особа – Віктор Жадько, який намагається вказати місця поховання видатних особистостей як в Україні, так і за кордоном. Спираючись на видання про українські цвинтарі, зокрема праці Людмили Проценко⁶⁴, Григорія Лупія⁶⁵, Ігоря Гавришкевича⁶⁶, Михайла Нагая та Ірини Войцехівської⁶⁷, долучаючи архівні матеріали, автор описує історію відомих цвинтарів, подає основні некропознавчі термінографічні обрядово-поховальні визначення. Видання доповнене численними фотографіями, що дає можливість краще зрозуміти та запам'ятати написане.

Географія, екологія, туризм

Тритомна «*Географічна енциклопедія України*»⁶⁸ є першим виданням енциклопедичного характеру, яке на основі сучасних досягнень географічної науки подає відомості про природне середовище й природні ресурси України, розміщення продуктивних сил і галузеву структуру її економіки, населення, про особливості природно-територіальних і виробничо-територіальних комплексів, становлення й розвиток географічних наук.

Енциклопедія узагальнює результати теоретичних і прикладних українських географічних досліджень, відображає багатство і різноманітність природи України, висвітлює сучасний рівень господарської освоєності її території, ступінь антропогенного впливу, уніфікує власні географічні назви. З усього понятійно-термінологічного

⁶³ Енциклопедія некропознавства / Укл. В.О. Жадько. – К., 2013.

⁶⁴ Проценко Л.А. Київський некрополь. – К., 1994.

⁶⁵ Лупій Г. Львівський історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар»: Путівник. – Львів, 1996.

⁶⁶ Гавришкевич І., Нагай М. Личаківський некрополь: малий маршрутний довідник музею «Личаківський цвинтар». – Львів, 2003.

⁶⁷ Войцехівська І.Н., Дмитрієнко М.Ф. Некрополістика // Спеціальні історичні дисципліни. – К., 2008.

⁶⁸ Географічна енциклопедія України: У 3-х т. / Відп. ред. О.М. Маринич. – К., 1989–1993.

апарату географії відібрано основні поняття й терміни, що відображають структуру складної системи географічних наук – загального землезнавства, фізичної географії, геоморфології, метеорології і кліматології, гідрології, геокріології, географії ґрунтів, біогеографії, ландшафтознавства, палеогеографії, економічної і соціальної географії, картографії, краєзнавства, медичної географії, рекреаційної географії тощо. Вміщено також ряд термінів суміжних наук, що їх широко використовують у географічній літературі. Оригінальністю енциклопедії є те, що в теоретичних оглядових статтях подано особливості вияву чи розвитку певних географічних явищ і процесів на території України.

Докладно представлено регіональний матеріал, географічні об'єкти України. В подробицях висвітлено географічне положення України, геолого-геоморфологічну будову її території (від мікро- до макроформ рельєфу), загальні риси й особливості кліматичних умов, моря та внутрішні води, типи ґрунтів, рослинні угруповання, тваринний світ. Матеріал підготовлено за принципом покомпонентного районування території: агрокліматичного, агроґрунтового, геоботанічного, геоморфологічного, гідрологічного, зоогеографічного тощо, а також комплексного фізико-географічного і ландшафтного районування. Схарактеризовано основні таксони всіх видів районування.

Значне місце в енциклопедії відведено матеріалам про природні ресурси – мінерально-сировинні, кліматичні, водні, земельні, лісові, рекреаційні; подано їхню територіальну структуру, типізацію, економіко-географічну оцінку. Значну увагу зосереджено на питаннях раціонального природокористування, екології. У низці статей розкрито наукові основи природоохоронної справи, схарактеризовано основні етапи розвитку заповідної мережі, представлено сучасні території і об'єкти природно-заповідного фонду України – заповідники, природні національні парки, заповідно-мисливські господарства, заказники, пам'ятки природи.

В енциклопедії є й біографічні статті – про видатних учених, які зробили великий внесок у дослідження природи й вивчення господарства України, основоположників окремих напрямів у науці, авторів важливих праць із географії. Значна частина статей в енциклопедії – нові, вперше трапляються в енциклопедичній літературі. Довідниковість видання посилюється завдяки бібліографічним довідкам. Всі статті у «Географічній енциклопедії України» розміщено за абеткою. Статті, поєднані тематично, подано й циклами. Для забезпечення внутрішнього взаємозв'язку близьких за темою статей і

унікнення повторень вжито систему посилань. Назви статей, на які зроблено посилання, позначено курсивом. У біографічних статтях дати подано за новим стилем, назви населених пунктів – за сучасним адміністративно-територіальним устроєм. Енциклопедію підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. Вона отримала високу оцінку фахівців⁶⁹.

«*Геодезичний енциклопедичний словник*»⁷⁰ – перше в Україні енциклопедичне видання в галузі геодезії та суміжних з нею наук. Словник містить майже 3800 статей із топографії, вищої геодезії, геодезичної астрономії, космічної геодезії, планетодезії, фізичної геодезії, інженерної геодезії, геодезичної гравіметрії, морської геодезії, картографії, аерофотознімання, фотограмметрії, геодезичного, фотограмметричного та аерознімального приладобудування, кадастру, теорії математичного опрацювання результатів геодезичних вимірювань. Важливо, що словник містить біографічні відомості про українських учених у царині геодезичних наук.

Висвітлюючи сучасний стан геодезичної науки, автори видання зібрали й упорядкували найуживанішу наукову українську термінологію, зробили спробу по-новому записати низку сучасних понять, термінів, намагаючись уникнути недоречних російнізмів чи інших іншомовних слів (як у гаслах, так і в тлумаченнях статей). Безперечно, збережено запозичені терміни, що з давніх-давен органічно влилися в українську термінологічну лексику. Змінено написання деяких термінів і слів загальної лексики. Назви статей подано також російською, англійською та німецькою мовами, що сприяє уніфікації термінології та інтеграції геодезичної науки України у світову систему.

В Україні сформувалися і стали відомі у світі наукові школи з різних напрямів геодезії, а саме: теорії фігури Землі, теорії математичного опрацювання геодезичних вимірювань, рефракції. Провідне місце серед них посідає колектив учених-геодезистів Національного університету «Львівська політехніка» – ініціаторів створення цього енциклопедичного словника. Загалом до його створення долучилися провідні учені геодезичної науки України.

⁶⁹ Жуковський А. Фундаментальне видання // Український географічний журнал. – 1994. – № 3; Паламарчук М. Звід географічних знань про Україну // Там само; Преображенский В.С., Александрова Т.Д. Географическая энциклопедия Украины // Там само. – 1997. – № 1.

⁷⁰ Геодезичний енциклопедичний словник / За ред. В. Літинського. – Львів, 2001.

«*Экологическая энциклопедия*»⁷¹. Це п'ятитомне за задумом (опубліковано поки що три томи) довідникове видання про всі галузі екології як науки – біоекологію, геоєкологію, географічну екологію, геохімічну екологію, хімічну екологію, військову екологію, соціоекологію; а також її прикладні напрями – екологічну експертизу, екологічне законодавство, державну і міжнародну екологічну політику тощо. Усі статті побудовано за єдиною логічною схемою: етимологія слова, історія виникнення й розвитку терміна, основні характеристики поняття, яке термін презентує, екологічний опис.

Автори-укладачі енциклопедії в передмові зазначили, що, крім представлення понятійного апарату, що науково висвітлює галузь, цією працею хотіли би вплинути на свідомість людей, щоб вони замислилися над своїм місцем і роллю в природних умовах, які їх щодня оточують, і як наслідок дбати про навколишнє середовище. Енциклопедію укладено за абетковим принципом. Видання підготовлено фахівцями Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України, Інституту телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України, міжнародного союзу «Екологія людини».

Тритомна «*Екологічна енциклопедія*»⁷² – це широкопланове науково-довідникове видання, в якому на основі узагальнення світового та національного досвіду подано інформацію про всі теоретичні й прикладні напрями екології. Реєстр термінів було складено на основі вивчення вітчизняної і зарубіжної енциклопедичної літератури, сучасних монографічних видань екологічного спрямування, підручників, словників, тематичних атласів, а також консультацій із фахівцями.

Видання докладно представляє поняття загальної екології, а також її розділів, що виокремилися за різними критеріями, – популяційної екології, аутекології, синекології, екосистемної екології, екології тварин, рослин, грибів, мікроорганізмів, вірусів, а також мікроекології, глобальної екології тощо. Загалом енциклопедія має важливе значення для усталення української термінології з екологічних наук. Загальна кількість статей в енциклопедії – 3556. Значну їх частину присвячено теоретичним засадам екологічної науки,

⁷¹ *Экологическая энциклопедия*: В 5-ти т. – Т. 1–3 / Сост. Э.В. Соболевич, С.А. Довгий, О.Б. Лысенко. – К., 2005–2012.

⁷² *Екологічна енциклопедія*: У 3-х т. / Гол. ред. А.В. Толстоухов. – К., 2006–2008.

екологічним законам, принципам, правилам. Особливого значення надано питанням охорони природи та окремих її компонентів (атмосферного повітря, природних вод, ґрунтів), раціонального природокористування, заповідній справі (у статтях про об'єкти природно-заповідного фонду України).

Важливою частиною праці є статті з питань екологічної політики, екологічного законодавства і права, екологічної освіти та виховання, екологічної культури, етики та естетики, ролі громадськості в прийнятті екологічно важливих рішень. Наведено також інформацію з етнічної екології, демографічної екології, екології людини. Вміщено статті, що пояснюють зміст таких напрямків сучасної екології, як екологічне управління, аудит та менеджмент, еколого-економічні показники та оцінки тощо. Враховуючи значення діяльності наукової спільноти, громадських організацій, до видання увійшли статті про наукові установи відповідного профілю, міжнародні та національні екологічні спілки й організації, конференції, стратегічні документи, програми з екологічних питань.

Особливістю «Екологічної енциклопедії» є те, що в ній подано значний масив довідкового матеріалу в текстовій і табличній формах (статистичні дані, екологічні нормативи, гранично допустимі концентрації тощо). Значну кількість термінів вперше вміщено у вітчизняному енциклопедичному виданні, що має важливе значення для усталення термінології в екологічній науці. Підвищують рівень видання додатки, зокрема перелік основних нормативно-правових документів із питань охорони навколишнього природного середовища (станом на 2006 р.). Наприкінці третього тому вміщено переліки об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та біосферних резерватів світу, а також дбайливо подано алфавітний перелік усіх 740 авторів статей і покажчик їхнього внеску до видання. Статті розміщено в алфавітному порядку. До більшості з них подано бібліографію. Всі основні статті енциклопедії авторизовані.

До створення видання було залучено висококваліфікованих фахівців у різних сферах теоретичних і прикладних питань екології, представників органів державної влади, громадського екологічного руху, політиків. Видавцем праці є Всеукраїнська екологічна ліга. На думку фахівців⁷³, «Екологічна енциклопедія» – беззаперечний здобуток усієї наукової спільноти України в розкритті й поглибленні змісту спокон-

⁷³ Черваньов І.Г. Екологічна енциклопедія у географічному вимірі // Український географічний журнал. – 2009. – № 1. – С. 59–61.

вічної проблеми довкілля, його раціонального використання, охорони й відновлення, яка є традиційною для географії, а нині набула характеру метанаукового й загальнолюдського знання. Ця праця є першою ластівкою результативної громадської діяльності нового для країни рівня, що заслуговує на відповідну високу оцінку. Без перебільшення, вона є довічною пам'яткою суспільно важливої, стратегічно виваженої й актуально продуктивної діяльності однієї з найактивніших природоохоронних організацій країни – Всеукраїнської екологічної ліги. Саме ця праця може виконувати в нашій державі роль неофіційного нормативного документа з навколишнього середовища й екології.

Цінність цього енциклопедичного видання, як стверджується в одній із рецензій⁷⁴, полягає в новаторському підході видавців. Це виявляється, з одного боку, через систему понять, що розкривають перспективні напрями екологічних досліджень, – комфортність ландшафту і середовища, відеоєкологія, екологія житла, екологічний аудит житлових і службових приміщень тощо; з іншого – в розгляді низки понять, що базуються на гіпотезах, наприклад, гіпотезі про інформаційне поле: еніологія, біополе людини, геоактивні структури, геопатогенез тощо. Отже, «Екологічна енциклопедія» – не лише високонаукове та інтелектуальне видання, а й перша в незалежній Україні праця, що відображає на новому рівні всі класичні надбання екології як науки.

«Енциклопедичний словник-довідник з туризму»⁷⁵ є першим в Україні довідковим виданням, що презентує туризм як окрему галузь знань. У довіднику системно розкрито зміст понад 1300 понять зі сфери туризму. Здобуття Україною державної незалежності зумовило необхідність відтворення у світі її сучасного образу, зокрема й з погляду привабливості для туристів. Потрібен був певний час для створення організаційних, економічних, політичних та наукових засад для відродження галузі туризму в Україні, яка на початку 90-х рр. опинилася в занепаді.

У сучасному світі туризм є одним із найпомітніших суспільних феноменів, який органічно поєднує в собі могутню індустрію, що виготовляє різноманітний туристський продукт, різноманітні, з багатовіковою традицією, інститути гостинності, помітний сектор ринкового економічного простору, надзвичайно багату рекреаційну сферу людського життя, в якій відбувається розширене оновлення та

⁷⁴ Багров М.В., Єна В.Г., Позаченюк К.А. Унікальне енциклопедичне видання // Український географічний журнал. – 2010. – № 3. – С. 62–63.

⁷⁵ Енциклопедичний словник-довідник з туризму: 1300 туризмологічних понять / Укл. В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух. – К., 2006.

відтворення сил особистості, впливовий чинник та практичний канал «народної дипломатії». Як екологічно чиста індустрія туризм іде врівень з галузями, що конкурують із ним, але якщо він розвивається раціонально й враховує місткість туристичних об'єктів, то завдає значно меншої шкоди природному середовищу та населенню.

Багатоаспектність туризму відображено в цьому словникові, зокрема, туризм висвітлено у філософському, політологічному, культурологічному, соціологічному, економічному, бізнесовому, географічному, архітектурному, релігієзнавчому та історичному ракурсах. У систематизованому вигляді словник подає об'єктивну, науково виважену інформацію, яка дозволяє комплексно і всебічно скласти уявлення про туризм, його інфраструктуру, історію туристської діяльності, її сьогодення та перспективи.

У цій праці поєднано наукову та інформаційну новизну з доступністю викладу, розрахованого на широке коло читачів; зібрано і по-трактовано основні терміни та поняття туристичної сфери – з урахуванням сучасної методології пізнання та інтерпретації фактів, явищ та процесів туристського життя. Енциклопедичний словник поєднує теоретичний і прикладний, універсальний і національний, ретроспективний і порівняльний, критичний і раціонально-конструктивний підходи до феномену туризму. Статті в словнику подано в алфавітному порядку із застосуванням інверсії з метою уникнення повторень у назвах.

До термінів, запозичених з іноземних мов, додано пояснення. Енциклопедичну форму подання інформації доповнює ідея вибіркового підбору матеріалів, сукупність яких у поєднанні з деталізацією текстів та образним стилем викладання створює у читача цілісно узагальнену картину про туризм. Загалом у словнику простежується бажання авторів не лише зафіксувати якомога повніше і докладніше тезаурус туристської термінології, а й показати туризм як цілісний феномен, визначити основні тенденції його історичної динаміки та соціокультурної детермінації.

Літературознавство, мовознавство, етнографія

«Українська літературна енциклопедія»⁷⁶. Перша в історії українського народу фундаментальна багатотомна енциклопедична праця з питань художньої літератури (із запланованих п'яти опубліковано три томи). Видавати «Українську літературну енциклопедію» припинили

⁷⁶ Українська літературна енциклопедія: У 5-ти т. – Т. 1–3 / Відп. ред. І. Дзеверін. – К., 1988–1995.

20 років тому. Очевидно, що цей проект не може бути закінчено, оскільки опубліковані томи вже є історією літературознавчої енциклопедистики, а інформація у них на сьогодні морально застаріла.

Мета створення енциклопедії, як задекларовано укладачами, – дати читачеві всебічне і науково-об’єктивне уявлення про історичний рух української художньої літератури, про діяльність її представників і дослідників – від найдавніших часів до наших днів. Статті в «Українській літературній енциклопедії» інформують про літераторів, які жили й працювали на українських землях, писали українською або іншими мовами; про критиків та вчених-літературознавців, які мають вагомих творчий доробок, про періодичні видання, альманахи і збірники, а також видавництва, що випускали в минулому чи випускають тепер художню літературу.

Значне місце в п’ятитомнику відведено зарубіжній літературі. Вміщено узагальнювальні статті про літератури народів світу. Подано й персональні статті про видатних зарубіжних майстрів слова, в першу чергу тих, чий твори перекладалися в Україні, про перекладачів, критиків і дослідників-популяризаторів українського письменства. Широко висвітлено питання теорії літератури з урахуванням насамперед творчої практики українського письменства. Додано також статті з окремих проблем естетики, мистецтвознавства, фольклору, мовознавства та інших наукових дисциплін, близьких до літературознавства.

В оглядових і теоретичних статтях, персоналіях назви творів подано в перекладі українською мовою, за винятком випадків, коли окремі твори українських письменників дожовтневого періоду були написані російською мовою (в такому разі їх наведено мовою оригіналу). Здавалося б, що відтворення назв творів іншомовного письменника українською мовою є позитивною рисою, однак це – незрозумілий підхід для бібліографів й енциклопедистів, оскільки в міжнародних бібліографічних описах прийнято подавати назву, прізвище автора й інші вихідні дані мовою публікації. Поряд із назвами творів, у дужках, зазначено дату їхньої першої публікації або написання (якщо вони ненадруковані). Більшість статей супроводжується бібліографією.

У статтях-персоналіях подано справжнє прізвище чи псевдонім письменника, під яким він увійшов у літературу. Для персоналій літераторів інших країн, писемність яких ґрунтується на латинській чи слов’янській графіці, прізвище наведено не лише українською, а й відповідною національною мовою. Було б добре, якби й ім’я передавалося цією мовою. Псевдоніми письменників, дати їхнього життя (для вітчизняних дожовтневих письменників – за старим і новим стилем), місце

народження і смерті зазначено в дефінітивній частині статті. Якщо назва місця народження чи смерті змінилася, наведено стару й нову назви. У статтях про радянських письменників зафіксовано державну і національну належність. Якщо письменник писав кількома мовами, це відображено в статті. Якщо літератор за національністю українець, але живе за кордоном і пише українською мовою, це також вказано.

Статті в енциклопедії розміщено за абеткою. Їх науково-редакційне опрацювання здійснено на основі загальних принципів підготовки енциклопедичних видань. Застосовано систему посилань: виділене курсивом слово (наприклад, назва видання) означає, що під цим терміном подається окрема стаття. Вжито прийняту для енциклопедичних видань систему скорочень.

Видання підготовлено Інститутом літератури імені Т.Г. Шевченка АН УРСР і Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії імені М.П. Бажана. Варто сказати, що перед появою енциклопедії для її попереднього обговорення було опубліковано «Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії». Про нього відомий літературознавець Григорій Кочур відгукнувся так:

«Хочеться, щоб це було якнайповніше, в міру можливості, вичерпне джерело відомостей про українську літературу. Тут мають бути охоплені навіть найдрібніші факти і явища, якщо вони мають або мали бодай якусь вартість, – геть чисто всі, за винятком хіба позначених печаттю безсумнівної графоманії. Говорячи про вичерпність, я маю на увазі також і міжнародний аспект – вияв інтересу до української літератури у представників літератур інших, українська тематика в інішомовних письменників, літературні взаємини, зацікавлення когось із наших письменників якимось явищем чужої літератури тощо.

Інші літератури – чи то народів Радянського Союзу, чи зарубіжні не можуть, звичайно, бути репрезентовані з такою повнотою через обмежений обсяг нашого видання. Проте зводити вибір з цих літератур до якоїсь незначної кількості найвидатніших імен ні в якому разі не можна. Енциклопедія все ж таки повинна бути енциклопедією, а не серією стрибків по вершинах світового письменства»⁷⁷.

«Літературознавча енциклопедія»⁷⁸. Цей двотомник не дублює «Українську літературну енциклопедію», а дає змогу за допомогою термінологічного апарату вільно орієнтуватися в літературних дискурсах

⁷⁷ Стріха М. Григорій Кочур – енциклопедист // Сучасність: література, наука, мистецтво, суспільне життя. – 2007. – № 10. – С. 103–124.

⁷⁸ Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. / Укл. Ю.І. Ковалів. – К., 2007.

різних епох, виробляє уміння за частковим не втрачати чуття цілісності. Видання представляє понятійний апарат, що охоплює необхідну для розуміння і фахового аналізу художніх, аналітичних текстів літературознавчу проблематику, а також дотичні до неї аспекти філософії, психології, мовознавства, фольклористики, журналістики та інших наук. Синтезована в ній інформація сприяє осмисленню сутності літературного життя, досвіду вітчизняного і світового письменства, тенденцій творчого процесу, поетики, елементів конструкції художніх творів, їх рецепції, аналізу та інтерпретації тощо.

Праця містить 6562 статті, розкриває сутнісні процеси літературного життя античності, середньовіччя, Ренесансу, класицизму, бароко, Просвітництва, преромантизму та істотні ознаки романтизму, реалізму, премодеิร์นізму, модернізму, авангардизму, постмодернізму, враховуючи різні вияви відхилень від закономірностей літературної еволюції («пролетреалізм», «соцреалізм»). Докладно розглянуто стилі літературних напрямів, висвітлено полемічні моменти їхнього розвитку. Чимало статей присвячено опису найвідоміших епічних і літературних пам'яток світового письменства, жанрів античного, християнського, окцидентального, орієнтального, давньоукраїнського походження. Уведено та прокоментовано значний за обсягом блок сучасної термінології, пов'язаної з концепціями постмодернізму, постструктуралізму та деконструктивізму. Українська література висвітлена як цілісна іманентна структура в історичній площині від давнини до постсучасності в межах етнічних українських земель та еміграції, в її тісному зв'язку з іншими літературами та магістральними напрямками світового мистецтва.

Визначальний принцип, покладений в основу «Літературознавчої енциклопедії», полягає у зіставленні традиції та новаторства, динаміки літературного процесу в діахронних і синхронних вимірах, різних художніх формувань. У ній домінує погляд на літературу та її теорію як на відкриту систему, пов'язану із суміжними сферами гуманітарного знання, передусім філологічними. Тому до неї залучено матеріали мовознавства, які стосуються розуміння лексики, семантики, фоніки, синтаксису тощо літературного твору, але мають дещо відмінне, ніж у літературознавстві, тлумачення. Залучено багато матеріалу фольклористики, означено специфіку журналістики, сценічного мистецтва і кінематографії. Особливого значення надано філософії та естетиці.

Статті енциклопедії мають уніфіковану структуру, складаються з понять та їхньої лаконічної дефініції, історії (походження, поширення, масштаби застосування тощо), найвиразніших прикладів із художніх чи фольклорних творів (проза, поезія, драматургія тощо), які розкривають

не лише їхню сутність, а й особливості творчої лабораторії письменника. У багатьох випадках здійснено посилання на важливі літературно-критичні дослідження; положення статей здебільшого проілюстровано прикладами класичної і новітньої художньої літератури.

Створення двотомного енциклопедичного довідника «Зарубіжні письменники»⁷⁹ продиктовано багатьма чинниками, неабияку роль із-поміж яких відіграли незгасне зацікавлення української читацької аудиторії світовими літературними набутками й природне бажання авторів ознайомити вітчизняного читача із тим літературно-історичним розвоєм, що криється в понятті «зарубіжні письменники». У довідник увійшли понад 700 статей про письменників різних країн, народів та епох – від літератури європейської античності та класичних літератур Азії до сьогодення. Стародавні Греція та Рим, країни Європи й Азії, Африки й Америки – такою є його географія. Письменники, про яких ідеться у даному виданні, належать до найрізноманітніших літературних напрямів, течій і шкіл.

Часто їхня творчість не вкладається у жодний із декларованих жанрів, не вписується до жодної течії, не належить до наявних в літературознавстві шкіл. Кожен із них збагатив літературу власними художніми відкриттями. Водночас існують і загальні, спільні для всіх закономірності в еволюції мистецтва слова, що не могло не відобразитись у їхній творчості, попри всю національну самобутність.

Цей аспект також фігурує у статтях, але все ж найголовніше у них – інформація про життя письменників і їхні твори. Варто зазначити, що значну частину статей укладено на основі російського видання «Зарубежные писатели. Библиографический словарь»⁸⁰ з подальшим доопрацюванням і наповненням перекладених статей українським бібліографічним матеріалом. Окремі статті відібрано з іншої наукової літератури й адаптовано до вимог та стилю даного видання (оригінальне авторство зазначено).

Структура статей характеризується тим, що вони до певної міри уніфіковані; це дає змогу виокремити в них такі ключові елементи: розповідь про життєвий і творчий шлях митця; аналіз, здебільшого лаконічний, основних літературних творів; бібліографія творів, перекладених українською та російською мовами, та праць літературознавчого

⁷⁹ Зарубіжні письменники: Енциклопедичний довідник: У 2-х т. / За ред. Н. Михальської, Б. Щавульського. – Тернопіль, 2005.

⁸⁰ Зарубежные писатели. Биобиблиографический словарь: В 2-х ч. – М., 1997.

характеру. Наприкінці другого тому довідника наведено список загальних робіт з історії зарубіжної літератури й окремих національних літератур, що дало змогу уникнути повторень у постатейних бібліографічних довідках, а також подано інформацію про основні міжнародні літературні премії та їхніх лауреатів.

Серед критеріїв відбору персоналій були художній рівень творів і знаковість їхніх авторів у загальносвітовому контексті. Однак при цьому взято до уваги й історично-художню значимість автора в межах окремої національної літератури. Енциклопедичний довідник значною мірою зорієнтовано на шкільну та студентську аудиторію. Це пов'язано з тим, що вивчення творчого спадку найвидатніших письменників світу передбачене шкільними та вишівськими програмами. Тому й логічно, що суттєву увагу приділено майстрам слова, твори котрих входять у коло дитячого читання, позакласного читання школярів (Чарльз Діккенс, Марк Твен, Олександр Дюма, Роберт-Луїс Стівенсон, Астрід Ліндгрєн, Сельма Лагерлеф, Джоан Ролінг та ін.).

Енциклопедія «Українська мова»⁸¹. На сьогодні це найгрунтовніше енциклопедичне видання в галузі українського мовознавства, що висвітлює основні досягнення сучасної лінгвістики, передусім української. Енциклопедія витримала три перевидання, до кожного з наступних упорядники додавали нові статті – здебільшого про персоналії. У цій праці розглянуто різні аспекти опису української мови – її будову, територіальне поширення, соціальне та стилістичне функціонування; історичний розвиток, місце серед інших мов і контакти з ними, пам'ятки української мови і писемності; представлено українську мову на карті світу, прикладне застосування її досліджень, історію і сучасний стан науки про українську мову (як в Україні, так і за кордоном) тощо.

Енциклопедія є фаховим довідником з основних понять загального мовознавства (в тому плані, в якому це має стосунок до української мови та українського мовознавства). Зокрема, широко розкриті: а) власне термінологічні одиниці, які застосовують для наукового опису української мови; б) номенклатурні одиниці (назви окремих мов, говорів української мови тощо; назви розділових і діакритичних знаків, літери українського алфавіту тощо).

⁸¹ Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К., 2000; Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид. – К., 2004; Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид. – К., 2007.

Значний масив енциклопедії присвячено мовознавцям, письменникам (зокрема зарубіжним), які зробили істотний внесок у розвиток української мови, мовознавчої науки. Для персоналій мовознавців інших країн, писемність яких базується на латинській графіці, прізвища наведено як українською, так і відповідною національною мовою. Вміщено статті про установи та організації, друковані органи, які досліджують та пропагують українську мову. Цим всім, до речі, енциклопедія з української мови відрізняється від енциклопедичних видань з мовних питань у інших країнах, наприклад, польської чи російської мов. Особливу увагу автори видання приділили питанням навчання та пропаганди української мови. Їх, зокрема, висвітлює цикл статей, присвячених викладанню української мови в школі та вищих навчальних закладах. У цьому ж циклі можна знайти відомості про науково-методичні видання для викладачів української мови, як створені ще в радянські часи, так і засновані вже у незалежній Україні.

Видання підготовлено Інститутами української мови та мовознавства імені О.О. Потебні НАН України. Опубліковано у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. За спогадами лінгвістів⁸², роботу над концепцією та реєстром енциклопедії «Українська мова» здійснювала група провідних учених Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР, до складу якої входили Олександр Мельничук, Іван Вихованець, Василь Німчук, Ніна Клименко, на чолі з академіком Віталієм Русанівським. Цю працю було розпочато ще наприкінці 1980-х рр. Як наслідок роботи цього колективу 1988 р. світ побачив тематичний показник-реєстр енциклопедії, згодом широко обговорений науковою громадськістю та освітянами. Безпосередня праця над енциклопедією, в якій взяли участь близько 130 авторів, тривала понад 10 років.

Енциклопедія «Українська міфологія»⁸³. За визначенням автора, книга є спробою осмислення надзвичайно багатого та яскравого світу української дохристиянської міфології – народних уявлень, звичаїв та обрядів, вірувань і повір'їв тощо. Це своєрідний погляд на духовну культуру предків, їхній світогляд, світосприйняття та ментальність.

⁸² Карпіловська Є., Зяблюк М. Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Число 1. – С. 47–53.

⁸³ Українська міфологія: Енциклопедія / Укл. В. Войтович. – К., 2002; Українська міфологія: Енциклопедія / Укл. В. Войтович. – 2-ге вид. – К., 2005.

Автор енциклопедії – Валерій Войтович, викладач Національного університету «Острозька академія». Працю надруковано на замовлення Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України за Національною програмою соціально значущих видань. Має два видання. Текст супроводжується ілюстраціями та ґрунтовною бібліографією.

Окремі вчені критично висловилися щодо появи цієї енциклопедії. Так, Василь Балушок⁸⁴ звертає увагу на те, що це видання не має вступу, і переконаний, що в такій праці він був би дуже доречний. На його думку, саме у вступі мало би бути обґрунтовано авторську концепцію книги, окреслено коло висвітлюваних питань, розуміння автором, що ж таке власне «українська міфологія», і взагалі, він мав би ввести читача в названу проблематику. Відсутність теоретичного вступу могла б якоюсь мірою компенсувати стаття «Українська міфологія», але такої теж немає. Щоправда, є стаття «Міфологія», але вона невелика за обсягом і малоаспектна – у ній не знайшло відображення ні те, наскільки складним феноменом людської культури є міфологія, ні її синкретизм, ні світоглядні функції тощо.

Серед інших суттєвих зауважень – той факт, що більшість матеріалів енциклопедії стосується загальнослов'янської чи східнослов'янської міфології, а не власне української, що не зовсім корелює з назвою праці.

Енциклопедію «Українська міфологія» продовжує інше довідникове видання В. Войтовича – «Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань»⁸⁵. У цьому виданні вміщено понад 1500 статей про народні вірування українців, їхній світогляд, світосприйняття, ментальність. Вона є спробою глибшого осмислення надзвичайно багатого та яскравого світу української дохристиянської міфології – народних уявлень, звичаїв та обрядів, вірувань і повір'їв тощо. Текст супроводжується історичними ілюстраціями.

«Мала енциклопедія українського народознавства»⁸⁶ – видання, у якому подано визначення і зміст основних етнологічних понять і термінів. З урахуванням сучасних досягнень етнології уніфіковано

⁸⁴ Балушок В. Думки з приводу нової книги про українську міфологію // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 1–2. – С. 94–97.

⁸⁵ Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань / Укл. В. Войтович. – К., 2014.

⁸⁶ Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. С. Павлюка. – Львів, 2007.

теоретичний понятійний апарат, зокрема таких термінів, як «нація», «субетнос», «етнонаціональний», «етнічна культура», «шовінізм», «етноцид», «етнографічне районування» тощо. Енциклопедія уточнює велику кількість дефініцій наявних понять і термінів, а також подає нові – з огляду на постійний розвиток науки етнології. Так, наприклад, на поняття «діаспора» традиційно покладалось розуміння про всіх осіб, які опинилися за межами своєї держави, у такий спосіб не зауважувався момент, що певна частина етнічних територій опинялась у територіальних межах сусідньої держави. Виникла ситуація, коли корінний етнос на обжитій ним території прирівнювався до осіб чи груп, які опинилися на іноетнічній території, і називався діаспорою, що є принципово невідповідно. Таке явище варто іменувати як етнічне зарубіжжя, а не діаспора. В українській дійсності близько 300 тисяч км² освоєних українцями земель стали державними територіями сусідніх держав разом із їхніми корінними мешканцями. Отже, українські етноісторичні землі відповідають терміну «українське етнічне зарубіжжя», або «українське зарубіжжя». Є низка інших принципово важливих термінів чи понять, які потребують уточнень у тлумаченні. «Малу енциклопедію українського народознавства» підготували вчені Інституту народознавства НАН України із залученням колег інших наукових і навчальних установ.

Мистецтвознавство, культурологія

«Митці України»⁸⁷. Це енциклопедичний довідник, що містить короткі творчі біографії українських митців, діячів культури інших народів, життя та діяльність яких пов'язані з Україною.

Ця праця є спробою створити джерело інформації про представників усіх жанрів мистецтва України, хоча за характером і обсягом статей не претендує на повноту висвітлення. Водночас довідник через творчі біографії митців висвітлює історію українського мистецтва, всіх його галузей різних часів і епох.

Видання охоплює близько 5000 статей. Це відомості про українських архітекторів, живописців, скульпторів, графіків, майстрів народного мистецтва (гончарство, різьблення, вишивка тощо), композиторів, режисерів, акторів театру і кіно, диригентів і балетмейстерів, артистів естради і цирку, кобзарів, письменників, драматургів, кіносценаристів, дослідників історії мистецтва.

⁸⁷ Митці України: енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1992.

Поряд із цим вміщено статті про митців інших народів, які пов'язані з Україною своїм походженням, жили і працювали тут, створивши визначні пам'ятки духовної культури, або ж відобразили в своїх творах життя й побут українського народу, його історію, природу України. У статтях після прізвища, імені та по батькові наведено дати життя та місце народження і смерті (для частини персоналій за старим і новим стилем та за старим і новим адміністративним поділом), вказано фах, почесне звання, заклад, де митець здобув освіту, місце роботи, перелік основних творів, ролей тощо, державні премії. До окремих персоналій додано видання про творчість митця, які незалежно від мови оригіналу подано українською мовою.

Статті довідника розміщено в алфавітному порядку. Застосовано систему посилань, щоб доповнити тематично пов'язані між собою матеріали додатковою інформацією. Назви статей, на які зроблено посилання, марковано курсивом. Мистецькі родини об'єднано в одну статтю (наприклад, Божії – укр. живописці; батько і син; Демуцькі – діячі укр. культури; батько й син). У тих випадках, коли ім'я митця залишилося невідомим, а твори, що збереглися й дотепер, свідчать про їхню художню цінність і яскраву особистість автора, терміни подають за назвою твору (наприклад, Дрогобицької церкви св. Юра майстер). Частина матеріалів довідника є оригінальною і опублікованою вперше, зокрема про українських митців, які свого часу зазнали репресій або творчість яких проходила поза Батьківщиною, а також тих, котрі здобули громадське визнання в останні роки. Видання доповнено таблицями щодо архітектурних пам'яток, музеїв, театрів, музичних колективів і творчих спілок України. Через низку творчих біографій митців, наведених у цьому виданні, читач ознайомиться з історією та досягненнями українського мистецтва, багатоманітністю його жанрів, отримає відносно повне уявлення про видатні пам'ятки національної культури. Матеріали, які внесено до книги в процесі опрацювання її коректури, вміщено в додатку. Працю підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана.

Енциклопедія *«Мистецтво України»*⁸⁸ – перше багатотомне довідникове видання, що систематизує багатомісячний художній процес в Україні від найдавніших часів до наших днів, висвітлює внесок українського народу в духовну скарбницю людства. Праця є універсальною

⁸⁸ Українські кобзарі, бандуристи, лірники: Енциклопедичний довідник / Укл. Мистецтво України: Енциклопедія у 5-ти т. – Т. 1 / Гол. ред. А.В. Кудрицький. – К., 1995.

за своїм змістом. Вона представляє архітектуру, живопис, графіку, скульптуру, театр, музику і кіно, етнографію і археологію, декоративно-ужиткове і народне мистецтво, естраду, цирк, радіо- і телемистецтво. Тут подано інформацію про українських митців, які в різний час жили і працювали на батьківщині й за кордоном, про діячів художньої культури інших народів, чий життя і творчість були пов'язані з Україною. Уведено в обіг нові документальні матеріали, зокрема про повернутих історії, маловідомих або й зовсім невідомих читачському загалу митців.

Цикл статей енциклопедії присвячено видатним історичним та архітектурним пам'яткам, художнім осередкам, творчим спілкам і колективам, мистецьким науковим установам і навчальним закладам, музеям, періодичним виданням минулого й сучасності. На сторінках енциклопедії представлено теоретичні матеріали про види, жанри, стилі, напрями і течії художньої творчості. У більшості статей вміщено бібліографію. Текстовий матеріал доповнюють ілюстрації (кольорові і чорно-білі) – портрети художників, композиторів, драматургів, акторів, архітекторів, репродукції мистецьких творів, численні фотографії пам'яток історії та архітектури, креслення, плани, схеми. Статті розміщено за абеткою. В частині біографічних довідок про вітчизняних митців дати життя вказано за старим і новим стилем, місце народження і смерті – за колишнім і сучасним адміністративним поділом. Щоб забезпечити внутрішній зв'язок тематично близьких статей, запобігти в них повторенню того самого матеріалу, полегшити пошук необхідних відомостей, застосовано систему посилань. Назви статей, на які є посилання, позначено курсивом.

Працю підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. Можна лише шкодувати, що після появи першого тому (літери А–В) видання зупинилося. Очевидно, що цей проект, як і «Українську літературну енциклопедію», не буде продовжено. Створення мистецької енциклопедії на часі, особливо нині, коли з'явилося багато можливостей передавати читачеві різноманітний світ українського мистецтва не лише в друкованому вигляді, а й засобами сучасних інформаційних технологій.

Енциклопедичне двотомне видання *«Мистецтво: терміни та поняття»*⁸⁹. Ця праця є авторською – як у тому сенсі, що її уклала одна особа, так і з огляду на особистісне тлумачення багатьох понять, термінів, явищ. Це забезпечило, з одного боку, належну стилістичну

⁸⁹ Мистецтво: терміни та поняття: енциклопедичне видання у 2 т. / Укл. С.Д. Безклубенко. – К., 2008–2010.

єдність, змістову цілісність та концептуальну послідовність викладу матеріалу, а з іншого – тлумачення термінів і понять автором часто різняться із загальноприйнятим, ustalеним у мистецтвознавчих колах. Автор подає так звані «провокативні статті», в яких приховує власне розуміння порушеної проблеми, не дає жодних тлумачень чи узагальнень, а надводить лише факти, причому в такий спосіб, щоб читач мав змогу самостійно дійти до об'єктивного розуміння.

Видання щедро ілюстроване. При цьому ілюстрації, на думку автора, подано неоднозначно й «пласко», а також «провокативно». Так, наприклад, на сторінці 73 першого тому вміщено поряд два зображення, надзвичайно схожих, коли не тотожних, проте в них різні назви й різні автори. Це не помилка: обидва твори реальні й зберігаються в поважних всесвітньо відомих музеях. Такий спосіб подання ілюстрацій (а саме «провокативний»), на переконання автора, – це запрошення подумати, самому пошукати правду й з'ясувати істину. Енциклопедію підготовлено в Інституті культурології Академії мистецтв України доктором філософських наук Сергієм Безклубенком.

«Українська енциклопедія джазу»⁹⁰ – перше довідникове видання, у якому подано цілісну картину історії джазу в нашій країні. Книга містить понад 550 статей про виконавців, керівників оркестрів і ансамблів, композиторів, музикознавців та аранжувальників. Поряд із цим в енциклопедії подано інформацію про фестивалі, теле- і радіопередачі, джаз-клуби та інші об'єднання й організації. Ця праця – результат безпрецедентної багаторічної пошукової роботи видатного діяча української музичної культури, ініціатора створення й першого директора Центру музичної інформації Національної спілки композиторів України, засновника професійної джазової музичної освіти на теренах пострадянського простору, творця й незмінного директора престижних міжнародних фестивалів і конкурсів, автора численних книжок, нотних збірок, статей, неперевершеного знавця й ентузіаста джазу Володимира Симоненка. «Українська енциклопедія джазу» зайняла підсумкову позицію у творчому доробку митця, а за масштабністю, серйозністю, глибиною дослідження обраної теми їй судилося стати головною справою його життя⁹¹. Зі сторінок енцикло-

⁹⁰ Українська енциклопедія джазу / Укл. В.С. Симоненко. – К., 2004.

⁹¹ Рукопис «Української енциклопедії джазу» було підготовлено до друку, але видано вже після смерті автора. В. Симоненко, розуміючи важливість створення «Енциклопедії сучасної України», передав Головній редакції ЕСУ один примірник рукопису для користування.

педії постає максимально повна на сьогодні картина історії й розвитку джазу в Україні. За величезною низкою імен, дат, подій, назв, фактів вимальовується вітчизняна джазова панорама ХХ ст.

Праця складається з двох частин – власне енциклопедії та досить великого додатку, який за обсягом майже дорівнює основній частині. Причому інформативною насиченістю додаток також не поступається їй. Отже, обидва розділи можна вважати рівноцінними за змістом. А за складністю, розгалуженістю структури додаток переважає енциклопедичну частину. Його значення у книжці виходить далеко за рамки допоміжного, а викладені у ньому дані є у певному сенсі ексклюзивними. Характерно, що в цьому довідковому виданні, присвяченому українському джазу, немає основоположної статті про джаз як явище. Усі чекали на появу цієї статті, але, попри сподівання багатьох, її не було написано. Імовірно, таку статтю автор готував, але, як це властиво дуже відповідальним людям, Володимир Симоненко розцінював її як підсумок, кінцевий результат роботи, і, вірогідно, тому залишав «на потім», так і не встигнувши підготувати.

Видання містить понад 100 фотографій. Усі вони ретельно дібрані самим автором, майже для кожної він знайшов відповідне місце в рукописі, власноручно виписав підтекстовки. Більшість фотоматеріалів опубліковано вперше, деякі є унікальними й становлять справжню історичну цінність. Прізвища осіб, терміни та назви, які в енциклопедії відповідають назвам статей, в тексті інших статей основної частини виділено курсивом. Перелік творів, списки літератури, дискографію тощо у статтях наведено за хронологією. Іменний та предметний покажчики в кінці складено за повним текстом видання, тобто за основною частиною і додатком. Нумери сторінок, що містять докладну інформацію про особу або назву, виділено жирним шрифтом.

«Українська музична енциклопедія»⁹² – перше академічне енциклопедичне видання, що узагальнює сучасне бачення української музичної культури, відображаючи її в синхронному й діахронному

⁹² Українська музична енциклопедія: У 6-ти т. – Т. 1–3 / Гол. ред. Г. Скрипник. – К., 2006–2011. Див. також: Калениченко А.П. Українська музична енциклопедія: здобутки і проблеми // Українська енциклопедистика: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції, Київ, 17 червня 2011 р. – К., 2014; Немкович О.М. Академічна «Українська музична енциклопедія» як резонатор провідних тенденцій розвитку і якісних змін в українській музикознавчій науці межі ХХ–ХХІ ст. // Українська енциклопедистика: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції, Київ, 17 червня 2011 р. – К., 2014.

вимірах у контексті світових духовних здобутків. Основою для створення енциклопедії стали підсумкові музично-історичні праці, зокрема академічна багатотомна «Історія української музики»⁹³, монографічні дослідження, довідникові видання, присвячені різним галузям вітчизняної художньої культури. Визначення енциклопедії як української зумовлене специфікою її змісту: до видання ввійшли матеріали, пов'язані передусім з українським музичним процесом.

Енциклопедичні статті містять інформацію про персоналії композиторів, музикознавців, педагогів, виконавців, режисерів, сценографів, балетмейстерів-хореографів та діячів інших сфер музичної культури; народну й професійну музику, її жанри, види, форми, стилі, течії, напрямки, інструментарій; музичне виконавство, мистецькі колективи, театральне й концертне життя, музикознавство та його поняттєвий апарат; творчі й наукові школи; спеціальну освіту; музичні установи й організації, галузеві видавництва, періодику. Сюди ж залучено матеріали про культурно-мистецькі надбання етносів нашої держави, українців, які проживають у суміжних регіонах на своїй етнічній території, у східній і західній діаспорах, а також персоналії та явища світової музичної культури, пов'язані з Україною. Енциклопедія часто подає дуже розлогі статті, величезну бібліографію, що, звісно, руйнує сам канон енциклопедичного видання, для якого характерні не лише повнота змісту, а стисла форма.

Енциклопедію створено в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Водночас до співпраці було залучено широке коло авторів і дописувачів із музичних навчальних закладів, різних мистецьких установ та організацій України, а також фахівців з Австралії, Канади, Польщі, Росії, Словаччини, США, Франції, Чехії. Видання заплановано підготувати в 6-ти томах, наразі опубліковано 3 томи.

«Українські кобзарі, бандуристи, лірники»⁹⁴ – енциклопедичне видання, присвячене українському кобзарству. В ньому подано творчі біографії кобзарів, бандуристів, лірників, майстрів кобз, бандур і лір усіх часів, окремих учасників ансамблів та капел бандуристів. Книга ілюстрована портретами персоналій. Мистецтво

⁹³ Історія української музики: У 6-ти т. / Гол. ред. М. Гордійчук. – К., 1989–2004.

⁹⁴ Українські кобзарі, бандуристи, лірники: Енциклопедичний довідник / Укл. Б.М. Жеплинський, Д.Б. Ковальчук. – Львів, 2011.

кобзарів, бандуристів, лірників, яке своїми зачатками сягає періоду Київської Русі, мало в усі часи велике значення для України і завжди було в пошані серед народу. Народні співці – кобзарі, бандуристи й лірники – завжди були поруч із борцями за свободу, рівність та незалежність і часто гинули в цій боротьбі. В основному вони вели скромне життя, не претендували на своє возвеличення, і тому часто їхні імена лишалися маловідомими, незважаючи на те, що більшість із них були не лише великими митцями-музикантами, а й цікавими особистостями.

У цій праці автори намагалися представити творчі біографії кобзарів, бандуристів, лірників усіх часів, подаючи їх в доступній формі. Інколи подавали їхні дослівні висловлювання про життя, творчість та спілкування (особливо ранніх часів) з іншими музикантами, а також висловлювання глядачів та слухачів про їхні виступи – відгуки про майстерність своїх побратимів. Такі цитування можуть стати в пригоді дослідникам кобзарства та іншим науковцям. У статтях подано не лише біографію, а й часто репертуар народного співця, перелік його власних творів, повідомлення, в кого вчився, з ким, коли і де виступав в Україні та за її межами. Наведено дані про закінчення бандуристами навчальних закладів, долю їхніх учнів, виступи на оглядах та конкурсах, отримані нагороди та відзначення, присвоєні звання. Подано також роки вступу до Всеукраїнської (тепер Національної) спілки кобзарів України.

Автори вміло використали не лише численні публікації, що видно із поданих літературних джерел, а й архівні матеріали. На жаль, відомості про окремих, навіть визначних, кобзарів, бандуристів, лірників збереглися не повністю, про інших – вимагають уточнень та нових пошуків, тому дописи відрізняються своїм обсягом та наповненням. Цей енциклопедичний довідник є особливим за своїм охопленням в часі та просторі інформації про народних музик, кобзарів, бандуристів, лірників усіх часів; праця отримала сприятливі відгуки рецензентів і може послужити основним джерелом для створення повноцінної великої багатотомної «Кобзарської енциклопедії».

«Співаки України»⁹⁵ – енциклопедичний довідник українських співаків, у якому вміщено понад 1600 статей про найвидатніших співаків України, які репрезентують становлення й розвиток українського

⁹⁵ Співаки України: Енциклопедичне видання / Укл. І.М. Лисенко. – К., 2012.

вокального мистецтва за період із часів Київської Русі до наших днів. Це особи, які працювали чи працюють на теренах сучасної України. Або ж співаки українського походження, котрі за різних обставин потрапили за кордон, працювали на зарубіжних сценах і залишили помітний слід у світовому оперно-концертному мистецтві.

У відвіднику представлено передусім оперних та концертно-камерних виконавців. Кобзарі, бандуристи, лірники, гусярі, а також естрадні співаки, солісти оперет і музичних комедій у цьому виданні здебільшого не охоплені. Про них докладно написано в інших працях («Українські кобзарі, бандуристи, лірники», «Кобзарська енциклопедія»). Крім оперних та концертно-камерних співаків, до видання увійшли окремі виконавці народних пісень, солісти придворних капел XVII–XVIII ст., насамперед тих, хто володів сильним і красивим голосом, а також придворних співаків різних вельмож – князів, графів, воєвод, біографічні дані яких збереглися.

Репертуар оперних співаків представлено найповніше; що ж до концертного репертуару, то він найчастіше обмежений прізвищами композиторів, але трапляється перелік творів чи народних пісень, рідко виконуваних. Подано також відомості про гастрольні виступи співаків, передусім – закордонні. Окремо вказано на педагогічну діяльність митця.

Вміщено також інформацію про грамофонні записи співака, якщо вони існують, причому зроблено акцент на українському репертуарі, особливо рідкісному. Бібліографію (список літературних творів самого співака, а також література про нього) складено в такій послідовності: 1) окремі видання; 2) періодична преса; 3) іноземні видання, які подаються мовою оригіналу. З огляду на те, що про багатьох співаків друкованих джерел інформації не існує, автор часто посилається на рукописні матеріали із вказівкою на місце їхнього знаходження.

У виданні помітно деяку диспропорцію щодо кількості матеріалу про співаків. Це пов'язано насамперед з тим, який фактичний матеріал зберегла для нас історія, а також із масштабом внеску співака в культуру. У передмові автор зазначає, що у процесі роботи над виданням виникали численні труднощі, пов'язані насамперед із пошуком біографічних матеріалів, які стосуються періоду XII–XVI ст. Внаслідок історичних подій чи стихійного лиха (іноземні інтервенції, революції, повстання, пожежі тощо) велика кількість архівних матеріалів або загинула, або була вивезена за кордон. Тому цей період

представлено у виданні якнайменше. Більше пощастило розшукати відомості про співаків XVII–XVIII ст. Інформацію про виконавців, чия творча біографія продовжується, викладено лаконічно.

Матеріали енциклопедії розташовано за абеткою. Статті містять відомості, викладені в такому порядку: прізвище, ім'я та по батькові співака (в дужках подано псевдонім чи справжнє прізвище), дата народження і смерті (за старим і новим стилями) та місце народження (згідно із сучасним адміністративно-територіальним поділом). Далі вказано звання співака й дату його присвоєння, подано відомості про вокальну освіту виконавця, його сценічну діяльність, характеристику голосу, де автор спирається на літературу чи відгуки преси. На жаль, довідник не позбавлений й багатьох хиб. Особливо багато нарікань на сплутування дат, неточність, а іноді й непрофесійність у визначенні тембру голосу; при характеристиці вокальних даних автор часто вдається до кліше чи штампів.

«*Образотворче мистецтво*»⁹⁶: Енциклопедичний словник-довідник репрезентує сферу художньо-творчої діяльності людини, зокрема образотворче мистецтво в цілому, декоративно-ужиткове мистецтво, архітектуру та дизайн, театральнo-декораційне мистецтво, музейну справу, мистецтвознавчі та філософські поняття і багато інших, безпосередньо пов'язаних з художньою творчістю людини. В ньому широко наведено визначення стилів, течій та напрямів образотворчого мистецтва, а також терміни, що побутували в давнину, але часто трапляються в різних літературних джерелах з історії мистецтва.

Загалом містить близько 3000 термінів, висловів і понять, які вживаються у мистецтвознавстві. Видання багато ілюстровано творами прадавніх і сучасних іноземних та вітчизняних митців. У книзі присутні й терміни зі світової міфології. Довідник містить також сленги, що побутують у художніх колах і стали загальноживаними висловами. Уперше наведено багато сучасних термінів, що з'явилися наприкінці XX – поч. XXI ст.

Структура словника-довідника побудована таким чином, щоб визначення терміна було більш зрозумілим для читачів різного віку: терміну чи вислову передує порядковий номер відповідно до літерної групи, завдяки якому в предметно-тематичному покажчику, наведеному в додатку, можна легко знайти відповідний термін.

⁹⁶ *Образотворче мистецтво: енциклопедичний ілюстрований словник-довідник* / Укл. А. Пасічний. – К., 2007.

За порядковим номером йде термін чи вислів (з наголосом); за терміном в дужках у скороченому вигляді подано його походження (наприклад: англ., рос., іт. тощо) і, за наявності, його переклад українською мовою. Перелік скорочень наведено на початку словника. У тексті виділено курсивом терміни, присутні у словнику, що дає змогу доповнити інформацією тематично пов'язані між собою матеріали. Жирним курсивом виділено посилання, які є або синонімом, або спорідненими за своїм значенням з терміном. Ілюстрації до певного терміна розташовано на початку чи всередині статті. Інколи статті супроводжено кількома ілюстраціями. Це пов'язано або з потребою докладніше пояснити поняття наведеного терміна, або з його подвійним тематичним тлумаченням.

Наприкінці довідника маємо перелік термінів та понять за їхнім предметно-тематичним контекстним визначенням, що дає змогу читачеві у відповідному тематичному розділі визначити певний термін та його місце в літерній групі. Вкінці вміщено іменний покажчик персоналій, згадуваних у тексті відповідного терміна. Також у додатку є перелік ілюстрацій художніх творів, використаних у словнику.

Енциклопедичний довідник *«Художники України»*⁹⁷ – це видання, яке уміщує близько 4 тисяч статей про живописців, скульпторів, графіків, народних майстрів, мистецтвознавців – від найдавніших часів до сьогодення. За скупими рядками фактів, цифр, дат, подій оживає історія українського мистецтва впродовж віків. Загалом видання подає відомості про митців, які з різних причин змушені були працювати або нині працюють поза межами України, але пов'язані з нею чи то своїм українським походженням, чи то діяльністю, чи то тематикою творчості. В ньому описано певні художні напрямки, школи, зокрема школу Михайла Бойчука («бойчукісти»), львівську школу Олекси Новаківського; закарпатську школу Йосипа Бокшая і Адальберта Ерделі; київську рисувальну школу Миколи Мурашка (яку вже за радянських часів продовжили Микола Бурачек, Федір Балавенський, Фотій Красицький, Іван Селезньов та інші); в Київському художньому інституті (з 1992 р. – Українська академія мистецтв, нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури) – Карпа Трохименка, Федора Кричевського, Тетяни Яблонської, Олексія Шовкуненка, Михайла Дерегуса, школу графіки Георгія Нарбута (яку продовжили його учні Роберт Лісовський, Лесь

⁹⁷ Художники України: Енциклопедичний довідник / Укл. М. Лабінський, М. Сидоренко. – К., 2006.

Лозовський, Марко Кирнарський, Павло Ковжун); плеяду учнів Василя Касіяна, Іларіона Плещинського, Івана Селіванова, Василя Чебаніка; харківську школу Семена Прохорова, Михайла Шаронова; майстерню художників-сценографів Олександра Хвостенка-Хвостова, Данила Лідера. Висвітлено творчість учнів Вадима Меллера, Анатолія Петрицького, вихованців скульптора Михайла Лисенка – Василя Бородая, Олексія Олійника та їхніх учнів; петриківської школи декоративного розпису, пов'язаної з іменем Тетяни Пати та її послідовників, а також вихованців Петербурзької Академії мистецтв, учнів Карла Брюллова та багатьох інших.

Представлено також доробок учасників Бієнале у Венеції, де українське мистецтво добре сприймають фахівці й широка громадськість. Відображено й досягнення молодих майстрів, які щойно заявили про себе талановитими роботами, мають творчий потенціал і оригінальну спрямованість, або малознаних особистостей, творчість яких ще треба досліджувати. Значне місце відведено творчим біографіям членів Національної спілки художників України, лауреатів Національної премії України імені Т.Г. Шевченка (за 45 років від дня заснування). Проте тут інформація не претендує на вичерпність. Працю підготовлено в Інституті проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України.

Енциклопедичний словник *«Художня культура західних і південних слов'ян (XIX – початок XX століття)»*⁹⁸ є першим в історії української славистичної науки виданням такого роду. Статті відображають національну своєрідність культурних та мистецьких процесів, що відбувалися у західних та південних слов'ян у XIX – на поч. XX ст. Автори видання прагнули дати читачеві наукову інформацію про такі художні явища, як фольклор, музичне, образотворче, театральне мистецтво та загальні культурно-мистецькі процеси, про здобутки художньої культури західних і південних слов'ян, які найяскравіше виявилися в період становлення їх національної самосвідомості та розвитку національних культур. Енциклопедичний словник надає важливі дані про життя і творчість широкого кола діячів культури і мистецтва. Це статті про фольклористів, народознавців, митців, діячів театру, драматургів, композиторів, видатних виконавців-професіоналів, збирачів і дослідників усної та музичної народної творчості. Велику увагу приділено культурно-теоретичним проблемам, освітнім осередкам і центрам культури, мистецькому життю слов'янських

⁹⁸ Художня культура західних і південних слов'ян (XIX – поч. XX ст.). Енциклопедичний словник: А–Я / Гол. ред. Г.А. Скрипник. – К., 2006.

народів. Художню культуру слов'янських народів розглянуто в контексті розвитку взаємозв'язків і взаємодій. Автори статей намагалися висвітлити також аспект українсько-західнослов'янських і українсько-південнослов'янських культурних, мистецьких, фольклорних і фольклористичних взаємин.

Словник розкриває також типологічні особливості професійної та народної культури слов'ян. Діяльність чільних представників культури висвітлено з погляду утвердження національних традицій, стильових шкіл і напрямків: пізнього бароко, сентименталізму, преромантизму, романтизму, реалізму, що бурхливо розвивалися на межі XIX і XX ст. Видання складається з чотирьох розділів: «Фольклор», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Театральне мистецтво». Гасла кожного розділу розміщено за абеткою.

У праці використано нові архівні матеріали, спеціальні бібліотечні та музейні фонди, а також енциклопедичні та довідникові видання слов'янських країн. Усі власні назви у словнику подано в перекладі відповідно до чинного українського правопису та в оригіналі. У виданні подається список умовних скорочень та алфавітний покажчик статей. У матеріалах словника застосовано систему виділення курсивом гасел, які входять до загального переліку. Видання підготовлено науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України.

«Культура: Ілюстрована енциклопедія України»⁹⁹. Це унікальна праця авторства відомого вченого, філософа, академіка НАН України Мирослава Поповича. Унікальна вона тим, що поєднує відомості зі всіх культурологічних напрямків: літератури, музики, історії, живопису, архітектури. Культурна спадщина кожного народу складається з багатьох історичних шарів, створених в різні епохи людьми з різним світоглядом і досвідом, різними смаками й уподобаннями. Схарактеризувати національні культурні здобутки означає не лише описати архітектурні споруди, твори живопису та музики, театральні школи та найцікавіші спектаклі, створені національними митцями кінофільми, врешті, проаналізувати систему освіти та показати місце національної науки в світовому процесі наукового пізнання. Треба ще й розкрити, найчастіше втрачені з часом, смисли давніх культурних форм, зрозуміти, що саме переживали і хотіли сказати наші далекі предки, споруджуючи святині чи створюючи історичні хроніки, співаючи традиційні пісні та виконуючи обряди.

⁹⁹ Культура: Ілюстрована енциклопедія України / Укл. М. Попович. – К., 2009.

З метою охоплення всіх форм національної культури було створено цей довідник, який дає можливість проглянути основні явища і структури в культурі України, зрозуміти національну культурну спадщину як цілісність багатьох складників. Саме тому ця праця є і описом історії культури України, і спробою осмислення української культури як цілісного поєднання різних її складників, сучасного прочитання її різних прошарків; це історичний коментар до тих пам'яток і творів української культури, які сьогодні досяжні для читача, глядача, слухача, але найчастіше вирвані із втраченого контексту.

«Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні»¹⁰⁰. Двотомне видання присвячено 500-літньому ювілею вірменського друкарства. У 1512 р. Акоп Мегапартії надрукував у Венеції першу вірменську книгу, а через 100 років львівський вірменин Ян Мурашович (Карматенц) створив четверту в світі вірменську друкарню у Львові. Енциклопедію укладено на основі матеріалів фондів 44 державних музеїв та заповідників міст України, в яких існували історично значимі вірменські громади. Текст супроводжують майже 600 ілюстрацій – фотографій експонатів з музеїв Києва, Кам'янець-Подільського, Львова, Сімферополя, Феодосії та інших міст, що представляють вірменську культуру.

У першому томі зображено життя вірмен різних регіонів України, окреслено загальний розвиток вірменської культури та головні сфери діяльності вірмен на теренах України – дипломатію, торгівлю, зброярство, шовкоткацтво, килимарство та гаптування, ювелірну справу, образотворче мистецтво та символіку, вірмено-українські театральні та літературні зв'язки. Тут наведено зразки вірменського мистецтва, що зберігаються в українських музеях, – срібні хрести, шкатулки, релікварії і чаші, килими, золото- й срібноткані шовкові пояси, портрети відомих і невідомих вірменських діячів, твори видатних вірменських художників. Перший том містить також короткий словник термінів, географічний та іменний покажчики.

У другому томі подано каталог (інвентарні описи) пам'яток вірменської культури в музеях України. Цей том без ілюстрацій, містить лише підписи до них та скерування до першого тому із зазначенням номера ілюстрації та сторінки, на якій її розташовано. Якщо перший том українсько-російський, то другий – українсько-англійський: у ньому подано повний переклад тексту та підписів до ілюстрацій.

¹⁰⁰ Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні: У 2-х т. / Укл. І. Гаюк. – Львів, 2012.

Цінність цього видання полягає в тому, що це не просто описова робота, а аналітико-синтетичне опрацювання матеріалу, на основі якого постають життя вірмен у різних регіонах України, загальний розвиток вірменської культури та головні сфери діяльності вірмен. Оскільки мова йде про культуру вірменської діаспори, то в енциклопедії простежується обґрунтована концепція щодо суті та співвідношення національної вірменської культури та культури вірменської діаспори як важливого її складника. У праці чітко окреслено зміст основних понять і термінів, які використовує автор, виділено головні критерії відбору матеріалу. Видання відзначено Національною премією України імені Т.Г. Шевченка в номінації «Літературознавство, мистецтвознавство» (2014 р.).

«Короткий енциклопедичний словник з культури»¹⁰¹ присвячено українській і зарубіжній культурі. Містить близько 3000 найважливіших термінів і термінологічних сполучень, біографічних довідок найвидатніших діячів культури. Реєстр термінів і біографічних довідок словника укладено з урахуванням як давніх, традиційних понять, пов'язаних з історичним минулим українського народу, його духовним життям, глибинними джерелами національної і зарубіжної культури, так і нових, що увійшли в широкий обіг уже в роки незалежності України під впливом науково-технічного прогресу, нових явищ і процесів у культурному поступі людства.

Наведені поняття і довідки узгоджено із сучасним рівнем знань і тими змінами, що останнім часом відбулися й відбуваються в Україні та за її межами, зокрема в культурі. При підготовці видання враховано досвід укладання вітчизняних довідників, а також практику, поширену в сучасному світовому енциклопедичному словникарстві. Проблематика словника зорієнтована на викладачів, студентів вищих і середніх навчальних закладів, учнівську молодь, працівників творчих спілок і культурно-освітніх установ, усіх тих, хто хоче оволодіти знаннями, що стосуються культурології, духовних надбань українського народу та скарбів культури всього людства.

«Енциклопедія художньої культури»¹⁰². У цій енциклопедії аналізовано бібліографічні, архівні джерела та фотодокументи, що фіксують функціонування мистецькоосвітніх закладів. Подано необхідну

¹⁰¹ Короткий енциклопедичний словник з культури / Укл. М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко. – К., 2012.

¹⁰² Енциклопедія художньої культури. Мистецька освіта: бібліографія, документи, теорія / Укл. Р.Т. Шмагалю. – Львів, 2013.

інформативну основу для вивчення теорії, методології, методики і практики викладання мистецьких, мистецтвознавчих, культурологічних дисциплін, проблем організації освіти, менеджменту соціокультурної сфери, народного мистецтва і промислів, дизайн-освіти, сценографії середовища, монументального образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва за регіонами та провідними осередками.

Структура енциклопедії визначається характером систематизованого матеріалу, який укладено у вступ, 35 розділів, що містять 3773 позиції бібліографічних та архівних джерел від середини XIX ст. до 2010 р., 300 ілюстрацій, хронологічних таблиць, перелік умовних скорочень. Однак, автор зазначає, що не претендує на повноту подання та аналізу зібраної і систематизованої джерелознавчої бази. Наукова база дослідження – статистичні джерела, періодика, фотодокументи, матеріали з архівів Львова, Кам'янця-Подільського, Полтави, Києва, Санкт-Петербурга; колекції творів з фондів збірок музеїв Львова, Ужгорода, Чернівців, Коломиї, Києва, Кам'янця-Подільського, Опішні, Миргорода, Полтави, Москви, Праги, Відня, Парижа, Нью-Йорка, Клівленда, Стемфорда, Бавнд Брука та приватних колекцій. Матеріали енциклопедії нині широко використовуються для створення вишівської програми і курсу «Історія мистецької освіти в Україні», який на пропозицію автора викладається у Львівській національній академії мистецтв.

«Український біографічний кінодовідник»¹⁰³. Видання вирізняється тим, що порушує традиції подібних праць, у яких фігурують лише певні категорії найвизначніших кінопрацівників, або наведено відомості про членів відповідної творчої організації, у цьому ж довіднику автори подають прізвища (у більшості випадків викладають і короткі творчі біографії) людей усіх кінематографічних професій, які збагатили столітню історію вітчизняного кіно, а згодом – і телебачення. Всі вони були причетними до початків або окремих етапів українського кіномистецтва. Згадано також кінодіячів інших народів, які брали участь в українському кіновиробництві, кіномайстрів українського походження, котрі працюють за кордоном. Міститься інформація й про письменників, чії твори екранізували.

Загалом довідник представляє близько 5 тисяч діячів зі сфери кінематографа. Працю підготовлено не зовсім у традиціях академічних енциклопедій, де кожній персоналі визначено певну схему її презентації та певний обсяг тексту. Автори цього видання намагались бодай

¹⁰³ Український біографічний кінодовідник / Відп. ред. О.Г. Костюк. – К., 2001.

коротко згадати якомога більше людей, яким зобов'язане своїм існуванням українське кіномистецтво, а згодом – і телебачення. У випадках, коли відсутні якісь конкретні факти, уніфікація порушується: зазначено лише імена митців і визначено їхній творчий доробок. Не вказано партійної належності, громадських посад тих, хто їх обіймав та обіймає, аби не створити враження, що саме ці ознаки допомогли особам отримати премії, звання, урядові і президентські нагороди. Позитивним є те, що укладачі фіксують інформацію про родинні зв'язки того чи іншого кіномитця.

Галузі господарства і промисловості

«Українська енциклопедія лісівництва»¹⁰⁴. Перше в Україні видання енциклопедичного характеру з проблем лісу. В двотомній енциклопедії викладено біологічні основи росту і формування лісів, основні положення лісознавства та лісівництва, раціонального використання та відновлення лісостанів, біологічні особливості головних лісоутворювальних порід, чагарників і трав'яних рослин. Висвітлено питання лісової типології, таксації та лісовпорядкування, генетики та селекції, лісового насінництва, лісових культур, захисного лісорозведення, механізації лісогосподарських і лісозаготівельних робіт, деревиназнавства, економіки й організації лісового господарства. Особливу увагу зосереджено на питаннях раціонального природокористування, лісівничо-екологічної характеристики цінних лісових масивів, заповідників, заказників, пам'яток природи, лікарських рослин. Низку статей присвячено основам природоохоронної справи, поліпшенню якості довкілля, охорони природи.

Це науково-довідникове видання узагальнило результати теоретичних і прикладних лісівничих досліджень в Україні, відобразило багатство і різноманітність природи, висвітило сучасний рівень господарського освоєння її території, ступінь антропогенного впливу, а також розкрило раціоналізацію природокористування шляхом здійснення масштабних природоохоронних заходів. Подає також біографічні статті про видатних учених, які зробили великий внесок у розвиток лісівничої науки України, авторів важливих праць із лісівництва, ботаніки, географії, екології.

Енциклопедія вміщує близько 3 тисяч статей (термінів), кольорові та чорно-білі текстові ілюстрації, карти, схеми, таблиці. Всі статті укладено за абеткою, причому персоналіїні статті – окремим

¹⁰⁴ Українська енциклопедія лісівництва: У 2-х т. / За ред. С.А. Генсірука. – Львів, 1999–2007.

блоком. Для забезпечення взаємозв'язку близьких за темою статей і уникнення повторень вжито систему посилань. У біографічних статтях дати подано за новим стилем, назви населених пунктів – за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Основну функцію створення видання взяла на себе у 1990 р. лабораторія проблем природокористування кафедри лісівництва Українського державного лісотехнічного університету (науковий керівник доктор сільськогосподарських наук, професор Степан Генсірук).

До підготовки енциклопедії були залучені також провідні сили лісівничої науки і практики України, зокрема таких центрів, як Київ, Харків і Львів. Працю видано за ухвалою Президії НАН України та Видавничої ради Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка у Львові. За сподіваннями рецензентів¹⁰⁵, «Українська енциклопедія лісівництва» слугуватиме відродженню лісів, підвищенню їхньої продуктивності та біологічної стійкості, оптимізації лісокористування та охорони довкілля, збільшенню лісистості України до 20%, сприятиме екологічному вихованню і збагаченню знань наших громадян. Вагомість цього оригінального енциклопедичного видання для розбудови української державності, збереження екологічного, лісоресурсного та економічного потенціалу України незаперечна.

«Гірничий енциклопедичний словник»¹⁰⁶ – спеціалізоване енциклопедичне видання, присвячене гірничій науці та техніці. Це перша українська гірнича енциклопедія. Складається з трьох томів і містить 12 700 статей. У перших двох томах подано інформацію, яка відображає світовий досвід пошуку, розвідки, видобування і первинної переробки всіх видів мінеральної сировини, наукові аспекти утворення і розташування корисних копалин у надрах, питання охорони праці, гірничого законодавства, охорони довкілля при експлуатації надр. Третій том містить систематизовані відомості про басейни, найбільші родовища корисних копалин, описи територій країн, континентів, океанів як об'єктів гірничої науки та практики, інформацію про вітчизняні та закордонні виробничі об'єднання та фірми, що працюють у гірничій промисловості, гірничому машинобудуванні, а також дані про інститути, університети, науково-виробничі і громадські організації гірничого профілю.

¹⁰⁵ Стойко С., Ковальчук І., Копій Л. Скарбниця знань про український ліс // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 9. – С. 46–48.

¹⁰⁶ Гірничий енциклопедичний словник: У 3-х т. / Гол. ред. В.С. Білецький. – Донецьк, 2001–2004.

Терміни в словнику подано українською, російською, англійською та німецькою мовами. Опис терміна виконано українською мовою. Особливо важливі статті мають розгорнутий характер. Таким чином, словник є одночасно і тлумачним, і перекладним багатомовним. Статті типізовані; застосовано систему посилань.

«Гірничий енциклопедичний словник» за структурою, побудовою статей, їх типізацією, обсягом – історично перша українська енциклопедія, де подано збалансовану національну терміносистему в гірничій галузі. Водночас – це етапний проект, який задумано як основу для подальшої роботи – «Малої гірничої енциклопедії». До основного авторського колективу входить ряд провідних науковців із профільних університетів України, академічних установ, Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка (Донецького відділення), загалом понад 150 фахівців.

«Мала гірнича енциклопедія»¹⁰⁷ – універсальне тритомне довідникове видання у галузі гірничої науки та техніки. Містить описи близько 18 000 термінологічних та номенклатурних одиниць. Основний обсяг енциклопедії займає усталена гірнича термінологія; близько 15–20% термінів уточнено; і лише окремі терміни подано вперше. Гірництво, пошук, видобуток та переробка корисних копалин – найдавніші галузі діяльності людини. Упорядкування, систематизація, унормування термінології в гірничій науці, промисловості, в гірничій справі, узагальнення світового досвіду гірництва у єдиній фундаментальній праці є важливими компонентами розвитку природничих наук, наукової та практичної діяльності в гірничій галузі.

У праці подано відомості про утворення, склад та властивості, а також сучасні методи, способи і засоби розвідки, добування і первинної переробки твердих, рідких та газоподібних корисних копалин. Розглянуто різні аспекти відкритої, підземної, підводної розробки родовищ, механізації гірничих робіт, гірничого нагляду, гірничорятувальної справи, охорони праці. Охоплено питання умов залягання родовищ корисних копалин та фізичних явищ, що відбуваються в товщі гірських порід при проходженні гірничих виробок, способів розкривання і систем розробки родовищ, способів видобування і збагачування корисних копалин, гірничої геомеханіки, маркшейдерії, боротьби з рудниковим газом і пилом, організації виробництва, гірничої економіки.

¹⁰⁷ Мала гірнича енциклопедія: У 3-х т. / За ред. В.С. Білецького. – Донецьк, 2004–2013.

Наведено короткі дані з гірничої промисловості, що охоплює паливодобувну (вугільна, нафтова, сланцева, торфова, газова), рудодобувну (залізорудна, марганцеворудна, кольорових руд, благородних і рідкісних металів тощо), гірничохімічну (видобування калійних солей, кам'яної солі, апатитів, нефелінів, бокситів, сірки, фосфоритів тощо) галузі, а також галузь із видобування мінеральної сировини для будівельної індустрії, вогнетривкої та керамічної промисловості, гідромеліоративну. Крім того, в енциклопедії наведено основні відомості щодо гірничого законодавства, охорони докільля при експлуатації надр, а також інформацію про басейни, родовища корисних копалин, описи територій, дані про виробничі одиниці, дослідницькі та навчальні заклади.

Структура словника комплексна. Перший том має алфавітну побудову і вміщує біля 6400 статей на літери від «А» до «К»; другий том – 7 500 термінів та терміносполучень на літери від «Л» до «Я»; а третій том – тематико-систематичну інформацію про басейни, найбільші родовища корисних копалин, описи територій країн, континентів, океанів як об'єктів гірничої науки та практики, відомості про вітчизняні та провідні закордонні виробничі одиниці, фірми, компанії, що працюють у гірничій промисловості, гірничому машинобудуванні, а також дані про інститути, університети, науково-виробничі та громадські організації гірничого профілю. У написанні статей брали участь вчені Національного гірничого університету, Донецького національного технічного університету, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Українського науково-дослідного інституту вуглезбагачення, Українського державного інституту мінеральних ресурсів, Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України, Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України, Макіївського науково-дослідного інституту з безпеки робіт у гірничій промисловості, Донбаського гірничо-металургійного інституту, Криворізького технічного університету, наукових спілок та організацій – Академії гірничих наук України, Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка, Української нафтогазової академії, Академії технологічних наук України, інших наукових установ та організацій.

Якщо «Гірничий енциклопедичний словник» створювався ініціативно і виходив на кошти видавництва та залучених спонсорів, то «Малу гірничу енциклопедію» підготовлено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за Програмою випуску соціально значимих видань.

«Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку»¹⁰⁸. Видання наводить 5448 термінів (статей) і понять з водного господарства, усіх розділів екології, природокористування, сталого розвитку і суміжних галузей науки, зокрема екологічної безпеки, основ моніторингу, безпеки життєдіяльності людини. Текст доповнюють 162 малюнки і 31 таблиця. Сталий розвиток суспільства передбачає узгодження між економічним і соціальним його розвитком та збереженням навколишнього природного середовища, а також задоволення потреб теперішніх поколінь без загрози для майбутніх поколінь.

Енциклопедію підготовлено з огляду на необхідність впровадження в суспільство норм бережливого ставлення до природи. Для цього потрібна тривала робота, спрямована на популяризацію та пропаганду екологічних знань і новітніх ідей. Нині в екологічно розвинутих країнах вже сформульовані засади збалансованого розвитку суспільства, при цьому значну увагу приділяють інформуванню громадян про політичні та практичні заходи щодо впровадження розроблених планів дій на державному та місцевому рівнях. Ця енциклопедія – перший суттєвий крок у напрямку не лише поширення екологічних знань, а й досягнення на національному рівні, на всіх ступенях державного управління розуміння того, що стратегія сталого розвитку суспільства є єдиною загально визнаною і необхідною стратегією поступу України в XXI ст., адже вона забезпечує виживання людини як виду.

Фізико-математичні й хімічні науки

«Енциклопедія кібернетики»¹⁰⁹ – перша у світі енциклопедія про кібернетику, інформатику та обчислювальну техніку. Вона складається з близько 1700 статей. До більшості з них подано бібліографії. Є рисунки, схеми, діаграми. Видання містить вичерпні матеріали з теоретичної кібернетики – її математичного апарату, теорії систем, теорії інформації, методів програмування. У статтях з економічної кібернетики розглянуто питання застосування кібернетичних знань для оптимізації керування економічними процесами, планування та прогнозування.

¹⁰⁸ Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку / Укл. А.В. Яцик, В.Я. Шевчук. – К., 2006.

¹⁰⁹ Енциклопедія кібернетики: У 2-х т. / За ред. В.М. Глушкова. – К., 1973; Енциклопедія кібернетики: В 2-х т. / Под ред. В.М. Глушкова. – К., 1974.

Велике місце в енциклопедії займають статті з технічної кібернетики, що охоплюють питання управління складними технічними системами та комплексами, автоматизації наукового експерименту, створення оптимальних систем керування технологічними процесами, оптимізації взаємодії людини та машини, організації відповідних інтерфейсів. Матеріали з обчислювальної техніки наводять інформацію про принципи та методи побудови основних технічних засобів кібернетики – електронних обчислювальних машин та пристроїв моделювання. В циклі статей з біологічної кібернетики та біоніки розглянуто проблеми, пов’язані з управлінням біологічними системами – створенням моделей мозку, моделей органів людини та регуляторних систем організму. Велику групу статей присвячено питанням прикладної та обчислювальної математики в контексті кібернетики. Окремі матеріали охоплюють філософські та соціологічні питання кібернетики, питання застосування її методів для автоматизації інформаційної роботи, лінгвістичних досліджень, програмного навчання тощо.

Двотомник опубліковано українською й російською мовами. Спершу – українською, потім – російською. Хоча, як пригадує професор Мирослав Кратко¹¹⁰, один з редакторів енциклопедії, відповідальний редактор Віктор Глушков наполягав, щоб першою з’явилася російськомовна версія цієї праці. Втім, Іван Драч та Микола Бажан змогли переконати видатного вченого в тому, щоб першою світ побачила енциклопедія саме українською мовою. Крім цього, згодом працю було перекладено ще й німецькою мовою у тодішній Німецькій демократичній республіці. Енциклопедію укладено Інститутом кібернетики АН УРСР за участю фахівців із понад 100 інших науково-дослідних і навчальних установ колишнього СРСР. Опубліковано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії академії наук УРСР.

Енциклопедичний словник «*Фізика твердого тела*»¹¹¹. Це довідкове видання в галузі фізики твердого тіла; за твердженням укладачів, йому немає аналогів у світі. Видання є спробою систематизувати знання зі всіх розділів фізики твердого тіла – від фундаментальних

¹¹⁰ Кратко М.І. Як створювалася україномовна «Енциклопедія кібернетики» // Історична правда. – 07.02.2011. – <<http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/02/7/22204>>.

¹¹¹ Фізика твердого тела. Энциклопедический словарь: В 2-х т. / Глав. ред. В.Г. Барьяхтар. – К., 1996–1998.

до прикладних питань. Мета цього енциклопедичного словника – подати широкому колу читачів необхідний довідковий матеріал, який забезпечить розуміння основних принципів фізики твердого тіла. Тому автори намагались навести якнайбільше конкретних фактичних даних, зберігаючи доступний стиль викладу інформації.

Статті взаємопов'язано через систему перехресних посилань, є також предметний покажчик, який допомагає читачеві орієнтуватися у змісті статей. Словник уміщує понад 5000 статей. Серед них є великі за обсягом статті, присвячені основним питанням і найважливішим явищам фізики твердого тіла; середні за обсягом статті з окремих проблем і фізичних понять; а також стислі визначення термінів, що вживаються в літературі з фізики твердого тіла. У багатьох статтях наведено короткі історичні відомості: автори і дати відкриття явищ, інколи – хронологічний опис питань. Особливу увагу в словнику присвячено новим термінам, які в галузі фізики твердого тіла з'явилися недавно. До більшості статей подано бібліографію основних праць та ілюстративний матеріал, що забезпечує читача наочною інформацією.

«Астрономічний енциклопедичний словник»¹¹². Це перше енциклопедичне видання з астрономії в Україні. У ньому вміщено близько 3000 статей з астрономії, космонавтики, фізики та інших суміжних наук станом на початок 2000 р. Автори передусім намагались якнайдоступніше розповісти про наземні й космічні засоби, методи астрономічних досліджень в історичному розвитку, описати, як розширювався горизонт астрономії, як, зокрема, завдяки застосуванню законів фізики ставало можливим розкриття таємниць «життя» окремих зірок (будови їхніх надр, проблеми джерел енергії), процесів, що відбуваються у міжпланетних, міжзоряних і міжгалактичних просторах, а також проблем динаміки й фізики велетенських зоряних систем – галактик, і врешті-решт про побудову моделей усього доступного для спостережень Всесвіту.

Читач знайде тут стислу інформацію про астрономічні заклади світу, короткі біографічні довідки про астрономів усіх країн. Описані у словнику терміни увійшли до української лексики в різні періоди – від середньовіччя до сучасності. Термінологічний склад енциклопедичного словника майже повністю охоплює всі галузі знань стосовно будови та розвитку Всесвіту. В ньому наведено

¹¹² Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І.А. Климишина, А.О. Корсунь. – Львів, 2003.

також інформацію про найбільші обсерваторії світу, астрономічні прилади, видання тощо; є короткі довідки про життя й діяльність видатних астрономів світу.

Енциклопедію підготовлено в Головній астрономічній обсерваторії НАН України. Її появі сприяли також науковці Львівського національного університету імені І.Я. Франка.

«Імена України в Космосі»¹¹³ – перше видання в українській енциклопедистиці, а можливо й світовій, де зібрано імена й топоніми України, присвоєні об'єктам Космосу – рельєфним утворенням на поверхнях тіл Сонячної системи, малим планетам, кометам, зорям та галактикам. В енциклопедії українських імен та назв у Космосі – понад 400 найменувань. Вони відтворюють історію нашої країни, увічнюють пам'ять видатних діячів науки і культури. Серед них є українці та представники інших народів. Незалежно від національності вони називали чи називають Україну своєю Батьківщиною. Є й ті, хто зробив вагомий внесок у розвиток світової культури, працюючи поза межами України, але його рід був пов'язаний з нею. Тому назва книги дещо умовна, оскільки енциклопедія охоплює широку палітру імен світового рівня. Прикметною ознакою цього видання є форма подання матеріалу у вигляді нарисів, есе, спогадів, що дало змогу якнайкраще висвітлити ті чи інші важливі події в історії України та діяльність її видатних постатей.

Видання здійснено з ініціативи Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України, Інституту енциклопедичних досліджень НАН України та Ради космічних досліджень НАН України. Автор ідеї створення енциклопедії – академік Ярослав Якців.

«Енциклопедія термометрії»¹¹⁴. Однотомне видання містить близько 800 гасел і знайомить читача як із загальнофізичними термінами, що прямо або опосередковано стосуються вимірювань температури, так і з термінами, які безпосередньо стосуються засобів вимірювання температури. Систематизовано та відповідно прокоментовано гасла, які стосуються температурних вимірювань, що, за різними оцінками, становлять близько 30% усіх вимірювань у наукових дослідженнях та промисловості. Видання інформує про ртутні термометри, газові термометри, інші термометри, що працюють за принципом розширення рідини;

¹¹³ Імена України в Космосі. Науково-енциклопедичне видання / За ред. І.Б. Вавилової, В.П. Плачинди. – Львів; К., 2003.

¹¹⁴ Енциклопедія термометрії / Укл. Я.Т. Луцик, Л.К. Буняк, Ю.К. Рудавський, Б.І. Стадник. – Львів, 2003.

термометри, що використовують тиск пари; термометри, що базуються на принципі розширення твердих тіл. Висвітлює відомості про особливості вимірювання, про методи підвищення точності вимірювання, регулювання температури, температурні шкали тощо. Енциклопедію укладено в Національному університеті «Львівська політехніка».

«*Неорганическое материаловедение*»¹¹⁵ – двотомне енциклопедичне видання, у якому узагальнено й систематизовано сучасні знання про наукові принципи й основи неорганічного матеріалознавства, а також викладено відомості про неорганічні матеріали, їхні властивості, технології та сфери застосування. Весь масив інформації поділено на два томи.

У першому томі читачеві представлено енциклопедичний звід сучасних наукових уявлень про фізико-хімічну природу твердих тіл, про процеси структуроутворення матеріалів та їхню поведінку під дією зовнішніх фізичних полів і хімічних чинників, а також про методи аналізу, досліджень та діагностики неорганічних матеріалів.

У другому томі в абетковому порядку подано статті, присвячені окремим групам матеріалів і основним їхнім технологіям. Систематизовано відомості про сплави на основі чорних, кольорових, лужно- і рідкоземельних, благородних, тугоплавких і радіоактивних металів, про матеріали на основі металоподібних сполук і неметалічних елементів та їхніх оксидних і неоксидних сполук.

Особливу увагу приділено наноструктурним і композиційним матеріалам. У другому томі систематизовано знання і про основні технологічні процеси отримання неорганічних матеріалів, а також технології з'єднання матеріалів і технології високих тисків. Видання завершується пошуковим апаратом, що складається з предметного покажчика, який є тримовним (російсько-українсько-англійським) термінологічним словником (близько 3000 термінів у галузі матеріалознавства), а також покажчика авторів. Енциклопедію укладено фахівцями Інституту проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАН України.

Економіка, бізнес, фінанси

«*Енциклопедія народного господарства Української РСР*»¹¹⁶ – перша енциклопедична праця у 4-х томах в УРСР, що була присвячена економіці УРСР. На сьогодні це видання має тільки суто історичне

¹¹⁵ Неорганическое материаловедение. Энциклопедическое издание в 2-х т. / Под ред. Г.Г. Гнесина, В.В. Скорохода. – К., 2007–2008.

¹¹⁶ Энциклопедія народного господарства Української РСР: У 4-х т. / Відп. ред. С.М. Ямпольський. – К., 1969–1972.

значення, оскільки фактично вся довідкова інформація застаріла. Це зумовлено не лише тим, що праця створена за методикою радянських досліджень, відповідно до яких єдиновірним було марксистсько-ленінське економічне вчення, а всі здобутки народного господарства були результатом соціалістичного устрою та мудрого керівництва компартії. Застарілими є відомості й з тієї причини, що після розпаду СРСР відбулися докорінні зміни в усіх галузях народного господарства й економіки України. Однак, частина статей енциклопедії, яку присвячено опису різноманітних технологічних процесів виробництва, родовищ корисних копалин на території України, та інші подібні статті можуть розглядатись як такі, що частково досі зберігають свою інформативність.

За змістом праця відображає народне господарство України у зв'язку з економікою інших республік СРСР, місце української економіки в соціалістичному світі; розповідає про природні і сировинні ресурси України, розміщення виробництва, фонди народного господарства та використання їх, про всі галузі економіки України відповідно до тогочасної класифікації народного господарства і про найбільші підприємства республіки. Подано також відомості щодо правового регулювання праці й господарського законодавства в СРСР, довідкові дані й методичні вказівки з різних конкретних питань економіки та організації виробництва. Загалом у виданні вміщено понад 4 тисячі статей.

Енциклопедію ілюстровано картами, що відображають розвиток різних галузей народного господарства України і їхнє розміщення, схемами основних виробництв і організації управління ними, фотографіями, діаграмами, графіками, таблицями, кольоровими і тоновими вклейками тощо. Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії.

«Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера»¹¹⁷. Перше такого роду в Україні комплексне видання, призначене для керівників, спеціалістів народного господарства, підприємців, банкірів, фінансистів, економістів, юристів, менеджерів, науковців, викладачів і студентів ВНЗ, учителів і учнів, широкого кола людей, яких цікавлять питання бізнесу, господарської діяльності, торгівлі, споживання. Містить 12 тисяч найбільш вживаних термінів, визначень, тлумачень слів та словосполучень з теоретичних та практичних загальноекономічних,

¹¹⁷ Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р.С. Дяківа. – К., 2000.

фінансово-кредитних, банківських, аудиторських, торговельних, бухгалтерських, інформаційних дисциплін, права, державного управління, менеджменту та інших, дотичних до них науково-практичних понять. Поряд з українськими термінами подано російськомовні еквіваленти, а до слів іншомовного походження, що входять у термін, – етимологічну довідку. Створюючи енциклопедію, крім іншого, автори прагнули вплинути на розв'язання вкрай важливих проблем, пов'язаних з потребою науково-методичних розробок в галузі економіко-бізнесових знань.

Ця праця, дійсно, певною мірою заповнює лакуну науково-практичних досліджень такого роду і надає можливість широкому колу підприємців, працівників різних рівнів управління економікою знайти відповіді щодо означення найрізноманітніших понять і термінів з таких важливих галузей теорії і практики, як: економіка, фінанси, право, маркетинг, менеджмент, банківська справа. Для пояснень і тлумачення викладених у книзі положень використано різноманітні стилістичні засоби української мови.

«Економічна енциклопедія»¹¹⁸ – перша в Україні енциклопедична праця вітчизняних учених-економістів з економічних дисциплін. Це масштабне (тритомне) видання, як зазначають укладачі, є своєрідною атестацією зрілості вітчизняної економічної науки на рубежі другого і третього тисячоліть.

Структурно «Економічна енциклопедія» охоплює знання з майже п'ятдесяти економічних дисциплін в їх історичному розвитку й на рівні сучасних досягнень. Водночас в ній акцентовано велику увагу на проблемах української економіки. У цьому напрямі зроблено аналіз і порівняння ринкової, змішаної та народної економік, схарактеризовано економічні ризики, структуру та інфраструктуру ринку, перспективи розвитку їх в Україні. Подано широку інформацію щодо особливостей функціонування фінансової, банківської, бюджетної систем, формування та реалізації фінансово-кредитної, податкової, амортизаційної, антициклічної, антикризової, структурної, регіональної та інших форм політики держави за різних економічних систем та на сучасному етапі. Цінними є обґрунтування й аналіз процесу утвердження економічного суверенітету, економічної безпеки України в різноманітних їх формах, можливості й доцільності використання світового досвіду на етапі розбудови ефективної економічної системи в нашій країні.

¹¹⁸ Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Відп. ред. С.В. Мочерний. – К., 2000–2002.

Загалом матеріал, що стосується нашої держави, висвітлює становлення економіки України часів незалежності, формування власної економічної безпеки, доцільність та ефективність використання здобутків світової економічної науки в розбудові економіки України. У видання увійшли не лише класичні економічні теорії та погляди. Велику увагу було приділено й сучасним економічним дослідженням, що базуються на опрацюванні нових теоретичних і практичних матеріалів. Поряд із висвітленням класичних економічних категорій і законів у енциклопедії вперше обґрунтовано низку нових. Аналіз процесів і явищ економічного буття ґрунтується на теоретичному й статистичному матеріалі.

Більшість статей вирізняється інтелектуальною насиченістю, аналітичністю, пошуковістю, дослідницькою новизною. Уважний читач, ознайомившись із ними, дійде висновку, що загалом енциклопедія позбавлена світоглядної заангажованості, апологетизму щодо будь-якої суспільно-політичної, економічної доктрини. У ній представлено розмаїття наукових методів, концептуальних засад, характерних сучасній вітчизняній економічній науці й практиці, суспільно-політичній свідомості, що природно для періоду трансформації соціально-політичної системи, світорозуміння і мислення громадян. У створенні енциклопедії взяли участь понад двісті українських та зарубіжних учених, серед них – і фахівці НАН України.

Варто зазначити, що на книжковому ринку у зв'язку з новим ажіотажем, що спостерігався в Україні у 1990-х – початку 2000-х роках на отримання економічної освіти, було багато видань що маркувалися як енциклопедичні. Лише енциклопедія за редакцією Степана Мочерного відповідала цьому типові; інші – це суто комерційні видавничі проекти, що під брендом «енциклопедія» пропонувалися споживачеві.

«*Енциклопедія банківської справи*»¹¹⁹ – наукове довідникове видання про банківську діяльність та банки, побудоване за принципами національної галузевої енциклопедії. Його підготовлено і здійснено з ініціативи та за участю і сприяння НБУ. Ця енциклопедія – не лише пізнавально-довідникове, а й значною мірою настановче видання, що сприяє глибшій уніфікації і стандартизації понятійного апарату галузі, її мови, упорядкуванню вживання й адекватному розумінню термінів. Це важливо як для ділового спілкування між суб'єктами економічної

¹¹⁹ Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С. Стельмах, В.Б. Альошин, Л.В. Воронова та ін. – К., 2001.

діяльності, так і для створення та функціонування національних комп'ютерних інформаційно-пошукових систем, усталення банківської, фінансової термінології в українській мові. Праця має принципові відмінності від низки надрукованих раніше довідникових видань аналогічної тематики. Зокрема, в ній представлено не лише тлумачення банківських термінів та понять, а, як це й передбачає енциклопедія, цілісне коло систематизованих знань про банківську справу, яке охоплює всі складники цієї сфери суспільної діяльності в її становленні і розвитку загалом і в конкретно-історичних умовах України зокрема.

Енциклопедія містить близько 1500 статей. Переважну більшість із них присвячено висвітленню змісту банківських та фінансових понять і категорій, їх функціонування у сучасній банківській практиці, зокрема питанням організації банків і банківської діяльності, грошового обігу, валютних, кредитних відносин, фондового ринку, змісту і технології різних видів банківських операцій та послуг. Чималий блок інформації становлять біографічні статті про визначних фінансистів, банкірів, організаторів, авторитетних вчених і заслужених практиків банківської справи України, людей, які стояли біля її витоків у минулому, і тих, що сприяли становленню банківської системи незалежної України в новітні часи.

У низці оглядових та конкретних понятійних статей послідовно, з уведенням маловідомих фактів і оцінок висвітлено історію грошей, грошового обігу, фінансів та банківської справи на території України від найдавніших часів до сучасності як у періоди існування різних форм української державності (Київська Русь, Козацька Україна, УНР, Гетьманат, УРСР), так і в періоди перебування українських земель у складі інших держав (Російської імперії, Австро-Угорщини, Польщі). З базових статей теоретичного характеру можна дізнатися про основні економічні школи і вчення, теорії грошей. Багато окремих статей присвячено конкретним банкам, які функціонували в ХІХ та на поч. ХХ ст. як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні, та наявним сьогодні українським банкам. Більшість статей про сучасні банки підготовлено на основі ексклюзивної інформації, наданої самими банками (пропозиції були надіслані редакцією всім банкам), а частину – за сприяння відповідних підрозділів НБУ. Повний перелік банків, які були зареєстровані в НБУ, подано в кінці тому.

Значний довідковий матеріал сконцентровано в статтях про основні національні та міжнародні фінансові організації й установи. Не лише емоційне, а й інформаційно-пізнавальне навантаження мають кольорові ілюстративні вкладки та документальні фотографії, ілюстрації до статей.

Самостійну цінність, і не лише для фахівців з нумізматики та боністики, становить, зокрема, ілюстративний блок, в якому вперше так широко і систематизовано представлено історію грошей, що перебували у різні часи в обігу на території України. До багатьох статей подано бібліографію. Систематичні дані, інші конкретні факти наведено як правило станом на 1999–2001 роки. Завершується книга низкою органічно пов'язаних з банківською проблематикою документально-довідникових матеріалів. До випрацювання концепції, науково-методичних засад, реєстру статей енциклопедії було залучено широке коло науковців, фахівців банківської справи. Безпосередню участь у написанні статей взяло близько 150 авторів. Серед них – науковці НАН України, провідні фахівці НБУ та комерційних банків, державних фінансових органів, наукових і навчальних закладів економічного, банківського профілю України.

«Енциклопедія корпоративного управління»¹²⁰ – тритомне видання, якого, як зазначено у передмові, ще не мала ділова еліта України. Її термінологічна база включає понад 20 тисяч енциклопедичних статей. До роботи над цим тритомником залучені українські вчені-економісти, юристи, керівники підприємств і галузей, менеджери, політики, фахівці з різних напрямів знань. Видання увібрало в себе терміни і поняття з історії й сучасної практики корпоративного управління, адаптоване до національної законодавчо-нормативної бази та міжнародних принципів і стандартів корпоративного управління. Енциклопедія стане в добрій нагоді всім, хто працює в сфері корпоративного управління або вивчає цю сферу. Видання підготовлено Науково-дослідним економічним інститутом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

«Енциклопедія інвестицій»¹²¹. Це перше такого роду комплексне видання в Україні, призначене для керівників, спеціалістів, працівників виробничої і невиробничої сфер, апарату державного й муніципального управління, фінансистів, банкірів, підприємців, науковців, працівників освіти, студентів, для продуцентів і споживачів інвестиційних послуг і всіх тих, що повсякденно є учасниками інвестиційних відносин. Енциклопедія є нагальною, на думку її укладачів, з огляду на сучасні динамічні умови інтеграції економіки України до загальноєвропейської та світової спільноти особливої актуальності набувають інвестиційні процеси, які суттєво впливають на формування суспільно-економічного, природно-ресурсного та науково-технічного потенціалу.

¹²⁰ Енциклопедія корпоративного управління. У 3 т. / Наук. ред. І. К. Бондар. – К., 2006.

¹²¹ Енциклопедія інвестицій / За ред. Р.С. Дяківа. – К., 2008.

Як уважає редакційна колегія, видання забезпечує впровадження сучасного понятійного інвестиційного апарату, нових термінів, придатних для спілкування в межах державних, міждержавних економічних і науково-технічних відносин. Цим воно здатне позитивно вплинути на підвищення рівня професіоналізму й компетентності людей в сфері ділових відносин, формування пріоритетних напрямків залучення інвестицій, активізації підприємницької ініціативи, використання прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою раціонального й ефективного використання інвестиційних ресурсів. Не вдаючись до глибокого аналізу понятійного наповнення енциклопедії, зауважимо, що видання такого типу є не узагальненням певного досвіду наукових чи культурних надбань, на що, власне, звертають увагу укладачі, а зібранням певних понять, постулатів, трактувань багатьох процесів, що «відбуваються» в теорії, а не на практиці.

Книга містить понад 8 тисяч найбільш вживаних інвестиційних, економічних, фінансових, юридичних та інших термінів, поширених у системі державного управління та суспільно-економічних відносинах установ, організацій і підприємств інвестиційної сфери України, в науці та освіті. В ній українською мовою висвітлено поняття і тлумачення широкого кола визначень, слів та словосполучень із теоретичних, прикладних, економічних, правових та дотичних до них дисциплін.

«Енциклопедія аграрних фінансів»¹²². Це довідникове видання, присвячене всебічному висвітленню різноманітних фінансових аспектів діяльності підприємств аграрного сектору економіки. Інформація, яка розміщена у книзі, розкриває сутність фінансових відносин та операцій, що відбуваються в аграрній сфері. Матеріали, вміщені до енциклопедії, за своєю тематикою охоплюють чотири блоки найважливіших теоретичних та практичних питань сучасних аграрних фінансів. Перший блок надає інформацію про формування фінансових ресурсів, внутрішні та зовнішні джерела залучення грошових коштів, необхідних для виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Значну увагу, зокрема, прикуто до практичних питань банківського кредитування, застосування аграрних розписок та складських свідоцтв, залучення коштів з ринку капіталу шляхом випуску пайових та боргових цінних паперів, використання лізингової форми фінансування аграрного бізнесу тощо.

Другий блок – це матеріали, присвячені страхуванню різноманітних ризиків, на які наражаються учасники аграрного ринку. Тут висвітлено особливості страхування, процедури і правила забезпечення

¹²² Енциклопедія аграрних фінансів / За ред. Ю.О. Лупенка. – К., 2014.

виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема з державною підтримкою. Особливу увагу присвячено деривативним механізмам захисту аграрного бізнесу, можливостям використання таких інструментів хеджування сільськогосподарських ризиків, як свопи, варанти, опціони і ф'ючерси.

Третій блок складають інформаційно-аналітичні матеріали, які описують правила розробки та реалізації інвестиційних проектів в аграрній сфері, специфіку і секрети успішної діяльності сільськогосподарських підприємств на фінансовому ринку.

Четвертий блок матеріалів енциклопедії розкриває правові засади та практику оподаткування аграрного бізнесу, питання фінансового планування, контролінгу та бюджетування на сільськогосподарських підприємствах. При цьому всебічно зображено проблеми організації бухгалтерського обліку та фінансової звітності, процедури розподілу прибутку та сплати податків підприємствами аграрного сектору.

Особливістю праці, як уважають укладачі, є її прикладне значення. Розміщені у книзі інформаційні матеріали ґрунтуються на чинному законодавстві та сучасній практиці господарювання в аграрній сфері. У висвітленні питань подано посилання на відповідні законодавчі акти та нормативні документи державних регуляторних органів. Назви тематичних статей, економічних категорій та тлумачення певних висловів, що містяться в енциклопедії, подано в алфавітному порядку і виділено жирним шрифтом. Спеціальні терміни і вислови, що є витягами з документів чинного законодавства України, позначені зірочкою (*). Для зручності користування видання містить тематичний вказівник, за допомогою якого можна швидко знайти необхідну інформацію. Енциклопедію підготовлено Інститутом аграрної економіки НААН України та громадською організацією «Інститут розвитку аграрних ринків».

Освіта, просвіта, науково-освітні осередки

*«Шевченківські лауреати»*¹²³ – це енциклопедичний довідник про видатних осіб, які були нагороджені Шевченківською премією за весь період її існування. Ця відзнака, яка нині має офіційну назву «Національна премія України імені Тараса Шевченка» – найвища нагорода за твори літератури та мистецтва в незалежній Україні. Хоча її започатковано

¹²³ Шевченківські лауреати 1962–2001: Енциклопедичний довідник / Укл. М.Г.Лабінський. – К., 2001; Шевченківські лауреати 1962–2007: Енциклопедичний довідник / М.Г. Лабінський. – 2-ге вид. – К., 2007; Шевченківські лауреати 1962–2012: Енциклопедичний довідник / М.Г. Лабінський. – 3-тє вид. – К., 2012.

ще в радянській Україні. Ця осячена іменем Великого Кобзаря творча заслуга має високий авторитет в Україні і в усьому світі. Історія Шевченківської премії є частиною історії вітчизняної культури українського народу. На своєму не такому вже й безхмарному п'ятдесятилітньому шляху премія додала і перешкоди, інколи свавілля та деформації. Але ця нагорода завжди була і є найпрестижнішою в Україні.

У 1961 р. в Україні відзначали 100-річчя від дня смерті Тараса Шевченка. Саме цього року уряд ухвалив постанову «Про встановлення щорічних Республіканських премій імені Т.Г. Шевченка»; і вже наступного року з'явилися перші лауреати Шевченківської премії, зокрема, ними стали Олесь Гончар, Павло Тичина і Платон Майборода.

Загалом лауреати Шевченківської премії – це квіт української нації, окраса нашої культури. У статтях довідника подано короткі біографічні відомості, висвітлено основні віхи творчої діяльності лауреатів. Вказано прізвище, ім'я і по батькові, дати життя за старим і новим стилем, місце народження та смерті за колишнім і сучасним адміністративним поділом; зазначено фах, навчальний заклад, у якому діяч здобув освіту, подано перелік основних місць творчої діяльності, а також мистецькі й літературні твори, провідні ролі в театрі й кіно, архітектурні споруди. Статті про колективних лауреатів (архітекторів, науковців, театральних і кінодіячів) окреслюють творчий внесок кожного зі співавторів. У матеріалах про хори та капели висвітлено історію створення і творчу діяльність цих колективів.

У статтях наведено почесні звання, яких удостоєний митець (народний артист СРСР, народний артист УРСР, народний художник УРСР, народний архітектор УРСР, з 1990 р. – народний артист України, народний художник України, народний архітектор України). До багатьох статей подано бібліографію про творчість митця. Статті довідника розміщено в алфавітному порядку. До персоналій, пов'язаних спільним творчим доробком, застосовано систему посилань, а тих, кого вміщено як співавторів, позначено курсивом. Окремо наприкінці статті наголошено, за яку працю діячеві присуджено звання Шевченківського лауреата. Видання проілюстровано фотопортретами Шевченківських лауреатів.

«Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.»¹²⁴. В цьому енциклопедичному виданні зібрано й систематизовано багатий матеріал з історії одного з найстаріших і найпрестижніших

¹²⁴Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання / За ред. В.С. Брюховецького. – К., 2001. – <http://elib.ukma.edu.ua/OA/Books/Kyivo-Mohylyanska_Akademiya_v_imenah.pdf>.

українських навчальних закладів крізь призму персоналій. Це перша спроба подати інформацію про життєвий шлях і діяльність вихованців та діячів академії за період XVII – XVIII ст. Протягом 200 років діяльності Києво-Могилянської академії, від 1615 до 1817 років, з її стін вийшли тисячі славних синів України: науковців, церковнослужителів, козацьких провідників, філософів, освітян, письменників, перекладачів, урядовців, дипломатів, лікарів, композиторів. Видатні випускники, державці та благодійники, починаючи від Петра Могили та Петра Сагайдачного, підтримували Академію коштами, маєтками, протекцією, сприяли отриманню академічного статусу.

В енциклопедії представлено близько 1500 імен. За словами почесного президента закладу В'ячеслава Брюховецького, це лише дрібка тих, хто, зачерпнувши знань зі скарбниці Академії, сповнився її духовною енергією і проніс її через усе життя. У додатках є карти, на яких зображені навчальні, культурно-освітні заклади, друкарні, шпиталі, музеї, хоріві капели, монастирі та школи, засновані вихідцями з Києво-Могилянської академії в Україні, Росії, Білорусі, Молдові. Про якість тогочасної могилянської освіти свідчить густота позначок на карті закордонних установ, у яких працювали могилянці XVII–XVIII ст. Посилання на сотні архівних документів та монографій засвідчують ґрунтовний підхід авторів статей: докторів та кандидатів наук, професорів, доцентів, викладачів, аспірантів, студентів НаУКМА та інших закладів. Енциклопедія побачила світ коштом добродійних внесків тих, кому не байдужа історія й сьогодення України. Це видання фактично започаткувало в Україні енциклопедії, присвячені навчальним закладам.

«Випускники Одеського (Новоросійського) національного університету імені І.І. Мечникова»¹²⁵ – перше в історії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова зведене енциклопедично-довідкове видання про його вихованців. Енциклопедичний словник університету містить багато славних імен його вихованців за всю історію ОНУ (1865–2005).

Багато яскравих сторінок вписали в історію України та університету всесвітньо відомі видатні вчені: Ілля Мечников – лауреат Нобелівської премії, мікробіолог; Іван Сеченов – засновник вітчизняної фізіології; президенти АН України, академіки: мікробіолог Данило Заболотний, ботанік Володимир Липський, патофізіолог

¹²⁵ Випускники Одеського (Новоросійського) університету: Енциклопедичний словник. Вип. 1. – Одеса, 2005.

Олександр Богомолець; біолог Олександр Ковалевський; фізик Федір Шведов; фізик-теоретик, засновник математичного відділення Новоросійського товариства природознавців Микола Умов; академік АН СРСР, засновник всевітньої відомої школи хіміків-органіків Микола Зелінський; академік РАН та АН СРСР історик і археолог Федір Успенський; академік, член Президії НАН України, засновник Фізико-хімічного інституту НАН України Олексій Богатський; член-кореспондент АН УРСР, засновник Одеського планетарію астроном Володимир Цесевич; математики: Марк Крейн, Олександр Ляпунов та Іван Занчевський; прославлений історик Михайло Слабченко; славіст Віктор Григорович; зоолог Дмитро Третьяков; геолог Африкан Криштофович; хімік Лев Писаржевський та багато-багато інших. Кожне з цих імен – яскрава сторінка в літописі вітчизняної науки.

Біографічні статті містять відомості про трудову діяльність, основні етапи наукового або творчого життя випускників, розташовані у строго алфавітному порядку, доповнюються фотографіями. В кожній з цих статей вказані дати закінчення університету, відзнаки та нагороди випускника. Біографічні статті дозволяють не тільки простежити життєвий шлях випускника, оцінити внесок кожного у вітчизняну і світову науку, культуру, мистецтво, отримати уяву про основні напрями наукової діяльності факультетів, кафедр, інститутів та інших підрозділів ІНУ, ІНО, ОДУ та ОНУ, але й стають могутнім спонукальним чинником в подальшому житті студентів та співробітників університету.

Словник вміщує довідковий апарат: список основної використаної літератури та список скорочень. Довідник розрахований на дослідників історії науки, науковців, краєзнавців, студентів та всіх тих, хто цікавиться історією університету, хто не байдужий до його успіхів та проблем.

«Енциклопедія освіти»¹²⁶ – перша у сучасній вітчизняній літературі довідниково-аналітична праця, присвячена освітній галузі. У ній, зокрема, висвітлено: проблеми теорії, історії та практики української освіти; походження понятійно-термінологічних основ педагогічної і психологічної наук; сучасні освітні парадигми та концепції; системи навчання і виховання в різних типах навчальних закладів, розвиток зарубіжних освітніх систем; персоніфіковану інформацію про педагогів і громадських діячів, що сприяли розвитку освіти в Україні; інформацію про суміжні галузі науки, які мають вагоме значення для

¹²⁶ Енциклопедія освіти / Гол. ред. Г. Кремень. – К., 2008.

розвитку сучасної освіти. Масштабні зміни в розвитку українського суспільства, освіти і науки зумовили значне зростання нової інформації, потребу переосмислення і упорядкування відомих знань, прискорили інтеграційні і комунікативні процеси. Ці тенденції є особливо характерними для освітянської галузі, яка зазнала принципових змін у методології, змісті, методичному забезпеченні, оцінюванні якості освіти тощо. Тому завдяки цій праці, на думку укладачів, сучасна освіта отримала оновлену інформації енциклопедичного рівня з представленням широкого реєстру понять, термінів, що відображають освіту як цілісний динамічний феномен. Таке видання відображає багатомірність сучасних знань про освіту.

Автори намагалися відібрати до енциклопедії наукові відомості з різних галузей знань (педагогіки, психології, філософії, економіки, історії, мистецтва, етики, теорії управління, медицини, бібліотекознавства тощо), залучити до складання словника і написання статей авторитетних учених (переважно це науковці установ АПН України), представити українську освіту у світовому контексті.

Зміст енциклопедії охоплює: тематичні статті, присвячені фундаментальним питанням розвитку освіти, педагогіки як науки, педагогічної психології; понятійно-термінологічний апарат сучасної освіти; статті про персоналії видатних діячів педагогічної і психологічної наук, організаторів освіти з висвітленням їх педагогічної спадщини та освітньої діяльності; інформацію про визначні навчальні заклади України; розвиток сучасних освітніх систем розвинених країн світу, найважливіші аспекти надбань суміжних наук, пов'язаних з освітою. У тематичних статтях на доступному рівні розкрито сутність сучасних проблем із філософії і теорії освіти; нові концептуальні підходи до розвитку освітянської галузі, фундаментальні напрями, наукові положення, базові знання з психології і педагогіки, інноваційні здобутки освітньої практики. У висвітленні понятійно-термінологічного апарату з проблем освіти враховано соціально-економічні зміни в суспільстві, реалії переходу до інформаційного суспільства, світові процеси інтеграції та глобалізації, що зумовили істотні зміни в понятійному і термінологічному апараті деяких наукових і прикладних аспектів освіти.

Важливо підкреслити, що в енциклопедії відображено як класично усталену термінологію, так і нові педагогічні поняття і терміни, що характеризують сучасні тенденції розвитку освіти, а також терміни і поняття, які мають суттєве значення для всіх рівнів освітньої діяльності, посідають важливе місце в структурі наукового педа-

гогічного і психологічного знання. Представлено окремі поняття інших галузей знань (філософії, культурології, мистецтва, фізіології, соціології, економіки, екології тощо), які тісно пов'язані з освітою, поглиблюють розуміння сутності сучасних освітніх трансформацій, сприяють прогностичному баченню розвитку освітньої галузі. Праця містить матеріали про персоналії, які сприяли розвитку вітчизняної та зарубіжної освіти, зробили вагомий внесок у її теорію і практику. Найвидатнішим постатям присвячено окремі статті, інші персоналії представлено в тематичних статтях, де висвітлено науковий доробок з певного напрямку знань.

Інформація про визначні навчальні заклади України охоплює матеріали про навчальні заклади України різних рівнів освіти, які відіграли значну роль в історії національної освіти, а також про сучасні вищі навчальні заклади, які мають статус національних, авторські школи та окремі інноваційні навчальні заклади, відомі своїми здобутками. Із зарубіжної й порівняльної педагогіки подано відомості щодо загальних основ побудови зарубіжних освітніх систем із використанням термінології Європейського тезаурусу освіти, висвітлено становлення і розвиток порівняльної педагогіки як галузі педагогічної науки, відомості про міжнародні довідникові видання та організації, які опікуються проблемами освіти, тощо.

*«Острозька академія XVI – XVII століття»*¹²⁷ Ця енциклопедія – про історію Острозької академії (XVI–XVII ст.) – найстарішої української науково-освітньої установи. Острозька академія справила помітний вплив на розвиток освіти та культури не лише в Україні, а й у Східній Європі. Заснована вона була видатною, до нині недостатньо поцінованою в українській історії людиною – князем Василем-Костянтином Острозьким. Сучасна Острозька академія пройшла непростий шлях від спеціалізованого навчального закладу, який перебував під опікою Києво-Могилянської академії, до повноцінного університету, який має статус національного та самоврядного дослідницького вищого навчального закладу. В енциклопедії чимало уваги приділено матеріалам, які стосуються безпосередньої діяльності Острозької академії XVI–XVII ст., діячам, які були пов'язані з нею. Зокрема, докладно розглянуто питання «Острозької Біблії», підготовку якої до видання здійснювали викладачі й, можливо, студенти академії.

¹²⁷ Острозька академія XVI–XVII століття: Енциклопедія. / Гол. ред. І.Д. Пасічник. – Острог, 2011.

Статті у виданні різні за обсягом залежно від теми, джерельної бази й стану вивчення відповідної проблематики. Автори використали здобутки й досягнення наявних досліджень, зазначаючи це в списках літератури і вказуючи на археографічні джерела та архівні збірки. За змістом статті енциклопедії становлять такі групи: оглядові статті про Острозьку академію і соціокультурний контекст, у якому вона функціонувала; біографічні статті про викладачів і випускників академії, діячів культури XVI–XVII ст., причетних до неї; статті про Острозьку друкарню та її продукцію; статті про вчених XIX–XX ст., які досліджували історію Острога та Острозької академії, а також історіографічний огляд острогіани, у якому розглянуто також напрацювання сучасних дослідників; статті про окремих діячів та інституції, які сприяли збереженню історичної пам'яті про Острозьку академію. Окрему структурну частину цієї книги становлять ілюстративні матеріали – кольорові і чорно-білі світлини, репродукції гравюр і портретів, старовинних ікон і скульптур, які мають наукове й пізнавальне значення.

Енциклопедія «*Львівський національний університет*»¹²⁸ – двотомне видання, що засвідчує історію Львівського національного університету імені І.Я. Франка в подіях, інституціях, наукових процесах і персоналіях. Варто сказати, що історія Львівського національного університету – складова частка освітньої, наукової та культурної спадщини не лише України, а й Австрії та Польщі. Вихід обох томів були знаковими. Перший том (2011) приурочено 350-річчю від заснування Львівського університету, другий том (2014) – 230-річчю відновлення діяльності закладу 1784 р. За словами укладачів, видання створено за взірцем класичних українських енциклопедій. Її готували близько десяти років. Попередньою роботою була підготовка матеріалів до енциклопедії, які готував кожен університетський підрозділ, деякі з них видано окремими брошурами. Енциклопедію укладено за алфавітним принципом. Загальний обсяг – 5,5 тисяч статей.

Як стверджує Леся Купин, сподівання, висловлене у вступі до енциклопедії про те, що ця книга «стане наріжним каменем для розвитку нових усебічних досліджень історії Львівського університету вдячними його вихованцями», справдилося. Популяризація історії Львівського університету, яку започаткував цей проект, стала поштовхом для дослідження історії навчального закладу

¹²⁸ Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка: У 2-х т. / Гол. ред. І.О. Вакарчук. – Львів, 2011–2014.

в багатьох напрямках. Нині на основі цих досліджень захищено низку кандидатських дисертацій, видано десятки наукових та науково-популярних праць¹²⁹.

Енциклопедія «Наукове товариство імені Шевченка»¹³⁰. Це перше багатотомне видання про найдавніше громадське наукове товариство в Україні. Це «книга знань», яка репрезентує цілісний і багатовимірний образ інституції: мету і завдання, структуру, основні видання, персоналії, а також установи, що працювали при НТШ упродовж 1873–2012 рр. Окремо в енциклопедії фігурують крайові НТШ і їхні осередки, які діють закордоном. Енциклопедія охоплює історію всіх сфер життя інституції та її контакти з різними національними, закордонними науковими установами та навчальними закладами. За своїм змістом це видання є істотним доповненням наукових знань про Україну.

Енциклопедію створено у зв'язку з важливою роллю і значенням НТШ в розвитку національної науки. До написання енциклопедії, що є спільним проектом НТШ та Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, долучилися, крім членів Товариства, науковців НАН України та різних навчальних закладів, також і вчені української діаспори.

Підготовка такої праці була доброю нагодою оглянути пройдений шлях Товариства як громадської наукової інституції за майже 140 років; а крім того, в контексті української дійсності пригадати історичні умови його праці, звернути увагу на досягнення і хиби та усвідомити перспективи розвитку. За характером й обсягом охоплених питань – це унікальне, присвячене одній інституції, видання, у якому вміщено понад 4 000 різноматичних та іменних статей, про видатних особистостей української і світової науки. Воно водночас закладає основу для написання багатотомної історії НТШ, на яку від давнішого часу чекає українська й закордонна громадськість.

«Енциклопедія Київського університету»¹³¹. Це науково-довідковий веб-ресурс, який має на меті всебічно представити історію Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка від часу його засну-

¹²⁹ Купин Л. Наріжний камінь для дослідження історії Львівського університету // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 50. – С. 579–588.

¹³⁰ Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. – Т. 1–2 / Відп. ред. О.А. Купчинський. – Львів, 2012–2014.

¹³¹ Енциклопедія Київського університету: веб-сайт. – 2014–2015 – <<http://eu.univ.kiev.ua>>.

вання як Університету Св. Володимира до сьогодні. Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка – один із найстаріших і найпотужніших вищих навчальних закладів України. Концепція енциклопедії є особливою, оскільки в ній висвітлено різнобічні та маловідомі аспекти діяльності навчального закладу. Подано інформацію про викладачів, науковців і видатних випускників, а також про навчальні й наукові підрозділи, наукові школи та видання університету, його будівлі тощо. Реалізація такого задуму потребувала наполегливої праці понад 3-х тисяч авторів-упорядників з усіх підрозділів університету. Готуючи статті, упорядники активно використовували наявні історичні праці та словникові видання з історії університету, передусім надруковані в Києві 1884 р. за редакцією проф. В.С. Іконнікова «Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884)» та «Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского Университета Св. Владимира».

Загалом необхідність створення довідкових видань про науковців та викладачів вищої школи, на зразок «Енциклопедії Київського університету», зумовлено потребою не лише мати реєстр наукових сил, а й представити суспільству здобутки академічної та університетської науки. З розвитком Інтернету оприлюднення таких видань набуває потужного імпульсу, оскільки є можливість створення не лише друкованої продукції, а й електронної. На сьогодні фактично всі ВНЗ мають свої сайти, на яких розміщено не тільки актуальну для викладачів, студентів інформацію, поради й методичну допомогу для абітурієнтів, а й історичні довідки про заклад, окремі факультети, кафедри та провідних науковців, які працюють, а іноді й про тих, хто працював у попередні роки. Створення електронного ресурсу про провідних науковців України ХХ–ХХІ століть сприятиме утвердженню іміджу України як високотехнологічної країни.

Архівна справа, бібліотекознавство, біографістика

«Українська архівна енциклопедія»¹³² – перше в Україні видання енциклопедичного типу, в якому узагальнено досягнення вітчизняного архівознавства в його взаємозв'язках з іншими галузями історичної науки та суміжними дисциплінами. Книга репрезентує історичний досвід українських архівів та особистих здобутків їхніх видатних представників, висвітлює склад і зміст Національного архівного фонду України, а також організаційної структури архівної галузі у її взаємозв'язках, показує роль архівістики України в світо-

¹³² Українська архівна енциклопедія / Гол. ред. І.Б. Матяш. – К., 2008.

вому архівному просторі. Водночас праця акумулює інформацію про архівні та архівознавчі установи в світі, видатних представників у архівній справі зарубіжних країн світу. Так, до реєстру слів енциклопедії ввійшли терміни й поняття, пов'язані з розвитком архівної справи та архівознавства в світі, а також зі спеціальними історичними дисциплінами та суміжними з архівознавством науками. Зважаючи на жанр видання, особливу увагу звернено як на точність, наукову коректність та професійність текстів статей енциклопедії, так і на повноту, достовірність і новизну поданої інформації.

Загалом до реєстру увійшло понад 1200 гасел – передусім визначальні поняття, максимально необхідні для розуміння правових засад функціонування архівної галузі, принципів організації архівної справи в Україні та за її межами, форм і методів діяльності архівних установ, напрямів їх взаємодії зі спорідненими установами, складу та змісту Національного архівного фонду України. Основні поняття й терміни відповідають таким напрямам: архівознавство, архівне законодавство, історія та організація архівної справи, система архівних установ, персоналії видатних архівістів, архівна освіта, архівна періодика, документознавство та діловодство, спеціальні історичні дисципліни й суміжні з архівознавством галузі знань, громадські організації та об'єднання в галузі архівістики.

Відповідно до проблематики та змісту статті можуть бути систематизовані за такими блоками: «Архівна справа», «Архівна наука і освіта», «Архівна та історична періодика, джерелознавчі видання», «Персоналії», «Документознавство та діловодство», «Спеціальні історичні дисципліни та суміжні галузі знань», «Наукові інституції». Статті ілюстровано переважно ексклюзивними фотографіями та документами, які зберігаються у фондах державних архівів.

«*Архівна україніка в Канаді*»¹³³ – довідник, у якому подано відомості про фонди / колекції / зібрання державних, громадських, церковних, приватних архівів, музеїв і бібліотек Канади, що містять документи з історії та культури України, відомих українців, української громади Канади. Матеріал довідника структуровано за провінціями Канади (в алфавітному порядку назв провінцій). Окремо подано розділ про фонди Бібліотеки та архіву Канади (архівної установи загальнодержавного рівня). В межах провінції відомості про установи, що зберігають архівну україніку, подано в такій послідовності:

¹³³ Архівна україніка в Канаді: Довідник / Укл. І. Матяш, В. Романовський, М. Ковтун та ін. – К., 2010.

провінційний архів; муніципальні архіви; університетські архіви та бібліотеки; архіви самоврядних установ та громадських об'єднань; церковні архіви та музеї; музейні та бібліотечні зібрання.

Статті про архівну установу містять повну назву установи (українською та англійською / французькою мовами), поштову та електронну адреси, телефон і факс, веб-сайт (якщо є), стислу історичну довідку про установу або біографічну довідку про особу, описові статті на фонди, колекції, зібрання. Описові статті розташовано в такій послідовності: фонди установ та організацій, фонди особового походження. В межах цих груп описові статті подано за абеткою. Інформацію про фонди та колекції (переважно неукраїнські), що містять лише окремі документи архівної україніки, подано в додатках до відомостей про фонди відповідних архівів. Описові статті про одиницю описування (фонд / колекція / зібрання) містять такі блоки інформації: заголовок одиниці описування; архівний шифр одиниці описування; крайні дати / дата документів одиниці описування; кількісні характеристики та носій(і) інформації одиниці описування; історія / біографія фондоутворювача.

У довіднику кожний блок інформації позначено відповідним номером. Якщо інформація по певному блоку відсутня, номер не зазначається. Описові статті в довіднику мають різну інформаційну повноту, що зумовлено різним ступенем удокладнення опису фондів у доступних упорядниках джерелах. Географічні назви подано в сучасній українській транскрипції. Власні назви канадських, українсько-канадських установ, організацій, посадових осіб, часописів, деяких видів документів позначено в оригінальній формі. Велику та малу літери у власних назвах організацій, установ, часописів вжито за нормами сучасного українського правопису. У додатку вміщено бібліографію основних публікацій про архівну україніку в Канаді. Довідниковий апарат містить покажчик імен; покажчик назв установ, організацій та церков; список скорочень.

«Українська бібліотечна енциклопедія» – це перша спроба в історії вітчизняної бібліотечної галузі заявити про себе у формі систематизованого зводу концептуально організованих і апробованих відомостей. Існує у вигляді електронної енциклопедії (веб-енциклопедії)¹³⁴, робота над якою недавно розпочалася (тому доступними в онлайн-режимі є лише окремі статті).

¹³⁴ Українська бібліотечна енциклопедія: веб-сайт. – 2015. – <<http://ubep.nplu.org>>. Див. також: Зворський С. «Українська бібліотечна енциклопедія» – від задуму до практичної реалізації // Енциклопедичний вісник України. – 2015. – Число 6–7. – У друці.

Досі Україна не мала своєї бібліотечної енциклопедії. Більше того, було й обмаль довідників про бібліотеки та бібліотечні заклади України, серед них варто виділити видання «Наукові бібліотеки України»¹³⁵, підготовлене Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України спільно з Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського. Тому завершення «Української бібліотечної енциклопедії» свідчитиме про якісно новий рівень розвитку бібліотечної справи в Україні, сприятиме укріпленню її позитивного міжнародного іміджу як держави з багатими культурними традиціями і здобутками.

Енциклопедію присвячено висвітленню інформації про історію та сучасний стан бібліотечної справи в Україні, мережу бібліотек, бібліотеки-методичні центри, науково-дослідну, бібліографічну, методичну діяльність бібліотек, бібліотечні фонди, користувачів бібліотек, бібліотечні кадри, впровадження нових інформаційних технологій у практику діяльності бібліотек; діячів бібліотечної сфери, окремі питання суміжних наук та дисциплін тощо. Ця енциклопедія відповідно до сучасних наукових концепцій презентує бібліотеку як складну інформаційну систему, яку складають 4 структури: документний фонд, користувачі бібліотек, бібліотечний персонал та матеріально-технічна база. Кожну з цих структур описано у вигляді гасел та їх статейного тлумачення.

Видання, на думку укладачів, буде зручним для використання, інформативним, максимально актуалізованим науково-довідковим ресурсом, адресованим не лише бібліотечним фахівцям, а й широкому загалу користувачів бібліотек. Матеріали систематизовано за алфавітним принципом. Створенням енциклопедії займається сектор енциклопедичних досліджень Національної парламентської бібліотеки України.

Біографічний енциклопедичний словник «Жінки України»¹³⁶. У виданні вперше зібрано розпорошену по нечисленних книгах інформацію про життя й діяльність відомих і маловідомих, але визначних жінок минулого та оригінальний біографічний матеріал про наших сучасниць, які плідно і самовіддано працювали і працюють в різних сферах господарського, суспільно-політичного, духовного, наукового, культурного і громадського життя України. Праця містить понад

¹³⁵ Наукові бібліотеки України: Довідник / Відп. ред. О.С. Онищенко. – К., 2004.

¹³⁶ Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / Укл. Л.Г. Андрієнко; гол. ред. М.А. Орлик. – К., 2001.

2500 біографічних довідок, здебільшого з фотографіями. Відбір кандидатів до персонального складу словника здійснювався на певних принципах та загальноприйнятих методиках, проте основним критерієм відбору був особистий внесок жінки в певну сферу життя країни, її суспільний імідж, зокрема, її трудові досягнення, представництво в державних органах влади, звання, наукові ступені, державні нагороди як колишніх СРСР і УРСР (оскільки це наша історія, водночас трагічна і героїчна), так і нової України.

Щодо підготовки статей про тих, хто вже помер, то пошуком матеріалів займалися вчені в галузі біографістики; статті про них склалися також на основі відомостей з енциклопедичних, довідкових та спеціальних видань, архівних документів, а також матеріалів, наданих Спілці жінок України родичами, установами та організаціями, в яких працювали чи перебували ці особи. Видання підготовлено Інститутом гуманітарних досліджень та Спілкою жінок України.

Варто сказати, що Інститут енциклопедичних досліджень НАН України сприяв розвитку довідкової літератури про видатних українських жінок, зокрема, взяв участь у виданні книги «Жінки-вчені Києва»¹³⁷, надавши відповідні матеріали з бази ЕСУ, займався спільно з Українським міжнародним комітетом з питань науки та культури при НАН України та громадською організацією «Жінки у науці» виданням календарів «Жіночі постаті в українській науці».

Психологія, соціологія

«*Психологічна енциклопедія*»¹³⁸. Це перше в Україні енциклопедичне видання, що систематизує в термінах і поняттях основні знання понад 80 психологічних дисциплін, відомості про багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних учених-психологів. Значну увагу у ньому приділено теоретичним засадам основних наукових напрямів, течій і шкіл, методам обробки експериментальних даних, розкриттю вживаних у психології термінів і понять інших наук, які отримали в ній нове тлумачення. 2185 статей енциклопедії в термінах і поняттях відображають сучасний рівень розвитку психологічної науки, охоплюють основну інформацію з різноманітних її галузей, відомості про багатьох видатних учених-психологів. Поява цієї праці була зумовлена зростанням актуальності психології в нашій країні. Свідченням цього є розширення спектра психологічних дисциплін у

¹³⁷ Жінки-вчені Києва / Укл. А. Мохник, Я. Гречка. – К., 2003.

¹³⁸ Психологічна енциклопедія: А–Я / Укл. О.М. Степанов. – К., 2006.

вищих навчальних закладах, суттєве урізноманітнення проблематики наукових досліджень, розвиток мережі психологічних служб і центрів, активна зацікавленість засобів масової інформації питаннями психічного життя особистості. Про призначення цього видання і його цільову аудиторію в передмові зазначено таке:

«Свого часу данський філософ Сьорен К'єркегор зауважив, що психолог повинен бути вправнішим, ніж танцівник на дроті, якщо він має на меті проникнути у внутрішній світ людини, поставити себе на її місце. Немала вправність потрібна кожному, щоб зрозуміти і розуміти себе та інших, керувати собою у різноманітних ситуаціях міжособистісної і колективної взаємодії».

Енциклопедичний словник «Соціологія»¹³⁹. Це перше довідникове видання з соціології в Україні. Праця репрезентативно висвітлює проблеми історії й теорії соціології, сучасну практику суспільного життя, питання методології й методів соціологічних досліджень, суміжні з іншими науками проблеми, що є предметом спільного вивчення. Вперше у словниково-довідниковій літературі подано імена українських соціологів. Безперечно, складно охопити всіх українських науковців, які плідно працюють на цій ниві, а тому автори обмежились іменами лише докторів наук та тих, хто віддав цій справі 20–30 років.

*«Соціологічна енциклопедія»*¹⁴⁰. Перша, як зазначено в передмові, повноцінна енциклопедія в Україні із соціології. Видання репрезентує в поняттях і термінах суть, історію і структуру соціологічного знання, особливості функціонування соціальних інститутів, буття соціальних спільностей, спільнот, груп та індивідів. У ній представлено основні напрями, течії, школи, теорії соціологічної науки, специфіку, методику прикладних соціологічних досліджень, надбання класиків соціологічної науки і провідних вітчизняних учених. Містить 1042 статті. Структурно за понятійним апаратом енциклопедія репрезентує всі рівні і галузі соціологічного знання, розкриває різноманітні аспекти наукового розуміння соціальної дійсності, соціального буття суспільства, особливості функціонування соціальних інститутів, соціальних спільностей, спільнот, груп та індивідів. У ній синтезовано широкий масив інформації з історії соціологічної науки, представлено основні на-

¹³⁹ Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І. Воловича. – К., 1998.

¹⁴⁰ Соціологічна енциклопедія / Укл. В.Г. Городяненко. – К., 2008.

прями, течії, школи, теорії, діяльність і наукові надбання видатних соціологів минулого і сьогодення, активних діячів вітчизняної соціологічної науки.

Залучений теоретичний і практичний матеріал допомагає читачеві побачити суспільство як складну і динамічну соціальну систему з різноманітними взаємозв'язками її елементів, пізнати суть, методику і процедури прикладних соціологічних досліджень. В енциклопедії інтегровано цінні для розуміння соціальної дійсності надбання історії, філософії, економіки, психології, політології, правознавства тощо. До створення енциклопедії були залучені фахівці Інституту соціології НАН України, Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, Соціологічної асоціації України. Ініціатор і укладач – професор Віктор Городянєнко.

За словами рецензента праці¹⁴¹, ця енциклопедія є третім за ліком (хронологічно) і основним джерелом довідкової інформації з соціології для українського читача, зокрема, разом з американською соціологічною енциклопедією¹⁴² та російським аналогічним виданням¹⁴³. Хоча варто зазначити, що появи цієї енциклопедії передував в Україні словник «Соціологія», що, безумовно, є так само цінним джерелом довідкової інформації із соціології.

Біологія, медицина, фармакологія

Енциклопедичний довідник «Лікарські рослини»¹⁴⁴. Перше видання такого типу в Україні. У довіднику, розрахованому на лікарів і широке коло всіх, хто цікавиться лікарськими рослинами, вміщено майже 1300 статей і понад 750 ілюстрацій. В них стисло описано лікарські рослини, схарактеризовано їхні морфологічні та ботанічні відомості, способи заготівель, зберігання і використання, подано їхній хімічний склад. Наведено поширені рецепти приготування ліків із застосуванням цілющих рослин. Структурно енциклопедію поділено за тематичними блоками. Серед них, зокрема,

¹⁴¹ Чернецький Ю.О. Перша соціологічна енциклопедія України // Український соціум. – 2011. – № 1. – С. 216–219.

¹⁴² The Encyclopedia of Sociology / Senior advisor A.W. Frank. – Guilford, 1981.

¹⁴³ Российская социологическая энциклопедия / Под. ред. Г.В. Осипова. – М., 1999.

¹⁴⁴ Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А.М. Гродзінський. – К., 1989.

такі (не беручи до уваги передмови та розділу, в якому подано інструкцію з користування енциклопедією): «Біологічно активні речовини лікарських рослин», «Лікарські рослини і застосування їх», «Словник біологічних і фармацевтичних термінів», «Показчик основних хвороб, симптомів і синдромів, при лікуванні яких використовуються лікарські рослини», «Алфавітний показчик українських наукових і народних назв лікарських рослин», «Алфавітний показчик російських наукових назв лікарських рослин», «Алфавітний показчик латинських назв лікарських рослин і їхніх синонімів». Укладено науковцями – фахівцями з медицини, біології та сільського господарства АН УРСР. Видано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії. Відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки (1992 р.).

«*Ихтиопатологическая энциклопедия*»¹⁴⁵. Це перший досвід створення вітчизняного універсального енциклопедичного довідника з іхтіопатології. Термін «іхтіопатологія» автори розглядають у широкому сенсі слова. Це – наука, що вивчає інфекційні, інвазійні, незаразні хвороби та отруєння риб, методи їхньої діагностики і заходи боротьби з ними (санітарно-гігієнічні та лікувально-профілактичні). Вона охоплює широке коло питань патанатомії, мікробіології, загальної та приватної паразитології, патфізіології, гідротоксикології тощо.

Праця складається з довідкових статей, присвячених інфекційним, інвазійним і незаразним хворобам риб, отруєнням, діагностиці, лікувально-профілактичним та оздоровчим роботам. Глумачення термінів здійснено з урахуванням найновіших досліджень у вітчизняній та зарубіжній науці. В укладанні переліку іхтіопатологічних термінів було використано назви і поняття споріднених галузей наук: рибництва, гідробіології, іхтіології, ветеринарії, гідрохімії, фізіології та ін. Енциклопедія охоплює близько 600 найменувань, що супроводжуються малюнками і таблицями. Видання укладено за алфавітним принципом, із системою посилань. Підготовлено фахівцями Інституту зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України.

«*Медицна енциклопедія*»¹⁴⁶. Енциклопедія містить близько 32 000 статей з усіх галузей теоретичної і прикладної медицини, а також споріднених із медициною знань. Праця складається з опису гасел

¹⁴⁵ Ихтиопатологическая энциклопедия / О.Н. Давыдов, Н.М. Исаева, Л.Я. Куровская. – К., 2000.

¹⁴⁶ Медицна енциклопедія / Укл. П.І. Червяк. – К., 2001; Медицна енциклопедія / Укл. П.І. Червяк. – 2-ге вид. – К., 2012.

у галузі медичних та медико-біологічних наук. В ній у вигляді термінологічного апарату показано будову і життєдіяльність здорового і хворого організмів (анатомія, біохімія, нормальна і патологічна фізіологія тощо), дію лікарських засобів та їхнє застосування (фармакологія); описано різні галузі медицини, методи діагностики, лікування і профілактики хвороб різних органів і систем (терапія, хірургія тощо); проілюстровано вплив умов життя на здоров'я людини та заходи, спрямовані на попередження хвороб (гігієна).

В історико-медичному розділі подано короткі біографічні довідки про видатних українських учених та лікарів, яким за велінням долі довелося працювати не тільки в Україні, а й поза її межами, а також про визначних медиків, незалежно від їхнього походження, які працювали й творили на теренах України. Енциклопедія має два видання. Її підготовлено НАМН України.

«*Паразитологія та патологія риб*»¹⁴⁷. Це перший досвід написання енциклопедичного словника-довідника з паразитології та патології риб українською мовою. У ньому здійснено спробу уніфікувати та узгодити із сучасною міжнародною класифікацією чинну в українськомовній науковій літературі іхтіопатологічну термінологію, що стосується назв хвороб риб.

Енциклопедія є універсальним довідниковим виданням, що містить понад 2600 статей із різних аспектів паразитології та патології риб, інфекційних, інвазійних і аліментарних захворювань вирощуваних і акваріумних риб, заходів профілактики і терапії, а також хвороб риб у природному середовищі. Наочність матеріалу забезпечує велика кількість ілюстрацій (понад 300). Наведено короткі відомості про збудників хвороб, морфологію, анатомію й фізіологію риб, найпоширеніші родини промислових морських і прісноводних риб, проблеми забруднення водойм і вплив чинників навколишнього середовища на розвиток тих чи інших захворювань. Під час добору статей для словника враховано насамперед поширеність захворювань і їхніх хазяїнів-риб, а також практичне значення матеріалу.

Словник укладено за алфавітним принципом розміщення статей, застосовано систему посилань (надруковано курсивним шрифтом), принципи умовних позначень, а також загальноприйняті скорочення тощо. Якщо назва статті складається з кількох слів, їх порядок здебільшого відповідає тому, що найчастіше використовується в

¹⁴⁷ Паразитологія та патологія риб: Енциклопедичний словник-довідник / Укл. А.В. Гаєвська. – К., 2004.

біологічній літературі. Однак подекуди першим є головне за змістом слово чи слово, за яким хвороба ввійшла в науку та практику і за яким читач шукатиме цей термін у словнику. Наприклад: ІНФЕКЦІЙНІ ХВОРОБИ риб, РАДІОАКТИВНЕ ЗАБРУДНЕННЯ водою, БАКТЕРІАЛЬНИЙ ЕНТЕРИТ амурів.

Назви статей подано переважно в однині. У множині наведено назви родів і родин риб (наприклад, АКУЛИ, СКУМБРІЄВИ, СОМОВІ), родів, родин і рядів паразитів (наприклад, ЛІГУЛИ, ЛІГУЛОВІ, СТРИГЕСЬВІ), а також тих хвороб, що об'єднані спільною назвою збудника, але різняться особливостями прояву й перебігу захворювання в різних видів риб (наприклад, ДАКТИЛОПРОЗИСИ, ДИФІЛОБОТРИОЗИСИ, ЕЙМЕРІОЗИСИ). Латинські назви видів і родів паразитів надруковано курсивним шрифтом. У статтях із систематики відсутність латинської назви біля української означає, що стаття про цю групу є в словнику. Якщо в статті про родину паразитів наведено будь-які морфологічні, екологічні чи інші дані, спільні для всіх представників цієї родини, то в статтях про такі таксони, як роди, види, їх прийнято не повторювати. Із цієї причини для одержання якомога повнішої інформації про певного збудника варто читати статті, розміщені на систематичних рівнях, вищих від цього таксона. Словник укладено в Інституті біології південних морів НАН України відомим фахівцем Альбіною Гаєвською.

«Енциклопедія мембран»¹⁴⁸ – перше в світі довідникове видання з відносно нової галузі науки – мембранології (про мембрани і мембранні технології). Складається з 15 тисяч статей, які знайомлять широке коло вчених, інженерно-технічних працівників із цією ділянкою наукових знань. Видання є першою спробою укладання інвентарю термінів з мембранології. Крім цього, в енциклопедії є розділ, у якому подано перелік фундаментальних праць із мембранної науки, опублікованих як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Доповнюють видання бібліографічний, предметний та іменний покажчики. Енциклопедію укладено в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Енциклопедія «Сімейна медицина»¹⁴⁹ – довідкове видання, присвячене комплексу наукових і практичних заходів для організації сімейної лікувальної практики. Зокрема, праця висвітлює різноманітні хвороби

¹⁴⁸ Енциклопедія мембран: В 2 т. / Укл. М.Т. Брик. – К., 2005.

¹⁴⁹ Сімейна медицина: Енциклопедія у 5-ти т. / За ред. В.Г. Передрія і Є.Х. Заремби. – К., 2005–2012.

внутрішніх органів – їхні ознаки, діагностику та методи лікування (перший том); основні принципи лікування хворих та дитячі хвороби (другий том); інформує про різні галузі медицини – хірургію, ортопедію, травматологію, неврологію, про нетрадиційні методи лікування (третій том); а також про онкологію, акушерство, гінекологію, сексопатологію і проктологію (четвертий том). Йдеться у виданні й про державне управління сімейною медициною (п'ятий том). Крім цього, на сторінках енциклопедії можна знайти характеристику найновіших лікарських засобів, рекомендації з дієтичного харчування, застосування ЛФК, фізіотерапевтичних процедур і санаторно-курортного лікування. Енциклопедію підготовлено вітчизняними фахівцями з сімейної медицини; опубліковано у видавництві «Здоров'я».

«*Фармацевтична енциклопедія*»¹⁵⁰ – українське довідникове видання, присвячене багатьом напрямкам фармацевтичної науки і практики. Її створено для систематизації та узагальнення відомостей про вітчизняну фармацевтичну галузь. У сучасному розумінні фармація об'єднує сукупність складових науково-практичних ділянок (освітнього, наукового, виробничого та соціально-правового характеру), пов'язаних з ліками, а саме: дослідження фармацевтичного ринку ліків, пошук й обробка вихідної сировини; створення, виробництво, вивчення фармакологічної дії й безпеки, реалізація фармацевтичних препаратів і виробів медичного призначення, забезпечення контролю їх якості та стандартизації; вивчення історії, організаційних питань оптимізації кадрових, матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів та підготовка фармацевтичних кадрів.

Це визначення розкриває всебічний зміст фармацевтичної діяльності та значення усіх складових галузі зі своєчасного забезпечення споживачів якісними та доступними ліками у необхідній кількості. Фармація у комплексі з фармакологією складає науку про ліки (лікознавство). Тож у фармацевтичній енциклопедії подані статті про різні фармацевтичні та дотичні напрямки: організаційно-економічні, технологічні (виробництво і конструювання фармацевтичних систем), методи контролю й реалізації, сертифікації та стандартизації ліків; опис лікарських рослин і рослинної сировини; фармакологію, менеджмент, маркетинг у фармації; лабораторну діагностику, клінічну фармацію та парафармацевтичну продукцію; хімію та фізику; історію фармації тощо.

¹⁵⁰ Фармацевтична енциклопедія / Гол. ред. В.П. Черних. – К., 2005; Фармацевтична енциклопедія / Гол. ред. В.П. Черних. – Вид. 2-ге. – К., 2010.

Праця має два видання. Перше – присвячено VI Національному з'їзду фармацевтів України (2004 р.) та 200-річчю Національного фармацевтичного університету. Друге видання енциклопедії приурочено до VII Національного з'їзду фармацевтів України. Воно помітно доповнено як за рахунок статей із зазначених вище напрямків, так і матеріалами, присвяченими опису активних фармацевтичних інгредієнтів та допоміжних речовин, які використовують у виробництві фармацевтичних препаратів, новітніх методів визначення їхньої якості, ефективності та безпеки; переліку особистостей, які зробили значний внесок у розбудову всіх ланок фармацевтичної галузі. Фармацевтична енциклопедія містить понад 4 тисячі статей. Значну її частину в енциклопедичний обіг уведено вперше. Авторами є провідні фахівці та вчені цієї галузі. До багатьох статей додано бібліографію, ілюстрації, таблиці. В енциклопедії міститься основний науково-довідниковий апарат. Видання розраховано на працівників галузі, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями, пов'язаними з ліками. Енциклопедія представлена також у мережі Інтернет у вигляді веб-енциклопедії¹⁵¹.

Спорт

*«Енциклопедія сучасного олімпійського спорту»*¹⁵². Видання представляє хронологію всіх літніх і зимових Олімпійських ігор сучасності, подає матеріали про Олімпійські конгреси і сесії Міжнародного олімпійського комітету, його президентів і членів. Всі відомості про олімпійський спорт подано станом на 1998 р. На сторінках енциклопедії відображено всі найважливіші події, що сталися в олімпійському спорті за 1896–1998 рр., наведено імена і прізвища спортсменів – учасників Олімпійських ігор, які посіли 1–6 місця в усіх видах спорту, й описано їхні результати.

Статті енциклопедії розміщено в алфавітному порядку, матеріали про Олімпійські конгреси і сесії МОК – за хронологією. Матеріали по кожному окремому виду спорту викладено так: коротка історична інформація (суть виду спорту, дисципліни, з яких він складається, рік утворення міжнародної федерації і кількість національних федерацій, які входять до її складу, деякі положення про правила змагань, система кваліфікаційного відбору спортсменів, нові дисципліни тощо), статистично-цифровий інформаційний блок крізь призму Олімпіад.

¹⁵¹ Фармацевтична енциклопедія: веб-сайт. – <pharmencyclopedia.com.ua>.

¹⁵² Энциклопедия современного олимпийского спорта / Глав. ред. В.Н. Платонов. – К., 1998.

Результати змагань, які представлено в енциклопедії, подано відповідно до офіційних змагальних протоколів. У тих видах спорту, в яких реєструються рекорди, перед інформацією про кожен вид змагань зазначено світові рекорди на час проведення Олімпійських ігор, при цьому рекордсмена і країну, яку він представляв.

Енциклопедію підготовлено колективом фахівців Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Літописання олімпійського спорту продовжено й розширено у п'ятитомнику «*Енциклопедія олімпійського спорту*»¹⁵³. Зокрема, у першому томі представлено докладну інформацію про розвиток Олімпійських ігор від найдавніших часів. Схарактеризовано витоки фізичного виховання і спорту в Стародавній Греції, зародження Олімпійських ігор, традиції, місця їх проведення, програми, участь у змаганнях та вшанування переможців. Наведено періодизацію Олімпійських ігор і особливості кожного з етапів олімпійського спорту сучасності; подано хронологію літніх і зимових Олімпійських ігор. Звернено увагу на структуру Міжнародної олімпійської системи, принципи її формування, найважливіші складники, їхню роль і взаємодію. Розглянуто структуру, роль і функції Міжнародного олімпійського комітету, міжнародних спортивних федерацій, національних олімпійських комітетів, регіональних і континентальних організацій. Окремий розділ присвячено регіональним, континентальним та іншим іграм, які підтримує Міжнародний олімпійський комітет.

Другий том інформує про види спорту, які належать до програми літніх і зимових Олімпійських ігор, докладно розглянуто закономірності формування програм Олімпійських ігор. Окрім цього, висвітлено питання аматорства і професіоналізму, комерціалізації, професіоналізації та політизації спорту, участі жінок в олімпійському спорті. Проаналізовано ситуацію з поширенням допінгу. Порушено й деякі інші актуальні проблеми олімпійського спорту.

Третій том містить найбільш повну статистичну інформацію про всі літні і зимові Олімпійські ігри, про види спорту, спортивні дисципліни і види змагань, які входять чи входили до програми Олімпійських ігор. Представлено результати всіх провідних спортсменів, які брали участь в Олімпійських іграх, наведено безліч цікавих та пізнавальних фактів з історії Олімпійських ігор та видів спорту. Окремі розділи містять відомості про Олімпійські конгреси і сесії Міжнародного олімпійського комітету.

¹⁵³ *Енциклопедія олімпійського спорту*: В 5-ти т. / Под ред. В.Н. Платонова. – К., 2002–2007.

Четвертий том присвячено історії формування та сучасному стану загальної теорії та методики підготовки спортсменів в олімпійському спорті. У томі докладно розглянуто теорію і практику змагальної діяльності спортсменів, загальні основи системи спортивної підготовки. Особливу увагу приділено методичній, техніко-тактичній та психологічній підготовці спортсменів. Викладено питання побудови багаторічної підготовки спортсменів і чотирирічних олімпійських циклів. У п'ятому томі читач знайде всеосяжні відомості про історію та сучасний стан олімпійського спорту в Україні.

2.3. Регіональні українські енциклопедії

Енциклопедичний довідник «Київ»¹⁵⁴ – перша універсального типу довідникова праця про Київ. Видання починається зі вступного нариса, що подає загальні відомості про історію, природу, економіку й культуру Києва. Основна частина книги містить понад 2500 статей-довідок, поданих за абеткою, які викладають інформацію про найважливіші історичні події, революційні, бойові і трудові традиції трудящих Києва, про історичні й адміністративні райони міста, його житлові масиви, найбільші підприємства, головні й найдавніші вулиці і площі, про навчальні й науково-дослідні заклади, мистецькі й культурні установи, пресу, творчі спілки, масові товариства й організації, про пам'ятники і пам'ятки історії та архітектури, меморіальні дошки тощо. Зміст книги доповнює хронологічна таблиця основних подій в історії Києва, які згадано в довіднику.

Енциклопедичний довідник представлено українськомовною версією та трьома виданнями російською мовою. В українському виданні міститься 190 ілюстрацій на кольорових і чорно-білих вклейках, понад 290 середтекстових ілюстрацій. В російських виданнях налічують 212 ілюстрацій на вклейках, понад 340 – серед тексту. Значна частина матеріалів довідника є оригінальною і опублікована вперше. У роботі над книгою використано фонди київських архівів, музеїв, бібліотек, історичну літературу, періодичну пресу, а також статті. Підготовку і друк довідника здійснювали на тлі швидкоплинних подій у місті та всій країні. Тому до його різних видань вносили зміни

¹⁵⁴ Київ: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1981; Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого – К., 1982; Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого. – 2-е изд. – К., 1985; Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого – 3-е изд. – К., 1986.

та доповнення. Крім того, читачі подавали до редакції обґрунтовані повідомлення про деякі помилки та неточності, що теж було враховано у перевиданнях.

У підготовці цієї праці брали участь історики, археологи, архітектори, мистецтвознавці, фахівці інших галузей знань, керівники і відповідальні працівники багатьох київських установ і підприємств. Оpubліковано Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії АН УРСР.

Енциклопедичний довідник «*Чернігівщина*»¹⁵⁵ – найбільший з видаваних коли-небудь довідник, присвячений історії, культурі, географії, населеним пунктам і видатним людям Чернігівської області. У праці розміщено понад 3700 статей, присвячених найважливішим подіям багатовікової історії Чернігівщини, її містам і селам, історичним і сучасним адміністративним районам краю, природі. В ній уміщено багато довідок про міські вулиці, пам'ятки архітектури, археології, писемної культури, матеріальні об'єкти, великі підприємства та різні установи. Широко подано інформацію про відомих осіб, життя і діяльність яких тісно пов'язані з Чернігівщиною. Видання доповнено хронологічною таблицею основних подій з історії Чернігівщини. У книзі – 172 кольорові ілюстрації на вклейках, близько 300 текстових ілюстрацій, 60 історичних карт-документів, картосхем. У підготовці видання брали участь науковці, представники широкої громадськості. Використано фонди центральних і місцевих архівів, музеїв, бібліотек країни, історичну літературу, періодичну пресу, енциклопедично-довідникові матеріали. Оpubліковано у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана.

Енциклопедичний довідник «*Полтавщина*»¹⁵⁶ – довідникове видання, присвячене історії, культурі, географії, населеним пунктам і видатним людям Полтавської області. Енциклопедичний довідник містить понад 3000 статей-довідок про найважливіші події багатовікової історії Полтавщини, її міст і сіл, про природу краю та його адміністративний поділ. У книзі подано довідки про міські вулиці, пам'ятки архітектури, археології, писемності, меморіальні об'єкти, великі підприємства та установи й організації, товариства і гуртки, про основні промислові підприємства, заклади освіти і науки, культури

¹⁵⁵ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1990.

¹⁵⁶ Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1992.

й мистецтва, про спортивні споруди й органи преси. Велику інформацію подано про відомих осіб, життя і діяльність яких тісно пов'язані з Полтавщиною. У вступі стисло викладено узагальнені відомості про Полтавщину.

Видання доповнює хронологічна таблиця головних подій з історії Полтавщини. Загалом у книзі – близько 400 ілюстрацій, з них 192 кольорові на вклейках і понад 60 карт-документів і картосхем. Оскільки довідник присвячено області загалом, то в підписах до ілюстрацій спочатку подано назву населеного пункту, потім – назву пам'ятки. Якщо фото конкретної пам'ятки вміщено в іншій статті, то в ній на цю пам'ятку зроблено посилання. Статті в довіднику розміщено за абеткою. Щоб уникнути повторень матеріалу в споріднених статтях, а також доповнити тематично пов'язані між собою статті додатковою інформацією, застосовано систему посилань. Назви статей, на які є посилання, марковано курсивом. У роботі над книгою використано фонди центральних і місцевих архівів, музеїв, бібліотек країни, історичну літературу, періодичну пресу, інші енциклопедії. Видання підготовлено у видавництві «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана.

*«Енциклопедія Коломийщини»*¹⁵⁷ – універсальне довідникове видання, що відображає відомості про всі сфери життєдіяльності на Коломийщині (Івано-Франківська область). Видання є першою спробою узагальнити відомості про регіон, передовсім у географічно-природознавчому, історичному, етнографічному планах. Статті енциклопедії – переважно про населені пункти, персоналії, організації Коломийщини, про видатних людей, установи, історію та вулиці міста Коломиї. В енциклопедії подано назви відомих наукових, художніх, музичних, образотворчих праць про край, а також перелік видань енциклопедичного типу, у яких ідеться про Коломийщину. Тексти статей написано українською мовою, з додаванням діалектизмів та деякими особливостями орфографії, спричиненими ними, що іноді суперечить чинним нормам українського правопису.

Коломийщина – це край із відомими навчальними закладами, з великим промислово-господарським комплексом, з лісами, ріками й горами вдалині, з величними церквами, могилами борцям за волю України. Коломийщина посідає особливе місце в українській історії, починаючи від давньоукраїнських князів і закінчуючи сьогоденням. Найкращі сини і дочки цих теренів поповнювали князівські дружини, козацькі полки,

¹⁵⁷ Енциклопедія Коломийщини: У 14-ти т. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. – Коломия, 1996–2007.

стрілецькі сотні, курені УПА нашої нескореної нації. Тому навесні 1992 р. кілька коломийців запалилося мрією укласти й видати енциклопедію Коломийщини – книжку, яка містила б у собі важливі чи цікаві факти й події, пов’язані з Коломийщиною, довідки про підприємства, установи, організації, заклади, партії, товариства, які діяли чи діють на цих теренах, і, звичайно ж, про видатних осіб, які причетні до коломийських околиць. Подібні ідеї з’являються головно в період національного відродження. Прикметно, що енциклопедію створено на громадських засадах і за сприяння української еміграції, передусім вихідців із Коломийщини. Авторами є переважно місцеві краєзнавці.

«Діячі історії, науки і культури Закарпаття»¹⁵⁸. Це малий енциклопедичний словник, у якому подано дані про понад двісті діячів історії, науки і культури Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Довідки представлено про всіх діячів історії, науки і культури Закарпаття незалежно від їхньої партійної чи конфесійної належності. У часи, коли Україна належала до СРСР, про видання такої праці не могло бути й мови – більшість діячів історії й культури Закарпаття залишалися поза увагою дослідників. Та після набуття Україною незалежності стараннями громадськості краю, зокрема науковців Ужгородського державного університету, багато імен діячів історії і культури Закарпаття повернуто із забуття. Проведено десятки наукових конференцій і семінарів, матеріали яких видано окремими збірниками; вийшли книги, нариси тощо, присвячені цьому краю та видатним постатям минулого – історичним і громадським діячам, представникам науки і культури. Та література, про яку йдеться, виходила й виходить малими накладками, і фактично малодоступна для пересічного читача. Тож цей енциклопедичний словник систематизує інформацію про визначних осіб Закарпаття, яка існувала давно або ж з’явилася відносно недавно. Читач без особливих труднощів отримає необхідну інформацію про окремого діяча Закарпаття, який зробив внесок у культуру чи науку, залишив слід в історії краю.

Енциклопедичний довідник «Митці Рівненщини»¹⁵⁹ – перша спроба зібрати імена митців, які пов’язані своїм життям із Рівненщиною: народилися чи навчалися, працювали чи працюють, пропагували і пропагують мистецькі надбання українського народу в цьому полісь-

¹⁵⁸ Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник / Укл. Г.В. Павленко. – Ужгород, 1997.

¹⁵⁹ Митці Рівненщини: енциклопедичний довідник / Укл. Б. Столярчук. – Рівне, 1997.

кому краї, в Україні або за її межами. Охоплено визначних людей за період з 1940 по 1996 рік. Це видання – про професійних та аматорських композиторів, художників, акторів, режисерів, диригентів, виконавців, балетмейстерів та керівників художніх колективів, збирачів та носіїв фольклору, народних умільців, чий життєві і творчі шляхи переплетені з Рівненщиною. Загалом подано понад 1400 прізвищ. Довідник складається з восьми розділів. Текст супроводжено ілюстративним матеріалом. Статті розміщено в алфавітному порядку.

Видання є результатом багаторічної пошукової роботи науковця-краєзнавця Богдана Столярчука. Під час укладання цієї праці автор опрацював великий масив періодичних видань, книг, енциклопедій. Багато біографічних відомостей узяв із матеріалів Рівненського обласного державного архіву, а також з відомчих архівів – обласного українського музично-драматичного театру, обласної організації Національної спілки художників України, обласної філармонії, обласного центру народної творчості, обласної бібліотеки, обласного краєзнавчого товариства, інституту культури, музичного училища, міського будинку культури, Острозького державного історико-культурного заповідника. Цінні матеріали знайшов також у сімейних архівах.

Енциклопедичний довідник «Митці Буковини»¹⁶⁰ містить відомості щодо творчості буковинських митців-членів Національної спілки художників України та історії Чернівецької обласної організації Національної спілки художників України. Довідник крізь призму імен показує громадськості той внесок, що зробила у скарбницю українського образотворчого та декоративного мистецтва Чернівецька організація Національної спілки художників України. Найважливішим своїм завданням митці області вважали і вважають активну участь у культурно-мистецькому житті нашої держави, постійне поповнення мистецької скарбниці творами, позначеними яскравою творчою індивідуальністю, повагою до національних традицій. Через свій талант вони розвивають програму духовного відродження народу, розвитку культури, і держава має всіляко сприяти їм у реалізації цих засадничих державотворчих ідей. Художники Буковини добре засвоїли ту велику істину, що митець є обличчям держави перед усім світом. Саме митець, а не бізнесмен, не підприємець або чиновник чи навіть політик. Митець у широкому розумінні цього слова: живописець чи

¹⁶⁰ Митці Буковини: енциклопедичний довідник / Укл. Т. Дугаєва, І. Міщенко. – Чернівці, 1998.

скульптор, письменник чи музикант. Тому вони й докладають усіх зусиль до того, щоб у нашій незалежній державі та за її межами побачили неповторність нашого мистецтва, відчули, яке духовне, глибоке і правдиве коріння воно має.

«*Николаевцы. 1789–1999*»¹⁶¹ – енциклопедичний словник, в якому представлено відомості про життя й діяльність понад 2000 осіб, які народилися й жили (живуть) в Миколаєві та залишили помітний слід в історії міста. Словник охоплює період від заснування Миколаєва до сучасності, являючи собою широку панораму розвитку міста за понад 200 років, яку представлено через життя й долі людей. Текстовий матеріал супроводжується ілюстративним – портретами, картинами, фотографіями, рисунками тощо. Як образно сказано в передмові, це видання є стремлінням олюднити історію Миколаєва, щоб заговорило й почало дихати каміння; щоб повітря наповнилося багатоголоссям наших попередників, а їхні образи слугували нам опорою. Підготовлено відомим миколаївським видавцем, краєзнавцем Валерієм Карнаухом.

«*Творческая деятельность греков Приазовья кон. XIX – XX века*»¹⁶² – енциклопедичний довідник, що містить персональні біографічні відомості про представників грецької творчої інтелігенції Приазов'я цього періоду, які відіграли значну роль у побудові нового, демократичного суспільства, зокрема у розвитку економіки, культури, науки, техніки тощо. Це люди, які поселилися на землях Приазов'я й органічно влилися в життя України. Упродовж багатьох років грецькі переселенці інтелектуально розвивалися, спираючись на свої корені, власну культуру, тісно поєднуючись з населенням Приазов'я, беручи активну участь у суспільно-політичному й культурному житті цього краю. Енциклопедичний довідник складається з 180 імен. Його уклав Іван Папуш, український краєзнавець, засновник і директор Музею історії греків Приазов'я.

«*Валківська енциклопедія*»¹⁶³ – перше енциклопедичне видання в Україні про Валківський район Харківської області. У цій праці вміщено близько 1300 термінів, у яких в алфавітному порядку

¹⁶¹ Николаевцы. 1789–1999: Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) / Глав. ред. В.А. Карнаух. – Николаев, 1999.

¹⁶² Творческая деятельность греков Приазовья: конец XIX – XX век: Энциклопедический справочник / Сост. И.А. Папуш. – Мариуполь, 2000.

¹⁶³ Валківська енциклопедія / Укл. І.М. Лисенко. – К., 2000.

висвітлено історію, культуру, освіту, народне господарство, а також представлено біографічні статті про найвидатніших уродженців краю, одного з найстаріших регіонів Слобожанщини. Автор обмежився лише сучасною територією Валківського району, яка остаточно сформувалася в 1993 році після відокремлення Коломацького району.

В енциклопедії подано стислу історію сіл, організацій, підприємств, навчальних закладів, доріг, які мають історичне значення. Причому енциклопедія зафіксувала навіть характеристику тих об'єктів, яких (через діяльність тоталітарної системи) вже давно немає (церкви, будівлі, підприємства). Неабияку роль відведено культурно-освітнім закладам (школи, клуби, хорові колективи тощо), де простежено не лише історію цих організацій, а й наведено прізвища осіб, які працювали тут, чим певною мірою вшановано сподвижників рідного краю. Крім того, подано біографічні статті про відомих уродженців Валківського краю: тих, хто живе і працює на Валківщині, й тих, які в силу різних обставин опинилися за його межами. В біографічних статтях про осіб, які жили в період, коли літочислення велося за старим стилем, дати народження і смерті подано в двох стилях – старому і новому. Видання ілюстроване численними фотографіями і картами. Для полегшення користування виданням в енциклопедії використано систему посилань.

«Валківська енциклопедія» уникає загальновідомих термінів, з якими читач може ознайомитися в універсальних енциклопедіях. Видання має лаконічний стиль. У кінці статті подається бібліографія літератури, а також архівні матеріали з посиланням на місце зберігання документа. Енциклопедію уклав письменник Іван Лисенко, який є автором ще одного довідкового видання – «Словник співаків України».

«*Энциклопедия Подкарпатской Руси*»¹⁶⁴ – енциклопедія про Закарпатський край. Містить інформацію про закарпатських політичних і культурних діячів, а також про вчених різних країн, які досліджували українське Закарпаття, літераторів і художників, які тут творили або перебували тривалий час, про всіх інших, хто позначився на розвитку регіону. Подає історичні, культурологічні, географічні й економічні відомості про регіон. Основну частину енциклопедії укладено за абеткою.

¹⁶⁴ *Энциклопедия Подкарпатской Руси* / Сост. И. Поп, П. Магочи и др. – Ужгород, 2001; *Энциклопедия Подкарпатской Руси* / Сост. И. Поп, П. Магочи и др. – 2-е изд. – Ужгород, 2006.

Особливістю цієї праці є спроба зобразити Закарпатський край як окрему територію, незалежну від України, а закарпатців – як представників окремого етносу (народу), а саме русинів, із власною русинською мовою. Тому енциклопедію автори розглядають як спробу національного самоствердження зазначеного народу. Проте ідеологія цього видання суперечить офіційній (академічній), за якою русини є українським субетносом (етнографічною групою), а не національною меншиною в Україні.

На сторінках енциклопедії проглядаємо й історію русинів, прикметною рисою якої є заперечення входження території закарпатських русинів до Київської Русі, Галицько-Волинського князівства та інших утворень, які визначили формування української нації. На думку авторів енциклопедії, закарпатські русини не мали нічого спільного з політичною долею Західної і Східної України, а тому мають цілком самодостатню власну політичну традицію. А узвичаєний поділ Закарпаття на етнографічні групи (бойки, гуцули, лемки) піддає сумніву із зауваженням, що в реальності нічого подібного начебто не існує, що є лише одна русинська група у вигляді окремого етносу. Існує також англomовна версія¹⁶⁵ цієї енциклопедії та український переклад з англійської¹⁶⁶.

«*Малая энциклопедия Киевской старины*»¹⁶⁷ – енциклопедичне видання, що знайомить читачів з особливостями побутової культури старого Києва – старими традиціями й обрядами, умовами буденного життя й святкуваннями, давніми урочищами й місцями розваг, людьми і тим, що в них на устах. Явище старовини, за визначенням автора, це та частина минулого, яка зазвичай лишається за межами зацікавлень істориків мистецтва, літератури, архітектури, техніки, науки і релігії; зокрема, йдеться про приватне і повсякденне життя людей, неписані закони спілкування та побутове середовище. Найповніше все це в житті міста втілено в художніх формах пізнання – міських переказах, міфах, легендах, оповідах, анекдотах, плітках і чутках, матеріалах газетної хроніки, текстах мемуарів, листів і записок. Київська

¹⁶⁵ Encyclopedia of Rusyn History and Culture / I. Pop, P. Magocsi, et al. – Toronto, 2002.

¹⁶⁶ Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / Укл. П.Р. Магоцій, І. Поп; пер. з англ. Н. Кушко. – Ужгород, 2010.

¹⁶⁷ Малая энциклопедия Киевской старины / А. Макаров. – К., 2002; Малая энциклопедия Киевской старины / А. Макаров. – 2-е изд. – К., 2005; Малая энциклопедия Киевской старины / А. Макаров. – 3-е изд. – К., 2012.

старовина як явище культури (і насамперед культури української) все ще не була предметом ґрунтовних досліджень, і це енциклопедичне видання певною мірою компенсує цю прогалину.

Для презентації київської старовини охоплено період XIX ст. Проте, на думку автора, XIX ст. як історична епоха має дещо відмінні від традиційних часові рамки. Зокрема, початок зазначеної епохи починається Великою французькою революцією 1789 р.; закінчується ж – початком Першої світової війни в 1914 р. Та XIX ст. з погляду Києва починається дещо пізніше – зі скасування Магдебурзького права у 1834 р. Такі хронологічні межі дозволяють повноцінно, у взаємозв'язку зобразити багато явищ у житті міста.

Енциклопедію укладено за абеткою. На перший погляд, така система подання матеріалу робить видання нечитабельним, оскільки, на відміну від інших енциклопедій, її цікаво читати як звичайну книжку – сторінку за сторінкою. Та наприкінці додано великий тематичний покажчик. Користуючись ним як путівником, читач сформує для себе послідовність читання матеріалу. Автор видання – Анатолій Макаров, видатний знавець українського народного образотворчого мистецтва.

Енциклопедичний довідник «Сумщина в іменах»¹⁶⁸. Вперше за всю історію Сумщини зібрано і систематизовано величезну інформацію про людей краю, котрі створювали його славу від сивої давнини до сьогодення. Видання такого типу й структури до цього часу в області не було. Містить понад 3000 статей, присвячених видатним землякам. Хронологічно довідник охоплює період від часів Київської Русі до сьогодення. Створюючи цю книгу, найважливішим своїм завданням автори вважали подати читачам якомога ширшу і правдиву інформацію про славетних земляків, викликати почуття гордості за свій рідний край, за його інтелектуальну, духовну міць і потужний потенціал. Тому даний енциклопедичний довідник – це не просто сукупність знань про Сумський край, це праця, що ґрунтується на відродженні духовних традицій свого народу, відновленні принципів спадкоємності поколінь.

Від сивої давнини до сьогодення люди Сумського краю прагнули будувати своє життя за законами справедливості, миру, злагоди, добра, сумлінної праці на благо рідного народу: сяяли хліб, росли дітей, робили наукові відкриття світового значення, створювали невмирущі культурні й духовні цінності, самовіддано, часто ціною

¹⁶⁸ Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. В.Б. Звагельський. – Суми, 2003.

свого життя, боронили Вітчизну від нападників... Їх справедливо визнав світ і віддав їм пошану, увічнивши в безлічі пам'ятників, меморіальних дощок, на сторінках наукових досліджень і біографічних видань, створивши навіть спеціальні фонди по вивченню їх життя або творчого доробку. І тільки на своїй малій батьківщині багато з них ще й досі дуже часто залишається маловідомими, а іноді й зовсім невідомими широкому загалу.

Авторський колектив – це переважно науковці Сумського державного університету на чолі Віктором Звагельським. Енциклопедичний довідник доповнено окремою публікацією – альбомом ілюстрацій¹⁶⁹ до нього.

«Золоті імена на ниві освіти»¹⁷⁰ – енциклопедичний довідник, що надає інформацію про визначних освітян, які народилися, працювали, працюють на Очаківщині Миколаївської області, або ж окремі віхи з трудової біографії яких залишилися в історії культури та освіти Очаківського краю. З причин обмеження першоджерел першої пол. ХХ ст. відомості цього періоду неповні. Кількість портретів, ілюстрацій, фото визначались організаційними можливостями.

Довідки про персоналії розміщено за абеткою. Коли йдеться про родину, братів, подружжя, сестер, то повідомлення позначено в першій алфавітній букві (Дено, Дено, Половець). Використано загальноприйняті скорочення та сучасні власні назви. Для розширення знань краєзнавчого характеру в окремих випадках старі назви адміністративно-територіального поділу вжито поряд із новими. Здебільшого назви сіл і районів залишено такими, якими вони були в особових справах на час написання.

«Малий енциклопедичний словник Корсунщини»¹⁷¹ – це перша спроба науковців Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника на основі відомих джерел і літератури дослідити історію Корсунщини. Статті, вміщені до словника, присвячені важливим подіям, персоналіям, окремим підприємствам, закладам освіти, культури, медицини, географічним назвам та ін. Статті розміщено за абеткою.

¹⁶⁹ Сумщина в іменах: Альбом ілюстрацій до енциклопедичного довідника / Укл. В.Ю. Панасюк, В.С. Соколов, В.К. Шейко. – Суми, 2003.

¹⁷⁰ Золоті імена на ниві освіти: Енциклопедичний довідник / Укл. Г.Ф. Крикун. – Очаків, 2003.

¹⁷¹ Малий енциклопедичний словник Корсунщини: У 2-х т. / Відп. ред. П.Я. Степенькіна. – Корсунь-Шевченківський, 2003–2004.

У роботі над словником автори використали попередні словникові й енциклопедичні видання. Значну кількість матеріалів добуто в архівних фондах Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника, Державного архіву Черкаської області, Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Центрального державного архіву Міністерства оборони Російської Федерації (Подольськ), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Київ), Центрального державного історичного архіву України (Київ) тощо.

Енциклопедичний словник подає достовірні біографічні дані осіб, чий прізвища внесені до переліку статей; висвітлює місце і роль Корсунщини в політичному, економічному, соціальному і духовному житті України; описує основні етапи становлення та розвитку підприємств, закладів освіти, медицини, культури; інформує про окремі географічні дані, що пов'язані з Корсунщиною.

До статей персоналій вміщено прізвища уродженців Корсунщини або тих, хто жив на її території і відіграв важливу роль у державотворчих і політичних процесах України, а також зробив вагомий внесок у розвиток економіки, культури, освіти та медицини краю. Бібліографія до статті подається під текстом за абеткою. Допоміжний довідниковий апарат складається з чотирьох додатків: «Скорочення слів, абрєвіатури», «Іменний покажчик», «Географічний покажчик», «Автори статей».

Видання приурочено до 80-річчя Корсунь-Шевченківського району і є результатом багаторічної праці науковців Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника.

«Визначні пам'ятки Києва»¹⁷² – енциклопедичний довідник про Київ. Описує визначні пам'ятки міста – серед них археологічні та архітектурні, історичні та мистецькі, містобудівні та ландшафтні. Містить довідки про музеї, театри та деякі установи, що також відбивають яскраву історію міста. Книга складається з двох частин – короткого нарису історії Києва та енциклопедичного словника його визначних пам'яток (понад 400) – археологічних, архітектурних, історичних, мистецьких, містобудівних, ландшафтних.

Перша частина, яку побудовано на основі останніх здобутків киевознавства, зокрема археологічних та історико-архітектурних досліджень, стисло інформує про основні етапи розвитку міста від найдавніших часів до сьогодення; подано їхню загальну характеристику.

¹⁷² Визначні пам'ятки Києва: Енциклопедичний довідник / Укл. Г.Ю. Івакін, М.Б. Кальницький, Ю.В. Павленко, О.Ю. Храмов. – К., 2004.

Основну увагу приділено суспільно-політичній історії, проте належним чином висвітлено й економічне життя і культурний розвиток міста, його духовну атмосферу й творчі здобутки киян впродовж багатьох століть. Ця частина книги розповідає про послідовність формування територіально-просторової системи міста, створення його неповторного архітектурно-планувального ансамблю, який зазнав значних втрат у 1930–40-х рр., але зберіг численні пам'ятки світового значення. Матеріал супроводжується картами, схемами, портретами видатних діячів тощо.

Другий розділ видання представляє власне пам'ятки. Найдавніші серед них – археологічні, які є не тільки культурним надбанням, а й часто єдиним джерелом висвітлення стародавньої історії міста. Територія сучасного Києва містить величезну кількість археологічних пам'яток різних епох – від верхнього палеоліту (10 тисяч років до н. е.) до пізнього середньовіччя (XVIII ст.).

Не менш важливими є пам'ятки архітектури та містобудування, монументального мистецтва Києва. Саме вони формували традиційну планувальну структуру, основні магістралі міста, розміщення фортифікаційних споруд, головних площ, сакральних та адміністративних споруд. Пам'ятки київського зодчества природно пов'язані з унікальним історичним ландшафтом – долиною Дніпра, численними гірками, невеликими річками та струмками, ярами.

У праці подано і комплексні пам'ятки. Адже кожен архітектурний споруду або ансамбль створювали конкретні замовники та зодчі, в них мешкали та творили відомі політики, діячі науки, культури, мистецтва. І такі пам'ятки набувають значення пам'яток історії. Часто ці споруди нерозривно пов'язані з археологічними шарами або пам'ятками монументального мистецтва, в яких поєднуються характерні риси як самої архітектури, так і археології, містобудування, історії, мистецтва, історичного ландшафту. До таких пам'яток-комплексів належать історичні вулиці міста. Кожна з них має свою архітектурну, містобудівну, мистецьку та історичну цінність. Архітектурні пам'ятки Києва репрезентують найяскравіші взірці зодчества доби Київської Русі (Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий собор, Кирилівська церква, Михайлівська Видубицька церква), архітектури періоду українського бароко XVII–XVIII ст. (Києво-Печерська лавра, Фролівський та Видубицький монастирі, Андріївська, Покровська, Микільсько-Набережна церкви тощо), стилів класицизму першої половини XIX ст. та еkleктики рубежу XIX–XX ст., конструктивізму перших десятиліть XX ст. Подано також довідки про низку культурних, освітніх і наукових установ, зокрема про музеї і театри.

Загалом у книзі вміщено понад 400 довідок, багато ілюстрованих чорно-білими та кольоровими фотографіями Юрія Бусленка та Олексія Храмова, більшість з яких є оригінальними і друкуються вперше; історичні фотографії взято з архівів Михайла Кальницького – Юрія Павленка. Низку статей в словнику написано керівниками окремих культурно-освітніх установ. Для підготовки цього довідника укладачі, очевидно, скористалися багатющим матеріалом попередніх видань, зокрема енциклопедичного довідника «Київ» та «Зводом пам'яток України. Київ», про які на сторінках цієї книги було сказано вище.

«Тернопільський енциклопедичний словник»¹⁷³ – регіональна чотиритомна енциклопедія, яка містить відомості про історію, географію, культуру, літературу, мистецтво, спорт, народні звичаї, економіку, адміністративний устрій Тернополя і Тернопільської області. Це перше в історії області видання, що подає про Тернопільщину систематизовану новітню інформацію з різних галузей. Широко представлені дані про діячів української та інших національних культур у минулому і тепер – уродженців нашого краю і тих, чиї життя та діяльність пов'язані з Тернопільщиною. Видання укладено за абеткою. Книга достатньо ілюстрована світлинами персоналій, населених пунктів, пам'яток історії, культури та природи, представників рослинного і тваринного світів. Енциклопедичний словник підготовлено на методичних засадах, розроблених укладачами «Енциклопедії сучасної України», що засвідчено у передмові до першого тому. Окрім того, значну частину статей Головна редакція ЕСУ передала укладачам ТЕС для використання. Зазвичай ці статті марковані підписом «ЕСУ».

«Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград, 1754–2004»¹⁷⁴ – ілюстрована енциклопедія, присвячена обласному центру – місту Кіровограду. Є першою у новітній історії України і лишається єдиною у своєму роді. Книгу підготовлено з нагоди 250-річчя від дня заснування міста з ініціативи Співки підприємців Кіровоградської області.

Керівники проекту – Станіслав Дорошенко і Тамара Саміляк. З анотації видання ми дізнаємося, що книга містить інформацію про всі аспекти життя міста, висвітлює діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, сфери бізнесу, освіти, культури,

¹⁷³ Тернопільський енциклопедичний словник: У 4-х т. / Редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль, 2004–2010.

¹⁷⁴ Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград, 1754–2004: Ілюстрована енциклопедія / Укл. Г.М. Урсол та ін. – Кіровоград, 2004.

медицини, спорту, знайомить з видатними земляками, досягненнями та планами кіровоградців, відтворює сторінки історії створення міста над Інгулом. У виданні використано фотоматеріали місцевих художників.

«*Енциклопедія Криворіжжя*»¹⁷⁵ – це енциклопедія про історію та сьогодення, відомих людей Криворіжжя. Ілюстроване двотомне видання, містить близько 20 тисяч статей. Під час підготовки автори використали документи та матеріали з фондів Криворізького історико-краєзнавчого музею, архівів і музеїв Києва, Дніпропетровська, Кіровограда, Херсона, Москви, С.-Петербурга, народних музеїв, Криворізького технічного університету, технікумів, коледжів, СПТУ, середніх шкіл, домашніх архівів криворіжців.

«*Енциклопедія Львова*»¹⁷⁶ – перше в історії України енциклопедичне видання про місто Львів – його історію, культуру, мистецтво, науку, релігійне й соціально-економічне життя. Енциклопедія Львова у стислій і доступній формі подає найціннішу панорамну інформацію про життя міста. Так, до видання увійшли біограми відомих осіб, які народилися, вчилися, якийсь час мешкали та працювали у Львові, померли й поховані тут. Окремі гасла присвячені очільникам міської та окружної адміністрації (бургомістрам, президентам міста, губернаторам і намісникам Львівщини), керівникам держав (князям, королям, президентам та ін.), церковним ієрархам, видатним діячам культури та науки, які відвідували Львів й чия діяльність безпосередньо стосувалася розвитку міста. Видання вміщує інформацію про сучасних діячів культури, науки і спорту, актуальних керівників найбільших наукових і навчальних закладів міста.

Окремі матеріали присвячено найвідомішим пам'яткам архітектури, вулицям та площам, пам'ятникам, унікальним експонатам, які зберігаються в музейних збірках Львова. Громадські та державні інституції представлено у виданні гаслами про навчальні та наукові заклади (університети, інститути, бібліотеки), установи культури (театри, музеї, галереї), пресові видання, мистецькі й наукові об'єднання тощо. Спеціальний тематичний блок становлять

¹⁷⁵ Енциклопедія Криворіжжя: У 2-х т. 250-річчю з дня заснування Кривого Рогу присвячується / Укл. В. Бухтіяров, В. Балакін, О. Степаненко та ін. – Кривий Ріг, 2005..

¹⁷⁶ Енциклопедія Львова: У 4-х т. / За ред. А. Козицького та І. Підкови. – Львів, 2007–2012.

статті, які висвітлюють реалії міського побуту матеріальної і духовної сфери, локальні вияви загальносвітових тенденцій розвитку культури, місцеві здобутки окремих галузей науки, перебіг у Львові найважливіших подій світової й української історії. Назви гасел в енциклопедії подано великими літерами, у дужках – оригінальне написання, уточнення, синоніми, варіанти (у біограмах – псевдоніми, криптоніми, псевда, дати життя).

«Енциклопедія Львова» – багато ілюстрована. На сьогодні це одне з найкращих, якщо не найкраще, енциклопедичне видання регіонального характеру, до того ж видрукуване у кольорі. Велика частина ілюстрацій походить зі збірок Львівської галереї мистецтв, Львівського історичного музею, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Центру досліджень вивольного руху, приватних колекцій. Значний відсоток використаних у виданні архівних фотографій та репродукцій опубліковано вперше, завдяки чому буде збагачено іконографію давнього Львова. Авторами енциклопедії є понад 200 фахівців, серед них – дослідники минулого міста, фахівці політичної, економічної, соціальної історії та історії культури, які працюють у вищих навчальних закладах, бібліотеках, архівах, музеях, театрах. Кожен із авторів ідентифікував статі власним підписом.

Енциклопедичний довідник «Прилуччина»¹⁷⁷ – це перше видання про минуле й сучасне Прилуцького району Чернігівської області. Складається з понад 2400 статей-довідок про найважливіші події багатомістової історії Прилуччини, її головне місто, селища міського типу, села і хутори, про природу краю та його адміністративний поділ. До книги включено довідки про міські вулиці, пам'ятки архітектури, археології, меморіальні об'єкти, підприємства та установи й організації, товариства, заклади науки і культури. Подано інформацію про відомих осіб, життя і діяльність яких тісно пов'язані з Прилуччиною. На відміну від довідників, на зразок «Чернігівщина» та «Полтавщина», в яких з населених пунктів описуються лише міста, селища міського типу і центри сільрад, у цьому довіднику охоплено всі населені пункти (зокрема й хутори), які існують або існували на Прилуччині в XVII–XX ст., та які вдалося відшукати в усіх доступних друкованих та архівних джерелах.

¹⁷⁷ Прилуччина: енциклопедичний довідник / Укл. Д.О. Шкоропад, О.А. Савон; За ред. Г. Гайдая. – Ніжин, 2007.

У роботі над довідником використано фонди Рукописного відділу Російської державної бібліотеки, Центрального державного військово-історичного архіву та Прилуцького відділу Чернігівського обласного архіву, історичну літературу, періодику, енциклопедії. Щоб уникнути повторів у споріднених статтях, а також доповнити тематично пов'язані між собою статті додатковою інформацією, застосовано систему взаємних посилань. Назви статей, на які зроблено посилання, позначено курсивом.

Для полегшення користування довідником деякі статті згруповано (наприклад, заводи, фабрики, школи, училища). Усі вулиці, розташовані в м. Прилуках, подано в довіднику за станом на 2002 р., тому в цих статтях не було доцільності весь час про це повторювати, а розміщені на них підприємства, організації, установи, торговельна мережа в основному за станом на 1996 р. Це саме стосується і населених пунктів Прилуцького району. У книзі понад 200 ілюстрацій, карт-документів і картосхем. Книга має вступ, де стисло узагальнені відомості про Прилуччину.

«Київ»¹⁷⁸ – історико-біографічне видання про Київ. Є першим за часи незалежності України, яке висвітлює місто комплексно – через основні події, визначні пам'ятки та особистості; тобто книга, про що зазначено у вступі, є історією столиці України, віддзеркаленої у фактах, пам'ятках і людях. Саме це зумовило і відповідну побудову книги, що складається з трьох взаємодоповнюваних розділів – короткого історичного нарису Києва, зводу його визначних пам'яток і біографічного словника киян. Така структура вирізняє видання із серії подібних. Окрім того, треба відзначити його оригінальність, змістовність, високий науковий, художній і поліграфічний рівень. Містить близько 1000 сюжетних чорно-білих і кольорових фото, понад 2500 портретів.

В нарисі про Київ із сучасних методологічних засад, останніх здобутків киевознавства стисло викладено основні етапи його розвитку від найдавніших часів до сьогодення. У розділі про визначні пам'ятки Києва висвітлено археологічні та архітектурні, історичні та мистецькі, містобудівні та ландшафтні предмети матеріальної культури. В них відображено всю його довгу та яскраву історію. У третьому розділі «Біографічний словник киян» зібрано відомості про життя і діяльність близько 3000 провідних діячів Києва

¹⁷⁸ Київ. Історико-біографічний енциклопедичний довідник / Відп. ред. Ю.О. Храмов. – К., 2007.

минулого і сьогодення, які плідно працювали і працюють у різних сферах його господарського, суспільно-політичного, духовного і громадського життя, зокрема в галузі економіки, політики, науки, культури, літератури, мистецтва, освіти, фінансової і банківської діяльності, військової й судової справи, господарства, управління, дипломатії, медицини та спорту.

Добираючи імена, автори виходили з того, що киянином вважається той, хто народився в Києві або приїхав до нього, тривалий час прожив тут і здобув ім'я, зробивши певний внесок у життя міста. Таких у словнику більшість. Однак чимало і тих, хто народився в Києві, сформувався в ньому як особистість, але залишив його і прославив місто далеко за його межами, або приїхав у Київ у зрілому віці і протягом короткого часу перебування в місті справив певний вплив на нього. Таких автори не вважають киянами, проте інформацію про них додають до словника. Біографічні довідки склалися на основі даних енциклопедичних, довідникових і спеціальних видань, матеріалів з державних і сімейних архівів, анкетування, відомостей, наданих різними організаціями та установами.

*«Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття»*¹⁷⁹. Ще одне енциклопедичне видання Закарпатському краю. Енциклопедія висвітлює життя і діяльність найвідоміших представників політичного, господарського, науково-освітнього і культурного життя Закарпаття; тих, хто вклав у розвиток регіону багато праці, особистої енергії й творчого натхнення. Видання укладено закарпатськими науковцями. Опубліковано за сприяння Закарпатського осередку НТШ та Карпатського університету імені Августина Волошина.

*«Православная энциклопедия Харьковщины»*¹⁸⁰ – перше енциклопедичне видання про православ'я на Слобожанщині. Зображено історію православної церкви в регіоні, описано визначних служителів церкви, церковних учених, педагогів, письменників та представників інших галузей мистецтва і науки, яких можна схарактеризувати як православних християн. В енциклопедії представлено понад 700 статей за абеткою. Велику увагу приділено

¹⁷⁹ Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття / Гол. ред. В.В. Бедь. – Ужгород, 2007.

¹⁸⁰ Православная энциклопедия Харьковщины / Отв. ред. А. Каплин. – Харьков, 2009.

радянській добі, коли церкву планомірно нищили. Зокрема, вперше в літературі наведено понад 100 сповідників і новомучеників Харківської єпархії, які постраждали за віру в ті часи. Енциклопедію уклали харківськими істориками, краєзнавцями, релігієзнавцями та представниками церкви.

Енциклопедія «Полтавіка»¹⁸¹ – це дванадцятитомне видання про Полтавський край. Є зводом найістотніших й різнопланових знань про Полтавщину від найдавніших часів до сьогодення. Створення такої енциклопедії зумовлено необхідністю реалізувати в регіональному вимірі настійну необхідність формування національної самосвідомості й державотворення. Полтавська енциклопедія – це своєрідна книга, яка дає читачеві синтез досягнень сучасної науки, замкнену цілість знання і водночас є показником рівня культурності спільноти, що називає себе полтавською – таку дефініцію видання подає головна редакційна колегія. Кожен том видання – це розлогі тематичні статті з різних галузей полтавознавства, а також невеликі статті словникового характеру, які доповнюють, поглиблюють і удокладнюють відомості. Значну частину загальної кількості статей складають біографічні матеріали. Текст урізноманітнюють ілюстрації, схеми, карти, таблиці.

Видання відкриває опублікований том «Релігія і церква». Інші томи (ще не опубліковані) присвячено таким тематикам: природа, населення, суспільство, історія, господарство, освіта і наука, мова і література, народна культура, професійна культура, охорона здоров'я, військова справа. Книгу випущено на замовлення Головного управління інформаційної та внутрішньої політики Полтавської обласної державної адміністрації згідно з планом випуску соціально-значимих видань. Робота над енциклопедією продовжується.

«Черкащина. Універсальна енциклопедія»¹⁸² – енциклопедія, яка висвітлює економічне, соціальне і духовне життя Черкаської області, її міст, містечок і сіл. Енциклопедія, на думку її укладача, дає цілісний образ Черкащини в подіях, інституціях, установах, поняттях тощо й охоплює період від XV до початку XXI ст.. Черкащина представлена в книзі і через її села та міста, географічні об'єкти та історичні пам'ятки. Видання містить історико-документальні довідки про події, відомих людей, історію населених пунктів, пам'ятки культури, заклади освіти, культури та мистецтв і багато

¹⁸¹ Полтавіка: Полтавська енциклопедія: У 12 т. – Т 12: Релігія і церква / Гол. ред. О.А. Білоусько. – Полтава, 2009.

¹⁸² Черкащина: Універсальна енциклопедія / Укл. В. Жадько. – К., 2010.

іншого. У книзі є відомості про відомих осіб упродовж всього історичного часу: від перших відомостей про заснування і розвиток краю до сьогодні. Статті енциклопедії розміщено за абеткою. Енциклопедія налічує 3525 статей (крім історії кожного села та міста) і 3500 світлин про кожний населений пункт; 187 малюнків. До всіх статей додано бібліографію. Подекуди зроблено винятки для закордонних видань – аби підкреслити широту географії виходу української книги, вказано крім року і місце видання.

Автор книги – професор Віктор Жадько. Як зізнається укладач, енциклопедію готував упродовж 10 років, збираючи матеріали в архівах, краєзнавчих книгах, газетах, довідниках, а також вдаючись до власних експедицій (проїхав 700 сіл Черкащини і зробив близько 5 000 світлин – усі матеріали лягли в основу видання).

Енциклопедичний словник «Івано-Франківськ»¹⁸³ – це перше в історії міста видання, що подає про Івано-Франківськ систематизовану новітню інформацію з різних галузей: історії, природи, економіки, політики, освіти, науки, літератури, мистецтва, культури, спорту тощо; містить дані про визначних уродженців міста та відомих людей, які тут жили і творили. Потреба видати систематизовані відомості про Івано-Франківськ, його минувшину та сьогодення визрівала довго. Окремі видання про місто були присвячені певним аспектам його історії, але тільки енциклопедичний словник у концентрованому вигляді зміг, на думку його укладачів, задовольнити запити всіх, хто хоче більше дізнатися про Івано-Франківськ.

Вихід у світ цього видання став визначною подією не лише для бібліографів та науковців, а й для усієї громадськості, якій цікава історія цього міста. Як зазначили автори проекту, востаннє подібна праця виходила у світ ще у 1935 р. Книга дає новітню інформацію з різних галузей історії, природи, економіки, політики, освіти, науки, літератури, мистецтва, культури і спорту у Івано-Франківську. Містить понад дві тисячі цікавих статей і відомостей про визначних та шанованих далеко за межами Прикарпаття уродженців міста, репринти унікальних поштівок, фотографії тощо. До значної частини гасел, що стосуються персоналій чи реалій новітнього періоду становлення Української держави, не було матеріалів, тому авторський колектив створював їх самостійно, залучаючи дані з особистих архівів, замовляючи статті науковцям і краєзнавцям, установам та організації

¹⁸³ Івано-Франківськ: енциклопедичний словник / Укл. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2010.

ям. Так, персоналії про найбільш відомих науковців міста написано здебільшого фахівцями різних навчальних закладів. Щодо добору персоналій, то, на наш погляд, є певні суперечності, про що, до речі, й зазначено у передмові:

«Ми не робили абсолютною нормою добір персоналій лише за формальними ознаками (науковими чи іншими званнями, приналежністю до творчих спілок, нагородами та ін.). Значну увагу приділили замовчуванім фактам українського життя. Не виключено, що щось із вартого належного поцінування – упуцено. Адже постійно виникають нові структури й інституції, нагороджуються нові таланти, стають відомими нові факти. Оскільки праця над підготовкою словника до друку тривала майже п'ять років, не всі зміни, які відбулися в житті окремих осіб та інституцій, внесено».

Енциклопедію приурочено до 350-річчя заснування Івано-Франківська. Автори на громадських засадах виконали роботу над укладанням енциклопедичного словника. Свою підтримку виявив міський голова Зиновій Шкутяк та депутатський корпус міської ради.

Енциклопедичний довідник *«Зелений Клин»*¹⁸⁴. Це довідникова праця, в якій представлено історію формування та сучасний стан українського населення Далекого Сходу Росії, відомого українцям під назвою *«Зелений Клин»*, історію українського громадського та культурного життя на цьому терені, подано персоналії українських громадських та культурних діячів Зеленого Клину, науковців, що досліджували українське населення Далекого Сходу тощо. Ця книга є підсумком 20-річної праці автора-укладача – В'ячеслава Чорномаза, історика за фахом та одного з лідерів української громади Приморського краю Російської Федерації.

Окремо варто зазначити про мову (правопис) енциклопедичного довідника. Ось як сказано в передмові: *«У цьому довідникові автор намагався використати, хоч може й не завжди послідовно (бо в українській школі ніколи не вчився), той незрусифікований правопис, що зберігався в українській діяспорі у вільному світі, яким користувався мій попередник Іван Світ, який, на мій погляд, більше відбиває душу нашої мови – найбільшого скарбу, що єднає нас усіх в одне коло, в одну родину, в єдиний ланцюг 'і мертвих, і живих, і ненароджених' – українську націю, де б ми не були розсіяні по світах».*

¹⁸⁴ Зелений Клин (Український Далекий Схід): Енциклопедичний довідник / Укл. В. Чорномаз. – Владивосток, 2011.

Цей довідник можна трактувати радше не як регіональне енциклопедичне видання, а як книгу про один із численних українських осередків української діаспори. До подібних видань належить також «*Краєзнавчий словник русинів-українців*»¹⁸⁵ з однією лише різницею: довідник В'ячеслава Чорномаза описує українців-переселенців, а об'єктом опису названого вище словника є автохтонне українське населення, яке нині проживає на території, що входить до іншої держави – Словаччини.

«*Морская энциклопедия Одессы*»¹⁸⁶. Це унікальне художньо-енциклопедичне видання про розвиток мореплавства, морського порту й пов'язаних галузей в Одесі. Містить 2110 енциклопедичних статей і 1680 ілюстрацій. Видання ілюструє історію морської Одеси від заснування міста до сучасності; історію порту і судноплавства; морську Одесу в мирний і воєнні часи; техніко-експлуатаційні характеристики та фотографії морських суден; видатні досягнення морської галузі Одеси; найбільш великі і відомі підприємства, організації та компанії Одеси.

Енциклопедія інформує про історичні особистості, які вплинули на розвиток морської галузі Одеси; подає біографії відомих людей: моряків, портовиків, працівників управління морським транспортом, діячів морської науки, освіти, мистецтва, спорту. Крім цього, у праці відведено місце й для літературних творів, пісень, кінофільмів та інших творів мистецтва на морську тематику, для коротких спогадів та есе, морського фольклору тощо.

Авторський колектив охоплює близько 140 осіб – фахівців з морської галузі, краєзнавців, істориків. Ініціатор і організатор видавничого проекту – судноплавна компанія «Укрферрі».

«*Енциклопедичний словник Лемківщини*»¹⁸⁷. Це праця, що містить довідникові матеріали з історії та культури лемків, їх визначних діячів, історію лемківських сіл тощо. Історик-етнограф, публіцист, член НТШ, член Національної спілки журналістів України Іван Красовський, автор цього енциклопедичного словника, почав досліджувати історію Лемківщини ще в 1950-х роках. Йому вдалося вивчити архівні й літературні джерела, пам'ятки в музеях України, Польщі та

¹⁸⁵ Краєзнавчий словник русинів-українців / Укл. Ф. Ковач та ін. – Пряшів, 1999.

¹⁸⁶ Морская энциклопедия Одессы / Глав. ред. К. Ильницький. – Одесса, 2012.

¹⁸⁷ Енциклопедичний словник Лемківщини / Укл. І. Красовський, І. Челак. – Львів, 2013.

Словаччини. Спочатку почав складати словник історії лемків частинами протягом кільканадцяти років, друкуючи короткі інформації про окремі події та факти на сторінках українського тижневика «Наше слово» (Варшава) під девізом «З історії та культури Лемків».

До книжки ввійшли довідки про села на північній (галицькій) частині Лемківщини (Польща), південній (Словаччина, частина Закарпатської області), інформація про історичні події, короткі життєписи діячів науки і культури, описи народних традицій, характеристики пам'яток архітектури, музейних зібрань тощо. Усі матеріали є свідченням єдності лемків з українським народом в історично-культурному процесі. Щоб уникнути повторів у різних статтях, зроблено посилення на інші статті довідника. Наприклад, у статті «Збійництво» подається зовсім коротка згадка про ватажка Савку. Якщо слова «Савка Андрій» подане жирним друком, то це означає, що читач зможе знайти більш докладну характеристику цієї особи в статті, присвяченій саме їй. До окремих статей, якщо є можливість, додано бібліографію. Особи подаються за прізвиськом та ім'ям, без імені по батькові. Не завжди подано повні дані про народження чи смерть особи.

«*Енциклопедия Бердянска*»¹⁸⁸. Довідник з історії й сьогодення міста Бердянська. На сторінках праці висвітлено про перших поселенців краю, заснування міста, будування порту на березі Азовського моря, про основні історичні віхи розвитку міста, про підприємства, організації, заклади, пам'ятки і пам'ятники, про людей, які лишили помітний слід у розвитку міста. Укладаючи енциклопедію, автори використовували, окрім наявних краєзнавчих досліджень, матеріали з архівів і музеїв Бердянська, Маріуполя, Запоріжжя, Миколаєва, Одеси, Дніпропетровська, Донецька, Сімферополя, Москви, Санкт-Петербурга, а також згадки старожилів і сучасників Бердянська. Енциклопедія ілюстрована чорно-білими й кольоровими фотографіями. Видання укладено за абетковим принципом.

«*Енциклопедичний словник Теробовлянщини*»¹⁸⁹ – це праця про Теробовлянський край, зокрема про долю, життя, традиції, досвід, історію і сьогодення від часів заснування княжого міста Теробовля. Енциклопедичний словник є своєрідним продовженням

¹⁸⁸ Энциклопедия Бердянска: Историко-краеведческий, общественно-политический справочник: В 2 т / Авт. идеи, рук. творч. группы В.И. Михайличенко. – Мелитополь, 2013–2014.

¹⁸⁹ Енциклопедичний словник Теробовлянщини / Укл. В. Маланюк, М. Ковальчук, Г. Кушнерик та ін. – Тернопіль, 2014.

та певним підсумком новітньої історії краю, що знайшла відображення у книгах про Теробовлянщину, до видання яких в останні роки долучилися краєзнавці Григорій Кушнерик, Микола Ковальчук, Мирослав Смалига, Михайло Михайлюк, Ігор Зінчишин, Василь Буртник, Володимир Маланюк, Наталія Михно. Словник є результатом десятирічної праці колегії, яку складають краєзнавці, науковці, громадські діячі міста й району. Це перше в історії видання, що розповідає про Теробовлянщину, подає про неї систематизовану інформацію з різних галузей: історії, географії, економіки, політики, освіти, науки, літератури, мистецтва, спорту тощо; містить відомості про видатних людей, які тут народилися, жили, живуть, творять і творили на благо своїх громад і жителів населених пунктів, району, області, України.

Енциклопедичний словник висвітлює відомі всьому християнському світові релігійні святині, зокрема: Марійський Духовний центр Зарваницької Божої Матері, 300-літня церква Івана Богослова в с. Довге, музей-садиба Йосифа Сліпого в с. Заздрість, ансамбль Монастиря Кармелітів, Миколаївська церква, римо-католицький костел св. Апостолів Петра і Павла в м. Теробовля, Підгорянський монастир чину св. Василя Великого. Праця інформує про визначні особистості, серед них: теробовлянський князь Василько Ростиславович, полковник Морозенко, глава УГКЦ Кардинал Йосиф Сліпий, брати Бойчуки, родина Гірняків та багато інших визначних діячів. В енциклопедії містяться відомості і про тих видатних земляків, які волею долі опинилися в еміграції, але зробили багато корисних справ для цього регіону й України загалом. Є тут добра згадка й про увічнення пам'яті незаслужено забутих, що вдалося зробити за наявності праці багатьох жителів району.

«Енциклопедія Ічнянщини»¹⁹⁰. Це перше універсальне довідникове видання про Ічнянський край – м. Ічню та Ічнянський район Чернігівської області. Укладач – публіцист, родом з Ічні, Віталій Шевченко. Енциклопедія містить хронологію дат розвитку Ічнянщини за понад два тисячоліття історії. Довідник подає місцеві топоніми, назви, події, явища про 76 населених пунктів краю, розповідає про них. Вміщує ґрунтовну інформацію про туристські центри загальнонаціонального значення, зокрема, про заповідник «Качанівка» та про дендропарк «Тростянець». Видання містить також біографічні відомості про понад 3 тисячі відомих ічнянців. У ньому подано добірку цікавих історичних документів та матеріалів тощо.

¹⁹⁰ Енциклопедія Ічнянщини: 10 тисяч статей, довідок, документів, ілюстрацій: Довідник / Укл. В. Шевченко. – К., 2014.

«Тернопільщина. Історія міст і сіл»¹⁹¹ – енциклопедичне тритомне видання про історію міст і сіл Тернопільської області. Це перше в історії незалежної України і Тернопільської області енциклопедичне видання такого типу, що містить новітні матеріали з історії міст, селищ міського типу, сіл та хуторів Тернопільщини. В енциклопедії подано відомості про відомих уродженців краю. Потреба систематизувати у формі книг відомості про населені пункти Тернопільщини виникла через те, що том «Тернопільська область», який 1973 р. вийшов в «Історії міст і сіл УРСР», за фактологічним матеріалом і його трактуванням застарів. Видання складається із трьох томів. Перший том присвячено загальній історії Тернопільської області, місту Тернополю та Бережанському, Борщівському і Бучацькому району. Другий том описує Гусятинський, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Козівський, Кременецький, Лановецький райони. Третій том висвітлює Монастирський, Підволочиський, Підгаєцький, Теребовлянський, Тернопільський, Чортківський, Шумський райони. Особливо цінні для читача є картини, світлини, копії документів, якими проілюстрований цей енциклопедичний довідник.

Видання підготовлено за рішенням Тернопільської обласної ради. Працювали над тритомником історики, краєзнавці, науковці, працівники архівів. Укладачі енциклопедичного довідника отримали унікальну нагоду оприлюднити ті безцінні знахідки, що розкривають минуле й сучасне регіону, доповнити інформацію про знаних людей, відкрити нові імена, увічнити незаслужено забутих.

«Енциклопедія мистецтва Полтавщини»¹⁹² у довідниковій формі висвітлює мистецтво краю від найдавніших часів до початку ХХІ ст. Статті хронологічно охоплюють історичну Полтавщину (зокрема сучасну Полтавську область). Це одна з найбільших українських регіональних енциклопедій з мистецтвознавства. Енциклопедія є синтетичною працею, присвяченою художньому процесу, діячам культури й мистецтва полтавського краю. Укладач – відомий мистецтвознавець, бібліограф, заслужений працівник культури України Віталій Ханко.

Тут подано матеріали про творчі долі носіїв просторового, орнаментального й образотворчого мистецтв, дослідників і популяризаторів мистецтва, меценатів і фундаторів храмів, про міста, містечка й села

¹⁹¹ Тернопільщина. Історія міст і сіл: У 3-х т. / Редкол.: О. Сиротюк, В. Хоминець та ін. – Тернопіль, 2014.

¹⁹² Енциклопедія мистецтва Полтавщини: У 2-х т. / Укл. В.М. Ханко. – Полтава, 2014–2015.

краю, що пов'язані з плином мистецтва, музейні установи, мистецькі збірки й колекції, мистецькі навчальні заклади, промислові артлі й фабрики художніх виробів. До текстової частини додано портретний ряд, до якого введено лише митців, майстрів і майстринь та тих, хто писав про них чи про мистецьке життя краю. До статей долучено фахову й популярну літературу; зазначено джерела, серед них – відомості з архівів і музеїв України, Російської Федерації, інших держав, а також листи, документи та матеріали, якими володіє автор. Відомості до енциклопедії інтенсивно збиралися чотири десятиріччя. Вони відшуковувалися в бібліотечних сховищах, музейних установах і архівах України та Росії, а також в Інтернеті. Біографічні дані бралися з особових і пенсійних справ, що зберігаються в державних і відомчих установах, їх повідомляли мистці й майстри або ж їхні рідні чи знайомі. Але найбільше інформації, безумовно, зібрано з літературних джерел і періодичних видань. Статті супроводжуються бібліографією; розлогі бібліографічні відомості поділено на рубрики: енциклопедії і словники (додано довідники), монографічні видання, книжкові видання і періодику.

Статті в енциклопедії розміщено за абеткою. Їх наукове опрацювання здійснено на основі загальних принципів енциклопедичних видань. У статтях-персоналіях, багато з яких автор попередньо надрукував у 1–15 томах «Енциклопедії сучасної України», подано дати життя за старим і новим стилями, місця народження і смерті за тогочасним адміністративно-територіальним поділом. В окремих випадках до статей уведено примітки, які уточнюють ці відомості з посиланням на літературні й архівні джерела. У біографічних статтях наведено перелік праць діяча і їхню характеристику, вміщено відомості про членство в творчих спілках та організаціях, державні й наукові звання, державні премії, участь у виставках і нагороди, про музеї, у яких зберігаються твори.

Загалом енциклопедія містить понад 500 портретів, частину з яких надав авторові-укладачеві Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Цитати російською мовою не перекладено, іншими мовами (англійською, німецькою, польською, французькою) подано з перекладом у круглих дужках. Імена і прізвища діячів мистецтва, які народилися або творчо працювали поза межами України, подано також мовами цих країн.

Енциклопедичний довідник «Літературознавча Полтавщина»¹⁹³ є спробою крайового енциклопедичного видання, у якому представлено систематизовані відомості про літературознавців-полтавців,

¹⁹³ Літературознавча Полтавщина: довідник / М. Степаненко. – Полтава, 2015.

про всеукраїнські й регіональні видання, про розвиток літературознавчої думки на Полтавщині в різні історичні періоди. У передмові автор наголошує, що змагатися з літературними традиціями, літературно-мистецьким талантом Полтавщини складно. І це не просто гучні слова чи вияв якогось провінційного патріотизму. Ніхто не заперечить, що на письменницькому полі краю, якому понад 1100 літ, родило рясно в усі часи української історії. Змінювалися епохи, переінакшувалися культурні цінності, а духовна скарбниця Полтавщини не міліла. Зібрані докупи збутки майстрів слова, що своїм життям пов'язані з предтечами Григорія Сковороди і самим любомудром, який достойно завершив період старої української літератури, з послідовниками Івана Котляревського й самим батьком української літератури, який розпочав нову добу нашого красного письменства, утворять цілі книгозбірні.

Ця праця презентує Полтавщину як «осердя українства» і «столиці класичної української літератури». Величний і незнищений дух українства неодмінно пролягає через «благословенні... сліди ... мандрівника Сковороди», через «Енеїди» владний сміх» й «Полтави тихої корону» (Максим Рильський). До енциклопедичного довідника увійшли об'єднані в тематичні групи статті, які висвітлюють найважливіші етапи розвитку літературознавчої думки на Полтавщині. У книзі подано 403 енциклопедичні довідки, об'єднані за абетковим принципом у 5 тематичних груп: «Персоналії», «Видання», «Наукові, науково-педагогічні установи, організації, підрозділи», «Наукові школи», «Освітня, культурно-просвітницька діяльність». Автор – відомий мовознавець, літературознавець і публіцист Микола Степаненко – намагався укладати статті за уніфікованим принципом, залучаючи для цього весь наявний у його розпорядженні фактичний матеріал.

Варто також згадати про енциклопедичну серію «*Черкаський край в особах. 1941–2001*». Вона складається з регіональних краєзнавчих довідників. Головний задум, що спричинив до появи серії, полягає у спробі відтворити політичні, а ще більшою мірою психологічні портрети людей часів Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.), післявоєнних років та сьогодення. Адже це люди, які здобули Перемогу, а потім відбудовували народне господарство на рідній землі. Автор ідеї створення серії – професор Микола Бушин. Ця енциклопедична серія подає життєписи відомих трудівників, керівників, учителів, лікарів, захисників рідного краю. Біографічні дані осіб здебільшого спресовано у декілька рядків,

але за кожним із них – людське життя, яскраве і талановите, нерідко безжалісно обірване в розквіті сил. Безумовно, серія «Черкаський край в особах. 1941–2001» служитиме благородній справі виховання нашого народу і особливо молодого покоління нашої України. Кожна книга у серії присвячена району й містам обласного підпорядкування. Зокрема, починаючи від 2002 р., на сьогодні опубліковано про Лисянський¹⁹⁴, Чигиринський¹⁹⁵, Корсунський¹⁹⁶, Маньківський¹⁹⁷, Золотоніський¹⁹⁸, Драбівський¹⁹⁹, Монастирищенський²⁰⁰, Кам'янський²⁰¹, Чорнобаївський²⁰², Канівський²⁰³ райони, міста Черкаси²⁰⁴, Золотоношу²⁰⁵, Канів²⁰⁶, про керівників обласних організацій, закладів, установ²⁰⁷.

¹⁹⁴ Лисянщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2002. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

¹⁹⁵ Чигиринщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

¹⁹⁶ Корсунщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

¹⁹⁷ Маньківщина. / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2004. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

¹⁹⁸ Золотоніщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

¹⁹⁹ Драбівщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2004. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰⁰ Монастирищина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001»; Монастирищина / Укл. М.І. Бушин та ін. – 2-ге вид. – Черкаси, 2007. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰¹ Кам'янщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰² Чорнобаївщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2011. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰³ Канівщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2011. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰⁴ Місто Черкаси / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰⁵ Місто Золотоноша / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰⁶ Місто Канів / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2011. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

²⁰⁷ Керівники обласних організацій, закладів та установ / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».

2.4. Персональні українські енциклопедії

В українській енциклопедистиці персональні енциклопедії, тобто видання, присвячені одній особі, представлені лише в галузі літературознавства, зокрема шевченкознавства.

«Шевченківський словник»²⁰⁸ – найперший у колишньому СРСР персональний енциклопедичний словник. За задумом мав називатися енциклопедією («Шевченківською енциклопедією»), проте його статус було применшено до словника за вказівкою керівництва Ідеологічного відділу ЦК КПРС, оскільки на той час не було підготовлено жодної персональної енциклопедії, присвяченої російським письменникам.

Видання на час його публікування було своєрідним підсумком розвитку шевченкознавства. Словник, який за своїм змістом є персональною енциклопедією, містить різноманітну інформацію про Тараса Шевченка – поета й художника, висвітлює широке коло питань, які стосуються відображення його життя й творчості в літературі та мистецтві, а також вшанування й увічнення його пам'яті. У праці широко подано відомості про літературну і художню творчість Тараса Шевченка, вміщено окремі статті про кожний його твір літератури та більшість мистецьких творів. Матеріали словника всебічно показують роль поета в становленні та розвитку нової української літератури й образотворчого мистецтва.

Покладений в основу роботи авторів і упорядників метод комплексного вивчення суспільних наук дав змогу побудувати словник як певну систему знань: подано науковий синтез усього зробленого, а на основі цього намічено основні проблеми й перспективи розвитку тієї чи іншої проблеми шевченкознавства як окремої галузі наук. Над створенням «Шевченківського словника» працював науковий колектив Інституту літератури Академії наук УРСР – відділ шевченкознавства, очолюваний Євгеном Кирилюком. До роботи над словником було залучено понад 500 фахівців із шевченкознавства.

У словнику є всі типи енциклопедичних статей. Вони розміщені за назвою провідної теми, за абеткою і чітко відповідають будові статей енциклопедії. Назва статті відповідає темі, яка розкривається. Потрібно зазначити, що у «Шевченківському словнику» розгалужена система посилань, що допомагає читачеві глибше

²⁰⁸ Шевченківський словник: У 2-х т. / Відп. ред. Є. Кирилюк. – К., 1975–1977.

ознайомитися з матеріалом. Спосіб побудови статей словника за абетковим принципом є дуже зручним для читача. Традиційно його використовують майже всі універсальні енциклопедії. Про те, на кого орієнтований цей словник, влучно висловилася Людмила Пономаренко²⁰⁹:

«Коли йдеться про “Шевченківський словник”, то розрахований він перш за все на фахівців, а школярам чи студентам стане в пригоді вступна стаття. Хотілося б, щоб при створенні інших довідникових видань про визначних осіб укладачі приділили більше уваги широкому колу читачів, які із задоволенням почитали б словникові статті, не переобтяжені фактами. Проте навряд чи можливо врахувати це побажання, при укладанні ґрунтовної й всеосяжної “Шевченківської енциклопедії”».

Хронологічно наступною енциклопедичною працею з шевченкознавства була *«Оренбургская шевченковская энциклопедия»*²¹⁰. Це російська енциклопедія про одинадцять років із життя Тараса Шевченка. Йдеться, зокрема, про період перебування Тараса Шевченка в Оренбурзькому краю. Автор та укладач енциклопедії – оренбурзький письменник і літературознавець Леонід Большаков.

Постаті Тараса Шевченка присвячено ще одну українську енциклопедичну працю – *«Тарас Шевченко і Крим»*²¹¹. Це колективна робота кримчан, якою було вшановано пам'ять великого українського поета і духовного провідника. Авторам вдалося підготувати 700 статей про персоналії та інших гасел, які пов'язують постать кобзаря з Кримом.

Загалом поетові не довелося побувати в Криму, хоч він і збирався відвідати цей південний край. Однак Крим не раз був згаданий у творах Тараса Шевченка. Наприклад, чумакування і Крим проілюстровані в першій Шевченковій повісті «Наймичка», написаній на заслання приблизно в 1852–1853 роках. Значно повніше уявлення про Кримський ханат, походи запорожців за Перекоп, під Гезлев і

²⁰⁹ Пономаренко Л.Г. «Шевченківський словник» як персональна енциклопедія: типологічні риси довідникового видання // Держава та регіони. – 2012. – Вип. 3. – С. 100–103.

²¹⁰ Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энциклопедия 11-ти лет 1847–1858 / Сост. Л.Н. Большаков. – Оренбург, 1997.

²¹¹ Тарас Шевченко і Крим: енциклопедичний довідник / Укл. Г.А. Рудницький. – Сімферополь, 2001.

Кафу, як і про напади кримців на Україну, в Тараса Шевченка скла-лося, коли він навчався в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв. Героїчна минувшина Української землі поставала перед ним із козацьких літописів Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб-бянки, з пройнятих ідеями патріотизму «Історії Русів» та «Історії Малої Росії» Дмитра Бантиш-Каменського.

Малярська вправність, досконале знання рукописних і друкова-них джерел допомогли Тарасові Григоровичу успішно впоратися з одержаним 1842 р. замовленням на виготовлення ілюстрацій до книги Миколи Полевого «Історія князя Італійського, графа Суворова Римницького, генералісимуса російських військ»; серед виконаних ілюстратором малюнків є кілька на кримську тему: «Суворов у крим-ського хана Шагін-Гірея», «Суворов на святі в честь угоди з татара-ми», «Суворов у Муса-бея». Коли додати сюди ще й пізніший ескіз «Богдан Хмельницький перед кримським ханом» (1857), то стає оче-видним, що Тарас Шевченко перший в українському малярстві подав зображення ханів Іслам-Герая III, Шагін-Герая, провідника Джамбуй-луцької ногайської орди Муса-бея, інших знатних татар і ногайців. Таким чином, Крим дістав відображення не лише в літературній, а й у художній спадщині Тараса Шевченка.

Окремий блок інформації – це ряд постатей з шевченківсько-го оточення, які жили чи певний час перебували у Криму. Серед них – учасники Кримської війни, друзі, однодумці та знайомі. Крім реляцій між творчістю поета і художника та Кримом, а також між його оточенням та півостровом, енциклопедія висвітлює й особливості потрапляння інформації і праць Тараса Шевченка на кримську землю, їх поширення й заборону. До того ж, уперше в шевченкознавчій науці енциклопедія досить повно заторкує тему Тараса Шевченка і кримськотатарського письменства.

«Шевченківська енциклопедія»²¹². Найбільш фундаментальна енциклопедична праця з шевченкознавства, яку підготовлено Ін-ститутом літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України з нагоди ювілею – 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. В ній найповнішою мірою представлено унікальну постать найвідомі-шого українського поета, показано органічність його національних коренів, пошуковість, розкутість і широту мислення, висвітлено його роль – творця й будителя нації – в суспільному житті укра-

²¹² Шевченківська енциклопедія: У 6-ти т. / Гол. ред. М.Г. Жулинський. – Т. 1–4. – К., 2012–2013.

їнського народу, як у культурному процесі тієї доби, так і в діяльності духовних спадкоємців і наступників – кількох поколінь української інтелігенції. Ця праця є підсумком багаторічного розвитку шевченкознавчих студій і відображає сучасний їхній стан, подає відомості про переважну більшість причетних до постаті Тараса Шевченка осіб і належно аналізує їхній доробок, дає орієнтир широким колам шанувальників геніального поета для заглиблення у його творчість і світогляд.

Автори енциклопедії намагалися системно проаналізувати здобутки досліджень постаті Шевченка за півтора століття, повернути до наукового обігу табуйовані імена історичних та культурних діячів, висвітлити зв'язки творчості Шевченка із зарубіжними літературами й мистецтвом. Укладачі видання прагнули кожен Шевченків твір розглянути монографічно – у смислових, стилістичних і мовних аспектах, з'ясувати особливості поетики. Їм вдалося докладно висвітлити біографію митця, оточення й місця перебування, побут, історію видання творів та вшанування пам'яті. Подати довідки про сучасників поета, пов'язані з його особою установи, громадські організації; окреслити й постаті митців – інтерпретаторів Шевченкової творчості. Окремий тематичний пласт – причетність Шевченка до історії України та її діячів.

Задум створити «Шевченківську енциклопедію» зародився ще на початку 1990-х рр. Передував цій праці укладений Інститутом літератури імені Т.Г. Шевченка та Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії «Шевченківський словник» у двох томах – перший тогочасний персональний енциклопедичний словник. Те видання, свого часу важливе й новаторське, згодом застаріло, оскільки його автори дотримувалися тодішніх ідеологічних обмежень; проте воно зберегло значну фактографічну цінність попри те, що чимало статей було спотворено й скорочено цензурою, а чимало й просто вилучено.

Об'єктом опрацювання у «Шевченківській енциклопедії» є вся літературна, мистецька й епістолярна спадщина Тараса Григоровича, дотичні до його особи документи й мемуари; атрибути вшанування пам'яті Тараса Шевченка (пам'ятники, меморіальні дошки й музеї), твори літератури і мистецтва, що інтерпретують його постать і спадщину, а також особи з його оточення, письменники, художники, скульптори, композитори, співаки, актори, перекладачі, літературознавці, краєзнавці – всі, хто досліджував і популяризував доробок великого поета.

Серед авторів статей – науковці Інституту літератури, інших установ НАН України, зокрема Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського, Інституту історії України, Інституту української мови, Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, Інституту українознавства імені І.П. Крип'якевича.

Варто також сказати, що Інститут Івана Франка НАН України готує персональну енциклопедію у галузі франкознавства. Йдеться про п'ятитомник *«Іван Франко: Літературна енциклопедія»*. Заплановані томи мають такі назви: «Іван Франко й українська література: попередники та сучасники», «Іван Франко й зарубіжні літератури», «Іван Франко: поетичні твори», «Іван Франко: художньо-прозові і драматичні твори, літературознавчі праці», «Іван Франко: теоретико-літературні аспекти творчості. Міфологічні, фольклорні та літературно-традиційні персонажі». Голова редколегії – Микола Жулинський, керівник проекту – Євген Нахлік.

Додамо й те, що в мережі Інтернет існують два веб-проекти одного автора – літературознавця Миколи Жарких. Перший – «Енциклопедія життя і творчості Івана Франка»²¹³; другий – «Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки»²¹⁴. Незважаючи на велике значення для читацької аудиторії цих джерел, їх все ж не можна назвати енциклопедіями в прямому сенсі цього слова. Вони являють собою фонд всієї інформації про обох видатних українських постатей. На зазначених веб-ресурсах зібрано їхні твори, листи, біографічні відомості, дослідження про них тощо.

Ще одним енциклопедичним виданням персонального типу є *«Микола Костомаров: Віхи життя і творчості»*²¹⁵. Енциклопедичний довідник містить понад 1000 статей, в яких висвітлено основні моменти творчого та життєвого шляху Миколи Костомарова – визначного вітчизняного етнографа і фольклориста, історика, письменника, українського громадсько-політичного діяча XIX ст. Тут розглянуто твори вченого, періодичні та неперіодичні видання, в яких він публікував свої студії, найважливіші населені пункти, місцевості та регіони, пов'язані з біографією науковця,

²¹³ Енциклопедія життя і творчості Івана Франка: веб-сайт. – 2010–2015. – <<http://www.i-franko.name/>>.

²¹⁴ Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки: веб-сайт. – 2006–2015. – <<http://www.l-ukrainka.name/>>.

²¹⁵ Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / Укл. В.А. Смолій, Ю.А. Пінчук, О.В. Ясь. – К., 2005.

окреслено сфери й напрями його діяльності. Подано інформацію про відомих дослідників життя і творчості видатного діяча та їхній внесок у костюмарознавство. Довідник містить також наукову термінологію та понятійний апарат. Енциклопедію укладено відомими фахівцями Інституту історії НАН України.

Відповідно до представленого огляду енциклопедичних видань – власне енциклопедій різного типу, енциклопедичних словників, довідників – можна констатувати, що українська енциклопедистика успішно розвивається. Навіть більше того, Україна переживає своєрідний енциклопедичний бум.

Перелік енциклопедій, про які йдеться в цьому огляді, не є вичерпним. Оглянуто лише ті видання, які створено науковими колективами, передусім академічними, і які набули популярності серед читацької аудиторії. Таким чином, аналізовані вище енциклопедії показують широту палітри української енциклопедистики.

Згідно з даними Книжкової палати України енциклопедичних праць, виданих за роки незалежності, значно більше, ніж описано в огляді. Велику їх частину складають комерційні видання, які лише використовують бренд «енциклопедія», не відповідаючи її канонам. Крім цього, ми свідомо не вміщували й ті видання, сутність яких суперечить самому поняттю «енциклопедія», адже відповідно до чинних стандартів²¹⁶ енциклопедією називають видання довідкового типу, що містить відомості наукового чи прикладного характеру, викладені короткими узагальненими статтями в певному систематичному порядку. Серед праць, які називають енциклопедіями, є й такі, що за своїм змістом і призначенням не належать до наукових видань.

²¹⁶ Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017–95 / Держспоживстандарт. – К., 1997.

Українські енциклопедії

1. Азбуковник = Alphabetarion: Енциклопедія української літератури: У 2-х т. / Укл. Б. Романенчук. – Філядельфія; К., 1969–1974.
2. Археологічне музейництво: Енциклопедичний довідник / Укл. Д.В. Кепін. – К.: Ун-т «Україна», 2010. – 268 с.
3. Архівна україніка в Канаді: Довідник / Укл.: І. Матяш, В. Романовський, М. Ковтун та ін. – К., 2010. – 882 с.
4. Астрономічний енциклопедичний словник / За ред. І.А. Климишина, А.О. Корсунь. – Львів: ЛНУ; ГАО НАНУ, 2003. – 547 с.
5. Банковська енциклопедія / Сост. С.И. Лукаш, Л.А. Малютіна. – Днепропетровск: Каисса Плюс, 1994. – 246 с.
6. Будівництво. Видатні інженери України: Біографічно-енциклопедичний збірник / Гол. ред. Г.К. Злобін. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – 831 с.
7. Валківська енциклопедія / Укл. І. М. Лисенко. – К.: Рада, 2000. – 400 с.
8. Велика сучасна енциклопедія: В 10-ти т. – Т. 1 / Укл. А.С. Івченко. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2012. – 352 с.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник: А–Я / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
10. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. І.Ф. Курас. – К.: Головне видавництво УРЕ, 1987. – 632 с.
11. Великі українці: Енциклопедія / Укл. А.А. Клімов. – Харків: Ранок, 2008. – 125 с.
12. Величайшие исторические события мира: Энциклопедический справочник / Укл. В.Л. Карнацевич. – Харьков: Фолио, 2007. – 623 с.
13. Видатні фінансисти та сучасна практика: Енциклопедичний довідник / За ред. В.В. Фещенка. – К.: Українське агентство фінансового розвитку, 2011. – 392 с.
14. Визначні пам'ятки Києва: Енциклопедичний довідник / Укл. Г.Ю. Івакін, М.Б. Кальницький, Ю.В. Павленко, О.Ю. Храмов. – К.: Фенікс, 2005. – 494 с.
15. Визначні працівники архітектурно-будівельного комплексу Житомирщини (XVIII–XXI століття): Енциклопедичне видання / Укл. В.Л. Ксюковський, Г.П. Мокрицький, К.М. Толстанов. – Житомир: Волинь; Рута, 2008. – 111 с.
16. Виконавське музиканство: Енциклопедичний довідник / Укл. М.А. Давидов. – Луцьк: Волинська обласна друкарня; К.: Національна музична академія України ім. П. Чайковського, 2010. – 399 с.

17. Випускники Одеського (Новоросійського) університету: Енциклопедичний словник. – Вип. 1 / Відп. ред. В.А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2005. – 246 с.
18. Вогнища української культури: Енциклопедичний словник / Укл. І.М. Лисенко. – Житомир: Рута, 2014. – 198 с.
19. Водоснабжение и водоотведение: Энциклопедия / Отв. ред. А.Е. Попов. – К.: Логос, 2002. – 488 с.
20. Володимир-Волинська енциклопедія. 1025-річчю Володимира-Волинського присвячується / Укл. М. Веремчук. – Луцьк: ЛНТУ, 2014. – 267 с.
21. Втрачені шедеври України: Енциклопедичний словник / Укл. І.М. Лисенко. – Житомир: Рута, 2014. – 222 с.
22. Галицька концертмейстерська школа: енциклопедичний довідник / Укл. Т. Молчанова. – Львів, Сполом, 2014. – 174 с.
23. Географічна енциклопедія України: У 3-х т. / Відп. ред. О.М. Маринич. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989–1993.
24. Геодезичний енциклопедичний словник / За ред. В. Літинського. – Львів: Євросвіт, 2001. – 668 с.
25. Гірничий енциклопедичний словник: У 3-х т. / Гол. ред. В.С. Білецький. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001–2004.
26. Держава: Ілюстрована енциклопедія України / Укл. Ю.І. Шаповал. – К.: Балгія-Друк, 2008. – 160 с.
27. Державні нагороди та нагороджені в Україні: Енциклопедичне видання / Укл. О.М. Войналович. – К.: Новий час, 2014. – 351 с.
28. Державні нагороди України. Кавалери та лауреати: довідково-енциклопедичне та біографічне видання. – Т. 1–5 / Укл. В.В. Болгов, І.В. Болгов. – К.: Ін-т біографічних досліджень; Наукове товариство геральдики та вексилології, 2006–2013.
29. Дипломатія сучасної України: Енциклопедичний довідник / Редкол. В.П. Буркат, Є.І. Головаха, М.Г. Железняк, І.М. Дзюба та ін. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень, 1997. – 87 с.
30. Дитяча енциклопедія: для середнього і старшого віку: У 10-ти т. – К.: Радянська школа, 1961–1966.
31. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник / Укл. Г.В. Павленко. – Ужгород: Патент, 1997. – 102 с.
32. Донетчина = Donetsk region: Энциклопедия в 2-х т. / Глав. ред. А. Бразовская. – Луганск: Бизнес-компаньон; К.: Новий друк, 2013. – 823 с.
33. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник / Укл. Г.Г. Мезенцева. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – 205 с.

34. Дрaбівщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2004. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 316 с.
35. Дрогобиччина: свідки епох: Ілюстрована енциклопедична книга-альбом: У 2-х кн. / Укл. Р.І. Пастух. – Дрогобич: Коло, 2012.
36. Еврейская Военная Энциклопедия / Сост. И.М. Левитас. – К.: Еврейский совет Украины, 2007. – 704 с.
37. Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / Гол. ред. А.В. Толстоухов. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2006–2008.
38. Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: Академія, 2000–2002.
39. Енциклопедичний словник з державного управління / За ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 819 с.
40. Енциклопедичний словник Лемківщини / Укл. І. Красовський, І. Челак. – Львів: Астролябія, 2013. – 751 с.
41. Енциклопедичний словник символів культури України / За ред. В.П. Кочура. – Корсунь-Шевченківський, 2013. – 559 с.
42. Енциклопедичний словник Теробовлянщини / Укл. В. Маланюк, М. Ковальчук, Г. Кушнерик та ін. – Тернопіль: Терно-граф, 2014. – 416 с.
43. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / Укл. В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух. – К.: Слово, 2006. – 372 с.
44. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів / За ред. В.П. Черниха. – Вінниця: Нова книга, 2014. – 823 с.
45. Енциклопедія аграрних фінансів / За ред. Ю.О. Лупенка. – К.: Інститут аграрної економіки, 2014. – 632 с.
46. Енциклопедія архітектурної спадщини України: Тематичний словник багатотомного видання / Укл. В. Тимофієнко. – К., 1995. – 366 с.
47. Енциклопедія банківської справи України / Гол. ред. В.С. Стельмах. – К.: Молодь, 2001. – 680 с.
48. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2000. – 703 с.
49. Енциклопедія видавничої справи / Укл. В.П. Ткаченко, І.Б. Чеботарьова, П.О. Киричок. – Харків: Прапор, 2008. – 319 с.
50. Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку / Укл. А.В. Яцик, В.Я. Шевчук. – К.: Генеза, 2006. – 1000 с.
51. Енциклопедія дитячої творчості. Юні таланти України / Укл. В.В. Болгов. – К.: Національні рейтинги України, 2013. – 367 с.
52. Енциклопедія економічної освіти України / Укл. В.В. Болгов. – К.: Ін-т біографічних досліджень, 2013. – 166 с.
53. Енциклопедія електронних мас-медіа: У 2-х т. / Укл. І.Г. Машченко. – Запоріжжя: Дике поле, 2006.

54. Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття / Гол. ред. В.В. Бедь. – Ужгород: Гражда, 2007. – 385 с.
55. Енциклопедія інвестицій / За ред. Р.С. Дяківа. – К.: МЕФ, 2008. – 508 с.
56. Енциклопедія історії України: У 10-ти т. / Гол. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2003–2013.
57. Енциклопедія Ічнянщини: 10 тисяч статей, довідок, документів, ілюстрацій: Довідник. / Укл. В. Шевченко. – К.: Гнозис, 2014. – 926 с.
58. Енциклопедія кібернетики: У 2-х т. / Відп. ред. В.М. Глушков. – К.: Головна редакція УРЕ, 1973. Енциклопедія кібернетики: В 2-х т. / Отв. ред. В.М. Глушков. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974.
59. Енциклопедія Коломиїщини: У 14-ти т. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. – Коломия: Вік, 1996–2007.
60. Енциклопедія корпоративного управління: У 3-х т. / Наук. ред. І.К. Бондар. – К.: Корпорація, 2006.
61. Енциклопедія Криворіжжя: У 2-х т. 250-річчю з дня заснування Кривого Рогу присвячується / Укл. В. Бухтіяров, В. Балакін, О. Степаненко та ін. – Кривий Ріг: ЯВВА, 2005.
62. Енциклопедія Львова: У 4-х т. / За ред. А. Козицького та І. Підкови. – Львів: Літопис, 2007–2012.
63. Енциклопедія мембран: У 2-х т. / Укл. М.Т. Брик. – К.: Києво-Могилянська академія, 2005.
64. Енциклопедія мистецтва Полтавщини: У 2-х т. / Укл. В.М. Ханко. – Полтава: АСМІ, 2014.
65. Енциклопедія міжнародного права: У 3-х т. – Т. 1 / Гол. ред.: Ю.С. Шемшученко і В.Н. Денисов. – К.: Академперіодика, 2014. – 920 с.
66. Енциклопедія нашого українознавства / Укл. О. Кривенко, В. Павлів. – Львів: Слово і комерція, 1997. – 105 с.; Енциклопедія нашого українознавства / Укл. О. Кривенко, В. Павлів. – 2-ге вид. – К.: Дух і літера, 2003. – 140 с.; Енциклопедія нашого українознавства / Укл. О. Кривенко, В. Павлів. – 3-тє вид. – Харків: Фоліо, 2012. – 139 с.
67. Енциклопедія некропознавства / Укл. В.О. Жадько. – К.: Преса України, 2013. – 708 с.
68. Енциклопедія освіти / Гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1036 с.
69. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч.Е. Вінквіста, В.Е. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Основи, 2003. – 503 с.
70. Енциклопедія професійно-технічної освіти України / Укл. В.В. Болгов. – К.: Ін-т біографічних досліджень, 2012. – 625 с.
71. Енциклопедія Сумщини. – Вип. 3: Діячі науки / За ред. В.Б. Звагельського. – Суми: Мрія–1, 1999. – 104 с.

72. Енциклопедія Сучасної України: В 30-ти т. / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, О.М. Романів, М.Г. Железняк, В.М. Баранецький та ін. – Т. 1–15. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2014.
73. Енциклопедія термометрії / Укл. Я.Т. Луцик, Л.К. Буняк, Ю.К. Рудавський, Б.І. Стадник. – Львів: Львівська політехніка, 2003. – 428 с.
74. Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2-х т. / Гол. ред. Л.М. Новохатько. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004.
75. Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 11-ти т. / Гол. ред. В. Кубійович, А. Жуковський. – Париж; Нью-Йорк, 1954–1995.
76. Енциклопедія українознавства: У 3-х т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949–1952.
77. Енциклопедія української діаспори: У 7-ми т. / Ред. В. Маркусъ. – Т. 4. – К.; Нью-Йорк; Чікаго; Мельборн, 1995. – 248 с.; Енциклопедія української діаспори: У 7-ми т. / Ред. В. Маркусъ. – Т. 1. – Ч. 1–2. – Нью-Йорк; Чікаго, 2009–2012.
78. Енциклопедія художньої культури. Мистецька освіта: бібліографія, документи, теорія / Укл. Р.Т. Шмагало. – Львів: ЛНАМ, 2013. – 518 с.
79. Енциклопедія цивільного права України / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 947 с.
80. Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка: У 2-х т. / Гол. ред. І.О. Вакарчук. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011–2014.
81. Етнічність: Енциклопедичний довідник / Укл. В.Б. Євтух. – К.: Фенікс, 2012. – 395 с.
82. Євангельська енциклопедія / Укл. протоієрей о. Станіслав Галайко. – Нововолинськ, 2007. – 272 с.
83. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / Укл. Л.Г. Андрієнко; гол. ред. М.А. Орлик. – К.: Фенікс, 2001. – 560 с.
84. Запорізька область: Ілюстрована енциклопедія в 2-х кн. / Гол. ред. Є. Червоненко. – Запоріжжя: Дике Поле, 2004–2006.
85. Зарубіжні письменники: Енциклопедичний довідник у 2-х т. / За ред. Н. Михальської, Б. Щавурського. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005–2006.
86. Звенигородка: Мала енциклопедія / Укл. Ф. Білецький. – Звенигородка, 2004. – 203 с.
87. Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання: У 28-ми кн. / Гол. ред. В. Смолій. – Кн. 1: Київ – Ч. 1–3. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1999–2011; Кн. 2.: Чернігівська область. – Ч. 1. – К., 2015.

88. Зелений Клин (Український Далекий Схід): Енциклопедичний довідник / Укл. В. Черномаз. – Владивосток, Вид-во Далекосхідного федерального ун-ту, 2011. – 286 с.
89. Зерновий та хлібопродуктовий товарообіг в Україні: енциклопедичний довідник / Укл. В.Т. Александров, М.В. Гладій, С.М. Лавров, І.М. Рішняк. – К.: АртЕк, 2000. – 544 с.
90. Знайомтесь: нововоронцовці. Енциклопедичний довідник / Укл. М. Гурепко. – Херсон: Наддніпрянська правда, 2007. – 247 с.
91. Золоті зірки Миколаївщини: Енциклопедичне видання / Відп. ред. М.О. Багмет. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 476 с.
92. Золоті імена на ниві освіти: Енциклопедичний довідник / Укл. Г.Ф. Крикун. – Очаків, 2003. – 216 с.
93. Золотоніщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 336 с.
94. Ихтиопатологическая энциклопедия / Сост. О.Н. Давыдов, Н.М. Исаева, Л.Я. Куровская. – К.: Ин-т зоологии им. И.И. Шмальгаузена НАН Украины, 2000. – 164 с.
95. Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник: 350-річчю міста Івано-Франківська присвячується / Укл. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. – 496 с.
96. Імена України, 2007: Біографічний енциклопедичний словник / Гол. ред. Ю. Храмов. – К.: Фенікс, 2007. – 624 с.
97. Імена України в Космосі. Науково-енциклопедичне видання / За ред. І.Б. Вавилової, В.П. Плачинди. – Львів: НАУТІЛІУС; К.: Академперіодика, 2003. – 730 с.
98. Інструменти та установи фінансового ринку: Енциклопедичний довідник / Укл. В.В. Фещенко та ін. – К.: Українське агентство фінансового розвитку, 2007. – 498 с.
99. Історична енциклопедія Криворіжжя: У 2-х т. / Відп. ред. С.В. Бабанов. – Кривий Ріг: СТПРЕС, 2007–2009.
100. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Київська область / Гол. ред. П.Т. Тронько. – К.: Головна редакція УРЕ, 1968–1973.
101. Історія політичної думки: навчально-енциклопедичний словник-довідник / За ред. Н.М. Хоми. – Львів: Новий світ-2000, 2014. – 765 с.
102. Їм крила дала Пирятинщина: Енциклопедичний довідник / Укл. Г. Бажан. – Пирятин, 2000. – 115 с.
103. Кам'яниця / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Ваш дім, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 312 с.
104. Канівщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2011. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001».
105. Керівники обласних організацій, закладів та установ / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 508 с.

106. Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання / За ред. В.С. Брюховецького – К.: Києво-Могилянська академія, 2001. – 736 с.
107. Київ. Історико-біографічний енциклопедичний довідник / Відп. ред. О.Ю. Храмов. – К.: Фенікс, 2007. – 1087 с.
108. Київ: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Головна редакція УРЕ, 1981; Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого – К.: Главная редакция УСЭ, 1982; Киев: энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого. – 2-е изд. – К.: Главная редакция УСЭ, 1985; Киев: энциклопедический справочник / Под ред. А.В. Кудрицкого – 3-е изд. – К.: Главная редакция УСЭ, 1986.
109. Колгоспна виробнича енциклопедія: У 2-х т. / Гол. ред. В.В. Мацкевич. – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1950–1956.
110. Короткий енциклопедичний словник з культури / Укл. М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко. – К.: Україна, 2012. – 384 с.
111. Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів / За ред. І.Г. Тараненко. – К.: ІСДО, 1995. – 67 с.
112. Корсунщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 400 с.
113. Країни світу: Енциклопедичний довідник / Укл. І.І. Дахно, С.М. Тимофієв. – К.: МАПА, 2007. – 606 с.
114. Країни світу: Енциклопедичний довідник / Укл. Н.О. Чумаслова. – Харків: Школа, 2008. – 383 с.
115. Край Прибузький: Енциклопедія Гайворонського району / Укл. О.А. Павличук. – Вінниця: Балюк І.Б., 2008. – 285 с.
116. Кращі люди України: Енциклопедія. – Вип. 1 / Гол. ред. А.В. Бруй. – К.: Кращі люди України, 2009. – 219 с.
117. Крымскотатарская энциклопедия: В 2 т. / Сост. Р. Музафаров. – Симферополь: Ватан. – 1993–1995.
118. Культура: Ілюстрована енциклопедія України / Укл. М.В. Попович. – К.: Балтія-Друк, 2010. – 182 с.
119. Лауреати Нобелівської премії 1901–2001: Енциклопедичний довідник / Укл. С.О. Довгий та ін. – К.: ДІА, 2001. – 768 с.; Лауреаты Нобелевской премии 1901–2001: Энциклопедический справочник / Сост. С.А. Довгий и др. – К.: ДИА, 2001. – 763 с.
120. Лисянщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2002. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 352 с.
121. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А.М. Гродзінський. – К.: Головна редакція УРЕ, 1989. – 544 с.
122. Літературно-мистецька енциклопедія Кіцманщини / Укл. Р. Дуб. – Чернівці, 1991. – 90 с.; Літературно-мистецька енциклопедія Кіцманщини / Укл. Р. Дуб. – 2-ге вид. – Чернівці, 1998. – 90 с.

123. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. / Укл. Ю.І. Ковалів – К.: Академія, 2007.
124. Літературознавча Полтавщина: Довідник / Укл. М.І. Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2015. – 668 с.
125. Людина: Енциклопедія / Укл. С.С. Сергєєва. – К.: Перо, 2008. – 120 с.
126. Людство і віра: всесвітня історія народів і релігій. Енциклопедично-довідкове видання / Укл. Г.В. Щокін. – К.: МАУП, 2002. – 576 с.
127. Мала гірнича енциклопедія: У 3-х т. / За ред. В.С. Білецького. – Донецьк: Донбас, 2004—2013.
128. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю.І. Ринаренко. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
129. Мала енциклопедія міжнародного права / За ред. Ю.Л. Бошицького, О.В. Потехіна. – К.: Вид-во Європейського університету, 2012. – 368 с.
130. Мала енциклопедія теорії держави і права / За ред. Ю.Л. Бошицького. – К.: Європейський університет, 2010. – 368 с.
131. Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. С. Павлюка. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – 832 с.
132. Мала літературна енциклопедія / Укл. П. Богацький. – Сідней, 2002. – 244 с.; Мала літературна енциклопедія / Укл. П. Богацький; ред. О. Баган. – Дрогобич: Дрогобицький ДПУ ім. І. Франка, 2013. – 260 с.
133. Мала українська музична енциклопедія / Укл. О. Залеський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1971. – 125 с.
134. Мала філологічна енциклопедія / Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 476 с.
135. Малая энциклопедия Киевской старины / Сост. А. Макаров. – К.: Довіра, 2002. – 558 с.; Малая энциклопедия Киевской старины / Сост. А. Макаров. – 2-е изд. – К.: Довіра, 2005. – 558 с.
136. Малий енциклопедичний словник Корсунщини: У 2-х т. / Відп. ред. П.Я. Степенькіна. – Корсунь-Шевченківський, 2003–2004.
137. Маньківщина. / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2004. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 385 с.
138. Медична енциклопедія / Укл. П.І. Червяк. – К.: Просвіта, 2001. – 1022 с.
139. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / Укл. В.А. Смолій, Ю.А. Пінчук, О.В. Ясь. – К.: Вища школа, 2005. – 543 с.
140. Миколаївщина: історія, факти, люди: Короткий енциклопедичний словник-довідник / Укл. М.О. Березницький. – Одеса: Прес-кур'єр, 2012. – 307 с.

141. Мистецтво України: Енциклопедія у 5-ти т. – Т. 1 / Гол. ред. А.В. Кудрицький. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1995. – 400 с.
142. Мистецтво: терміни та поняття: Енциклопедичне видання: У 2-х т. / Укл. С.Д. Безклубенко. – К.: Інститут культурології Академії мистецтв України, 2008–2010.
143. Митна енциклопедія: У 2-х т. / Гол. ред. І.Г. Бережнюк. – Хмельницький: Державний НДІ митної справи, 2013.
144. Митці Буковини: енциклопедичний довідник / Укл. Т. Дугаєва, І. Міщенко. – Чернівці, 1998. – 128 с.
145. Митці Рівненщини: Енциклопедичний довідник / Укл. Б.Й. Столярчук. – Рівне: Ліста, 1997. – 365 с.
146. Митці України: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1992. – 848 с.
147. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія / Гол. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
148. Місто Золотоноша / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 207 с.
149. Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград, 1754–2004: Ілюстрована енциклопедія / Укл. Г.М. Урсол та ін. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2004. – 300 с.
150. Місто Канів / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2011. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 366 с.
151. Місто Черкаси / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 558 с.
152. Млинівщина у дзеркалі особистостей: історико-краєзнавча енциклопедія. – Т. 1: Незабутні / Укл. Є. Цимбалюк. – Рівне: Овід, 2008. – 187 с.
153. Мови світу: Енциклопедичний довідник / Укл. Ю.М. Левицький. – Львів: Місіонер, 1998. – 200 с.
154. Монархическое движение в Киеве и на территории Киевской губернии (1904–1919): Историческая энциклопедия / Сост. Т.В. Кальченко. – К.: Интерконтинеталь-Украина, 2014. – 974 с.
155. Монастирищина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2005. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 544 с.; Монастирищина / Укл. М.І. Бушин та ін. – 2-ге вид. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2007. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 559 с.
156. Монастири Украинской Православной Церкви: Волянь, Подолия, Галиция, Буковина, Закарпатье: Энциклопедический справочник / Сост. В.А. Дятлов. – К.: Киевская Митрополия УПЦ, 2007. – 185 с.

157. Морская энциклопедия Одессы / Глав. ред. К. Ильницкий. – Одесса: Порты Украины, 2012. – 703 с.
158. Надтверді абразивні матеріали в механообробні: Енциклопедичний довідник / За заг. ред. М.В. Новікова. – К.: Ін-т надтвердих матеріалів ім. В.М. Бакуля НАН України, 2013. – 455 с.
159. Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. – Т. 1–2 / Відп. ред. О. Купчинський. – Львів, 2012–2014.
160. Націоналізм як суспільний феномен: Енциклопедичний словник / Укл. Ю.Л. Титаренко, В.П. Філонов, О.І. Коваленко та ін. – Донецьк: Донбас, 1997. – 381 с.
161. Національна металургійна академія України в іменах: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. О.Г. Величко. – Дніпропетровськ: Арт-прес, 2008. – 319 с.
162. Неорганическое материаловедение: Энциклопедическое издание в 2 т. / Под ред. Г.Г. Гнесина, В.В. Скорохода. – К.: Наукова думка, 2007–2008.
163. Николаевцы. 1789–1999: Энциклопедический словарь (2000 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций) / Глав. ред. В.А. Карнаух. – Николаев, 1999. – 374 с.
164. Новітня історія України «Нові імена. Львівщина та львів'яни»: історико-біографічний енциклопедичний довідник – Вип. 1 / Укл. Л.С. Василенко, М.В. Войтович, В.М. Гринів та ін. – Львів: Віка, 2004. – 523 с.
165. Образотворче мистецтво: Енциклопедичний ілюстрований словник-довідник / Укл. А. Пасічний. – К.: Факт, 2007. – 680 с.
166. Овідіопольський район: Енциклопедичний довідник / Укл. С.С. Аргатюк, В.В. Левчук, І.Т. Русев, І.В. Сапожников. – Одеса: ВМВ, 2011. – 716 с.
167. Одеські історики: енциклопедичне видання. – Т. 1: Початок ХІХ – середина ХХ ст. / Відп. ред. В.А. Савченко. – Одеса: Друкарський дім, 2009. – 478 с.
168. Оперная энциклопедия (четыре века мировой оперы: 1600–2000) / Сост. Н.С. Житарь. – Хмельницк: Эврика, 2001. – 398 с.
169. Острозька академія ХVІ–ХVІІ століття: Енциклопедія / Гол. ред. І. Пасічник. – Острог: Острозька академія, 2011. – 512 с.
170. Паразитологія та патологія риб: Енциклопедичний словник-довідник / Укл. А.В. Гаєвська. – К.: Наукова думка, 2004. – 360 с.
171. Повна енциклопедія етикету. – К.: Глорія, 2014. – 224 с.
172. Політична енциклопедія / Гол. ред. Ю. Левенець. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
173. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 1997. – 864 с.; Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид. – К.: Генеза, 2004. – 735 с.

174. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.; Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
175. Полтавіка. Полтавська енциклопедія: У 12-ти т. – Т. 12: Релігія і церква / Гол. ред. О.А. Білоусько. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – 756 с.
176. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1992. – 1024 с.
177. Популярна енциклопедія Львова: історія, культура, людина, місто / Укл. О. Ольсич. – Львів: Ставропігон, 2009. – 252 с.
178. Православна енциклопедія Харківщини / Отв. ред. А. Каплин. – Харків: Майдан, 2009. – 560 с.
179. Прилуччина: Енциклопедичний довідник / Укл. Д.О. Шкоропад, О.А. Савон; за ред. Г.Ф. Гайдая. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 555 с.
180. Психиатрический энциклопедический словарь / Сост. Й. Стоименов, М. Стоименова, П. Коева и др. – К.: МАУП, 2003. – 1195 с.
181. Психологічна енциклопедія: А–Я / Укл. О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 422 с.
182. Радіотехніка: Енциклопедичний навчальний довідник / Ред. Ю.Л. Мазор. – К.: Вища школа, 1999. – 838 с.
183. Радянська енциклопедія історії України: У 4-х т. / Відп. ред. А.Д. Скаба. – К.: Головна редакція УРЕ, 1969–1972.
184. Ружинщина в іменах: Мала енциклопедія / Укл. Г.Л. Махорін. – Житомир: Рута, 2011. – 161 с.
185. Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. О. Зінкевич. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.
186. Севастополь: Энциклопедический справочник / Сост. М.П. Апошанская. – Севастополь, 2000. – 683 с.
187. Сімейна медицина: Енциклопедія у 5-ти т. / За ред. В.Г. Передрія і Є.Х. Заремби. – К.: Здоров'я, 2005–2012.
188. Славенні міста України: Ілюстрована енциклопедія / Укл. Я.О. Батій. – Харків: Торсінг плюс, 2011. – 254 с.
189. Сопротивление материалов = Опір матеріалів: рус.-укр. учебная энциклопедия / Под. общ. ред. Д.С. Кивы. – Харків: ХАИ, 2013. – 775 с.
190. Соціальна педагогіка: Мала енциклопедія / За ред. Д.І. Звервої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 335 с.
191. Соціологічна енциклопедія / Укл. В.Г. Городяненко. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.
192. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / За ред. В.І. Воловича. – К.: Український центр духовної культури, 1998. – 736 с.

193. Співаки України. Енциклопедичне видання / Укл. І.М. Лисенко. – К.: Знання, 2012. – 639 с.
194. Сто термінів і понять соціально-трудової сфери: Енциклопедичний словник / Заг. ред. С.В. Мельник. – Луганськ, 2005. – 224 с.
195. Сумщина в іменах: Альбом ілюстрацій до енциклопедичного довідника / Укл. В.Ю. Панасюк, В.С. Соколов, В.К. Шейко та ін. – Суми: АС-Медіа, 2003. – 184 с.
196. Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. В.Б. Звагельський. – Суми: АС-Медіа, 2003. – 624 с.
197. Сучасна правова енциклопедія: А–Я / За ред. О.В. Зайчука. – К.: Юрінком Інтер, 2009; Сучасна правова енциклопедія: А–Я / За ред. О.В. Зайчука. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2013.
198. Тарас Шевченко і Крим: Енциклопедичний довідник / Укл. Г.А. Рудницький. – Сімферополь: Таврія, 2001. – 288 с.
199. Творческая деятельность греков Приазовья. Конец XIX–XX век: энциклопедический справочник / Сост. И.А. Папуш. – Мариуполь: Газета «Приазовский рабочий», 2000. – 159 с.
200. Театри Дніпропетровщини: Енциклопедія / Укл. Г. Гронська, В. Макогонова, А. Тулянцева та ін. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2003. – 717 с.
201. Тернопільський енциклопедичний словник: У 4-х т. / Гол. ред. Г. Яворський. – Тернопіль: Збруч, 2004–2010.
202. Тернопільщина. Історія міст і сіл: У 3-х т. / Редкол.: О. Сиротюк, В. Хомінець та ін. – Тернопіль: Терно-граф, 2014.
203. Українська православна енциклопедія: В 3-х ч. / Сост. Л.С. Кукушкин. – Харків: Фолио, 2013. – 893 с.
204. Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ: В 2-х т. / Под ред. Ф.К. Волкова. – С.-Петербургъ: тип. т-ва «Обществ. Польза», 1914–1916.
205. Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник. – Вип. 1–4 / Відп. ред. М.М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2009–2013.
206. Україна під булавою Богдана Хмельницького: Енциклопедія в 3-х т. / Укл. С.С. Коваленко. – К.: Стікс-Ко, 2007–2009.
207. Україна у світі: Енциклопедичний довідник / Укл. М.М. Сухомозький, Н.П. Аврамчук. – К.: МАУП, 2006. – 872 с.
208. Україна: Енциклопедичний словник: історія, культура, освіта, політика, економіка, фінанси, право / Укл. О.М. Сліпушко. – К.: Аконт, 2008. – 768 с.
209. Україна: Повна енциклопедія / Укл. В.М. Скляренко, Т.В. Іовлева, В.В. Мирошнікова, М.О. Панкова. – Харків: Фолио, 2006. – 462 с.
210. Українська архівна енциклопедія / Гол. ред. І.Б. Матяш. – К.: Держкомархів України, 2008. – 880 с.

211. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Гол. ред. Л. В. Губерський. – К.: Знання України, 2004; Українська дипломатична енциклопедія: У 5-ти т. / Гол. ред. Д.В. Табачник. – Харків: Фоліо, 2013.
212. Українська екологічна енциклопедія / За ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2003. – 807 с.; Українська екологічна енциклопедія / За ред. Р. Дяківа. – 2-е вид. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2006. – 807 с.
213. Українська енциклопедія джазу / Укл. В. С. Симоненко. – К.: Центрмузінформ, 2004. – 231 с.
214. Українська енциклопедія лісівництва: У 2-х т. / За ред. С.А. Генсірука. – Львів: НАНУ, НТ ім. Шевченка, 1999–2007.
215. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. Вип. 1–20 / За ред. М. М. Романюка. – Львів, – 1994–2013.
216. Українська загальна енциклопедія: У 3-х т. / Гол. ред. І. Раковський. – Львів: Рідна школа, 1930–1933.
217. Українська літературна енциклопедія: У 5-ти т. – Т. 1–3 / Відп. ред. І.О. Дзевєрін. – К.: Головна редакція УРЕ ім. М.П. Бажана, 1988–1995.
218. Українська мала енциклопедія: У 8-ми т. / Укл. Є. Онацький. – Буенос-Айрес, 1957–1967.
219. Українська міфологія: Енциклопедія / Укл. В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.; Українська міфологія: Енциклопедія / Укл. В. Войтович. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
220. Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань / Укл. В.М. Войтович. – К.: ФОП Стебеляк, 2014. – 688 с.
221. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000; Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004; Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 3-ге вид. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007.
222. Українська музична енциклопедія: У 6-ти т. – Т. 1–3 / Гол. ред. Г. Скрипник. – К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2006–2011.
223. Українська народна енциклопедія / Укл. Р. Федорів. – Львів: Червона калина, 1996. – 649 с.
224. Українська Радянська Енциклопедія: У 17-ти т. / За ред. М.П. Бажана. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1959–1965; Українська Радянська Енциклопедія: У 12-ти т. / За ред. М. П. Бажана. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1974–1985.

225. Українське козацтво. Мала енциклопедія / Відп. ред. С.Р. Лях. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 568 с.; Українське козацтво. Мала енциклопедія / Відп. ред. С.Р. Лях. – 2-ге вид. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 670 с.
226. Український біографічний кінодовідник / Укл. Н.М. Капельгородська, Є.С. Глущенко, О.Р. Синько. – К.: АВДІ, 2001. – 735 с.
227. Український енциклопедичний кінословник. – Т. 1: Основні терміни та поняття / Укл. С.Д. Безклубенко, О. Г. Рутковський. – К.: КНУКіМ, 2006. – 500 с.
228. Український педагогічний енциклопедичний словник / Укл. С. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 519 с.
229. Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1966–1968.
230. Українські кобзарі, бандуристи, лірники: Енциклопедичний довідник / Укл. Б.М. Жеплинський, Д.Б. Ковальчук. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2011. – 315 с.
231. Українські співаки Х–XVIII століття: Енциклопедичний словник / Укл. І.М. Лисенко. – К.: Рута, 2015. – 142 с.
232. Улицы и площади Харькова: Энциклопедический справочник / Сост. Л.И. Мачулин. – Харьков: Мачулин Л. И., 2007. – 478 с.
233. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. М. Попович. – К.: Ірина, 1999. – 1551 с.
234. Фармацевтична енциклопедія / Гол. ред. В.П. Черних. – К.: МОРІОН, 2005. – 848 с.; Фармацевтична енциклопедія / Гол. ред. В.П. Черних. – Вид. 2-ге. – К.: МОРІОН, 2010. – 1631 с.
235. Физика твердого тела: Энциклопедический словарь: В 2-х т. / Глав. ред. В.Г. Барьяхтар. – К.: Наук. думка, 1996–1998.
236. Філософський енциклопедичний словник: А–Я / Гол. ред. В.І. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
237. Фінансова енциклопедія / За ред. О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 470 с.
238. Хорольщина: Енциклопедичний довідник / Укл. А.В. Козлов, В.А. Козлов, Ю.О. Лисенко. – Полтава: Оріяна, 2007. – 105 с.
239. Художники України: Енциклопедичний довідник / Укл. М. Лабінський, М. Сидоренко. – К.: Інтертехнологія, 2006. – 640 с.
240. Художня культура західних і південних слов'ян (XIX – початок XX століття): Енциклопедичний словник / Гол. ред. Г. А. Скрипник. – К.: Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2006. – 248 с.
241. Це – Україна: Ілюстрована енциклопедія / Укл. О. Дубина, Ю. Джеджула, С. Кульчицький. – К., 1995. – 350 с.
242. Черкащина: Універсальна енциклопедія / Укл. В. Жадько. – К.: Експрес-Поліграф, 2010. – 1101 с.

243. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – 1005 с.
244. Чигиринщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2003. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 304 с.
245. Чорнобаївщина / Укл. М.І. Бушин та ін. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2011. – Сер.: «Черкаський край в особах. 1941–2001». – 324 с.
246. Шевченківська енциклопедія: У 6-ти т. – Т. 1–4 / Гол. ред. М.Г. Жулинський. – К.: Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2012–2013.
247. Шевченківський словник: У 2-х т. / Відп. ред. Є. Кирилук. – К.: Головна редакція УРЕ, 1976–1978.
248. Шевченківські лауреати 1962–2001: Енциклопедичний довідник / Укл. М.Г. Лабінський. – К.: Криниця, 2001; Шевченківські лауреати 1962–2007: Енциклопедичний довідник / М.Г. Лабінський. – 2-ге вид. – К.: Криниця, 2007; Шевченківські лауреати 1962–2012: Енциклопедичний довідник / М.Г. Лабінський. – 3-тє вид. – К.: Криниця, 2012.
249. Экологическая энциклопедия: В 5-ти т. / Сост. Э.В. Собонович, С.А. Довгий, О.Б. Лысенко. – К.: Логос, 2005–2012.
250. Энциклопедия Бердянска: Историко-краеведческий, общественно-политический справочник: В 2-х т. / Сост. В.И. Михайличенко. – Мелитополь: Издательский дом Мелитопольской городской типографии, 2013–2014.
251. Энциклопедия исполнительного музыкознания: к 100-летию НМА Украины им. П.И. Чайковского / Сост. Н.А. Давыдов. – Нежин: НГУ им. Н. Гоголя, 2014. – 438 с.
252. Энциклопедия крымских древностей: Археологический словарь Крыма / Сост. Г.М. Буров. – К.: Стилос, 2006. – 528 с.
253. Энциклопедия лесника. Млекопитающие Горного Крыма / Сост. А.В. Паршинцев. – Симферополь: Бизнесинформ, 2014. – 158 с.
254. Энциклопедия олимпийского спорта: В 5-ти т. / Под ред. В.Н. Платонова. – К.: Олимпийская литература, 2002–2007.
255. Энциклопедия сапфира / Сост. Е.Р. Добровинская, Л.А. Литвинов, В.В. Пищик. – Харьков: Институт монокристаллов, 2004. – 508 с.
256. Энциклопедия современного олимпийского спорта / Глав. ред. В.Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 1998. – 599 с.
257. Юридична енциклопедія: У 6-ти т. / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004.
258. Encyclopedia of Ukraine: Vol 1–5 / Edited by V. Kubijovyč. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1984–1993.

Вибрані енциклопедії близького зарубіжжя

1. Авиационная энциклопедия в лицах. Отечественная военная и гражданская авиация / Сост. А.Н. Ефимов. – М.: Барс, 2011. – 1006 с.
2. Археалогія Беларусі: энцыклапедыя. Ў 2 т. / Гал. рэд. Т.У. Бялова. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2009–2001.
3. Архитектурно-строительная энциклопедия / Под ред. А.Б. Голышева. – М.: Изд-во ассоциации строительных вузов, 2006. – 360 с.
4. Башкирская энциклопедия: В 7-ми т. / Глав. ред. М.А. Ильгамов. – Уфа: Башкирская энциклопедия, 2005–2011.
5. Беларускаяе замежжа / Скл. Н.А. Голубева. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2010. – 479 с.
6. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 1994. – 655 с.
7. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: У 12 т. / Гал. Рэд. П.У. Броўка. – Мінск: БСЭ, 1969–1975.
8. Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 1996–2004.
9. Беларуская юридическая энциклопедия / Редкол.: С.А. Балашенко и др. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2007–2013.
10. Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941–1945: Энцыклапедыя / Гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 1990. – 680 с.
11. Беларусь: Энцыклапедычны даведнік / Рэдкал.: Б.І. Сачанка і інш. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 1995. – 800 с.
12. Белорусская ССР: Краткая энциклопедия. В 5-ти т. / Глав. ред. П.У. Бровка. – Минск: БСЭ, 1979–1981.
13. Биологический энциклопедический словарь / Глав. ред. М. С. Гиляров. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 831 с.; Биологический энциклопедический словарь / Глав. ред. М. С. Гиляров. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 864 с.
14. Большая Кубанская энциклопедия: В 6-ти т. / Глав. ред. Т.А. Василевская. – Краснодар, 2004. – 368 с.; Большая Кубанская энциклопедия: В 6-ти т. / Глав. ред. Т.А. Василевская. – 2-е изд. – Краснодар, 2005.
15. Большая медицинская энциклопедия: В 35-ти т. / Под. ред. Н.А. Семашко. – М.: Советская энциклопедия, 1928–1936; Большая медицинская энциклопедия: В 36-ти т. – 2-е изд. / Под. ред. А.Н. Бакулева. – М.: Советская энциклопедия, 1956–1964; Большая медицинская энциклопедия: В 36-ти т. – 3-е изд. / Под. ред. Б.В. Петровского. – М.: Советская энциклопедия, 1974–1988.

16. Большая олимпийская энциклопедия: В 2-х т. / Сост. В.Л. Штейнбах. – М.: Олимпия Пресс, 2006.
17. Большая Российская энциклопедия: В 35-ти т. – Т. 1–27 / Под. ред. Ю.С. Осипова. – М.: Большая российская энциклопедия. – 2004–2015.
18. Большая советская энциклопедия: В 65-ти т. / Глав. ред. О.Ю. Шмидт. – М.: Советская энциклопедия, 1926–1947; Большая советская энциклопедия: В 65-ти т. / Глав. ред. С.И. Вавилов, Б.А. Введенский. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1950–1960; Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Глав. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969–1978.
19. Большая юридическая энциклопедия / Сост. А.Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.
20. Большой энциклопедический словарь / Глав. ред. А.М. Прохоров. – М.: Большая российская энциклопедия, 1991. – 1456 с.
21. Весь мир: Энциклопедический справочник. – М.: Литература, 1998. – 656 с.
22. Ветеринарный энциклопедический словарь / Глав. ред. В.П. Шишков. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 640 с.
23. Военная история башкир: Энциклопедия / Глав. ред. А.З. Асфандияров. – Уфа: Башкирская энциклопедия, 2013. – 432 с.
24. Военный энциклопедический словарь. – М.: Оникс XXI век, 2002. – 1432 с.
25. Воронежская историко-культурная энциклопедия: Персоналии / Глав. ред. О.Г. Ласунский. – Воронеж: Центр духовного возрождения Чернозёмного края, 2006. – 518 с.; Воронежская историко-культурная энциклопедия: Персоналии / Глав. ред. О.Г. Ласунский. – 2-е изд. – Воронеж: Центр духовного возрождения Чернозёмного края, 2009. – 660 с.
26. Воронежская энциклопедия: В 2-х т. / Глав. ред. М.Д. Карпачев. – Воронеж: Центр духовного возрождения Чернозёмного края, 2008.
27. Всемирный биографический энциклопедический словарь / Редкол.: В.И. Бородулин, Н.М. Кузнецов, Н.М. Ланда и др. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 926 с.
28. Вялікае Княства Літоўскае: У 3-х т. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2005–2010.
29. Гарady і вёскі Беларусі: Энциклапедыя ў 15-ці т. – Т. 1–8 / Гал. рэд. Г.П. Пашкоў. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2004–2011.
30. Географический энциклопедический словарь. Географические названия / Глав. ред. А.Ф. Трешников. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 432 с.; Географический энциклопедический словарь. Географические названия / Глав. ред. А.Ф. Трешников. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 592 с.

31. Гісторыя беларускай кнігі: У 2-х т. / Рэд. М.В. Нікалаеў. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2009. – Т. 1: Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. – 424 с.
32. Гісторыя кінамастацтва Беларусі: Энциклапедыя ў 4-х т. – Мінск: Беларуская навука, 1986–2003.
33. Горная энциклопедия: В 5-ти т. – М.: Советская энциклопедия, 1984–1991.
34. Демографический Энциклопедический словарь / Глав. ред. Д.И. Валемтей. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с.
35. Детская энциклопедия: В 10-ти т. / Под ред. Д.Д. Благого, В.А. Варсанюфьева и др. – М.: Педагогика, 1958–1962; Детская энциклопедия: В 12-ти т. – 2-е изд. / Под ред. Д.Д. Благого, В.А. Варсанюфьева и др. – М.: Педагогика, 1964–1969; Детская энциклопедия: В 12-ти-т. – 3-е изд. / Под ред. А.И. Маркушевича. – М.: Педагогика, 1971–1978.
36. Екатеринбург – Краснодар 1793 – 2009: Историческая энциклопедия / Сост. Б.А. Трехбратов, В.А. Жадан. – Краснодар: Кубань-Книга, 2009. – 688 с.
37. Энциклопедия Советикэ Молдовеняскэ: В 8 т. / Ред. Я. Гросул. – Кишинэу: Академия де штиинце а Републичний Советичэ Социалисте Молдовенешть, 1970–1981.
38. Казахстан. Национальная энциклопедия в 5-ти т. / Глав. ред. Б. Аяган. – Алма-Ата: Казахская энциклопедия, 2004–2006.
39. Кино: Энциклопедический словарь / Глав. ред. С.И. Юткевич. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 640 с.
40. Книговедение: Энциклопедический словарь / Редкол.: Н.М. Сикорский и др. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – 664 с.
41. Краткая литературная энциклопедия: В 9-ти т. / Глав. ред. А.А. Сурков. – М.: Советская энциклопедия, 1962–1978.
42. Краткая российская энциклопедия: В 3-х т. / Сост. В. М. Карев. – М.: Большая российская энциклопедия, 2003.
43. Криминалистика: Краткая энциклопедия / Сост. Р.С. Белкин. – М.: Большая российская энциклопедия, 1993. – 111 с.
44. Культура Беларусі: Энциклапедыя у 6-ці т. – Т. 1–5 / Гал. рэд. Т. У. Бялова. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2010–2014.
45. Культурология. XX век: Энциклопедия в 2-х т. / Глав. ред. С.Я. Левит. – С.-Петербург: Университетская книга; Алетейя, 1998.
46. Лауреаты государственных премий Российской Федерации в области науки и техники: 1988–2003: Энциклопедия: В 2-х т. / Редкол.: В.Г. Журавлев, А.И. Мелуа, В.В. Окрепилов. – С.-Петербург: Гуманистика, 2007.
47. Лауреаты Нобелевской премии: Энциклопедия в 2-х т. – М.: Прогресс, 1992.

48. Лингвистический энциклопедический словарь / Глав. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
49. Литературная энциклопедия: В 12-ти т. / Редкол.: В.М. Фриче, А.В. Луначарский и др. – М.: Изд-во коммунистической академии; Советская энциклопедия; Художественная литература, 1929–1939.
50. Литературный энциклопедический словарь / Под ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.
51. Люди и судьбы: библиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991) / Сост. Я.В. Васильков, М.Ю. Сорокина. – С.-Петербург: ПВ, 2003. – 496 с.
52. Максим Багдановіч: Энцыклапедыя / Склад. І.У. Саламевіч, М.В. Трус. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2011. – 608 с.
53. Математическая энциклопедия: В 5-ти т. / Глав. ред. И.М. Виноградов. – М.: Советская энциклопедия, 1977–1985.
54. Математический энциклопедический словарь / Под ред. Ю. Прохорова. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 847 с.
55. Матэматычная энцыклапедыя / Гал. рэд. В. Бернік. – Мінск: Тэхналогія, 2001. – 496 с.
56. Мифы народов мира: Энциклопедия в 2-х т. / Глав. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1980.
57. Москва: Энциклопедия / Сост. М.И. Андреев, В.М. Карев. – М.: Большая российская энциклопедия, 1997. – 976 с.
58. Музыкальная энциклопедия: В 6-ти т. / Глав. ред. Ю.В. Келдыш. – М.: Советская энциклопедия, 1973–1982.
59. Музыкальный энциклопедический словарь / Глав. ред. Г. В. Келдыш. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
60. Народы Башкортостана: Энциклопедия / Глав. ред. Ф.Г. Хисамитдинова. – Уфа: Башкирская энциклопедия, 2014. – 538 с.
61. Новая российская энциклопедия: В 18-ти т. – Т. 1–15 / Глав. ред. А.Д. Некипелов. – М.: Энциклопедия, 2004–2014.
62. Олимпийская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – 416.
63. Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энциклопедия 11-ти лет 1847–1858/ Сост. Л.Н. Большаков. – Оренбург: Димур, 1997. – 516 с.
64. Педагогическая энциклопедия: В 4-х т. / Глав. ред. И.А. Каиров. – М.: Советская энциклопедия, 1964–1968.
65. Первый биографический БЭС / Глав. ред. С. М. Снарская. – С.-Петербург: Норинт; М.: РИПОЛ классик, 2007. – 1184 с.
66. Полная энциклопедия народной медицины: В 3-х т. / Сост. Р.В. Чумакова, Т.Ф. Корчагина, А.В. Чумакова, В.В. Бушнев. – М.: АНС, 1996–2003.

67. Природа Белоруссии: Популярная энциклопедия / Глав. ред. И.П. Шамякин. – Минск: БСЭ, 1989. – 599 с.
68. Психологическая энциклопедия / Под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – С.-Петербург: Питер, 2006. – 1096 с.
69. Республика Коми. Энциклопедия в 3-х т. – Сыктывкар: Коми кн. изд-во 1997–2000.
70. Республика Хакасия. Энциклопедия в 2-х т. / Редкол.: В.А. Кузьмин и др. – Красноярск: Поликор, 2007–2008.
71. Российская социологическая энциклопедия / Под. ред. Г.В. Осипова. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – 672 с.
72. Русские писатели. 1800–1917: Биографический словарь в 7 т. – Т. 1–5 / Глав. ред. П.А. Николаев. – М.: Советская энциклопедия, 1989–2007.
73. Салават Юлаев: Энциклопедия / Глав. ред. И.Г. Илишев. — Уфа: Башкирская энциклопедия, 2004. – 480 с.
74. Санкт-Петербург: Биографии: В 3-х т. / Сост. А.И. Мелуа. – С.-Петербург: Гуманистика, 2006. – Т. 1: А–И. – 702 с.
75. Санкт-Петербург: Энциклопедия / Редкол.: Б. В. Ананьич и др. – Санкт-Петербург; М.: РОССПЭН, 2004. – 1021 с.; Санкт-Петербург: Энциклопедия / Редкол.: Б. В. Ананьич и др. – 2-е изд., испр. и доп. – С.-Петербург; М.: Бизнес-пресса; Российская политическая энциклопедия, 2006. – 1021 с.
76. Сельскохозяйственный энциклопедический словарь / Глав. ред. В.К. Месяц. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 656 с.
77. Театральная энциклопедия: В 6-ти т. / Глав. ред. П.А. Марков. – М.: Советская энциклопедия, 1961–1967.
78. Тэатральная Беларусь: Энциклапедыя ў 15-ці т. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 2002–2003.
79. Тюменская область: народы, языки, культуры. Энциклопедический справочник / Под ред. И.С. Карабулатовой. – Тюмень: Экспресс, 2007. – 410 с.
80. Физическая энциклопедия: В 5-ти т. / Глав. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия; Большая российская энциклопедия, 1988–1999.
81. Физический энциклопедический словарь: В 5-ти т. / Глав. ред. Б.А. Введенский – М.: Советская энциклопедия, 1960–1966.
82. Философская энциклопедия: В 5-ти т. / Глав. ред. Ф.В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1960–1970.
83. Химическая энциклопедия: В 5-ти т. / Под. Ред. И.Л. Кнунянца, Н.С. Зефирова. – М.: Советская энциклопедия, 1988–1998.
84. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3-х т. / Глав. ред. С.С. Аверинцев. – М.: Большая российская энциклопедия, 1993–1995.

85. Чувашская энциклопедия: В 4-х т. / Глав. ред. В.С. Григорьев. – Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 2006–2011.
86. Шахматы: Энциклопедический словарь / Глав. ред. А. Е. Карпов. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 621 с.
87. Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон: Биографии: В 12-ти т. – Т. 1–6 / Отв. ред. В.М. Карев, М.Н. Хитров. – М.: Большая российская энциклопедия, 1991–1996.
88. Энциклопедический словарь юного математика / Сост. А.П. Савин. – М.: Педагогика, 1985. – 352 с.
89. Энциклопедия Амосова. Алгоритм здоровья. Человек и общество. – М.: АСТ; Донецк: Сталкер, 2002. – 464 с.
90. Энциклопедия виноградарства: В 3-х т. / Глав. ред. А.И. Тимуш. – Кишинев: Главная редакция Молдавской Советской Энциклопедии, 1986–1987.
91. Энциклопедия для школьников и студентов: В 12-ти т. – Т. 1–4 / Редкол.: Т.В. Белова, В.И. Стражев, В.П. Саламаха и др. – Минск: БЭ ім. П. Броўкі, 2009–2012.
92. Энциклопедия Кубанского казачества / Под общ. ред. В.Н. Радушняка. – Краснодар: Традиция, 2011. – 504 с.
93. Энциклопедия нового Китая / Глав. ред. А.Н. Кузнецов. – М.: Прогресс, 1989. – 509 с.
94. Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6-ці т. / Рэдкал.: М.В. Біч і інш. – Мінск: БЭ ім. П. Броўкі, 1993–2003.
95. Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5-ці т. / Редкол.: І.П. Шамякін та ін. – Мінск: БСЭ ім. П. Броўкі, 1984–1987.
96. Энциклапедыя прыроды Беларусі: У 5-і т. / Гал. рэд. І. П. Шамякін. – Мінск: БСЭ ім. П. Броўкі, 1983–1986.
97. Этнаграфія Беларусі: Энциклапедыя / Гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск: БСЭ ім. П. Броўкі, 1989. – 575 с.
98. Юридическая энциклопедия / Под ред. Б.Н. Топорнина. – М.: Юрист, 2001. – 1272 с.
99. Языки Российской Федерации и соседних государств: Энциклопедия: В 3-х т. – М.: Наука, 1997–2005.
100. Янка Купала: Энциклапедычны даведнік / Гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск: БСЭ, 1986. – 727 с.

Розділ 3. Електронні енциклопедії: тенденції, технології, досягнення

3.1. Електронні видання в епоху сучасних цифрових технологій

З розвитком мережі Інтернет, особливого значення набуло домінування ролі знань і інформації у житті людей, що в результаті сформувало інформаційне суспільство. Воно характеризується наявністю глобального інформаційного простору, що забезпечує його користувачів вільним доступом до світових інформаційних ресурсів. Вільний доступ до інформації, її розповсюдження і використання є важливим фактором суспільної думки і складає духовно-суспільне буття кожної людини.

Поступ цифрових технологій призвів до суттєвих змін у книговиданні. На книжковому ринку України, віднедавна поряд із традиційними друкованими виданнями з'явилися електронні. Державний стандарт України електронне видання визначає як об'єкт інтелектуальної власності, що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, має вихідні дані, містить інформацію, призначену для розповсюдження, й оформлений за державними стандартами¹. Таке видання потребує технічних засобів для його використання.

Електронні видання поділяють на два основні типи. Перший – це електронний аналог друкованого (паперового) видання, цифрова копія його змісту й форми. Другий тип – це самостійне електронне видання, що не має паперових відповідників. Електронні книги поділяють на: за характером основної інформації – текстові, образотворчі, звукові, програмові та мультимедійні електронні видання; за технологією розповсюдження – локальні (наприклад, на CD-дисках), мережеві (інтернет-видання) та комбіновані (локально-мережеві).

Нові форми передавання інформації з'явилися було створено понад 30 років тому, коли з'явився Інтернет. Нині він став невід'ємним складником життя світового й українського суспільства. Інтернет використовують у побуті, навчанні, науці, бізнесі, в будь-яких інших видах діяльності. Частка аудиторії, яка послуговується світовою мережею як засобом масової комунікації, стрімко зростає.

¹ Див.: Видання електронні: Основні види та вихідні відомості. ДСТУ 7157:2010. – К., 2010.

Одна із форм поширення інформації в Інтернеті – електронні книги (веб-книги). Кількість окремих електронних видань чи електронних аналогів друкованих книг, випущених у різних форматах (PDF, EPUB, RTF, HTML), як і зацікавлення ними споживачів, постійно збільшується.

У світлі стрімкого поступу комунікаційних та інформаційних технологій серед експертів книжкової справи, як зазначає Ірина Погореловська², побутують різні точки зору щодо майбутнього традиційної друкованої книжки: одні пророкують їй у найближчі десятиріччя забуття, таким чином зводячи всі здобутки п'ятисотрічної епохи Гутенберга нанівець і перетворюючи друковані видання на музейні експонати, інші – гармонійне співіснування (з ефектом синергії) з її «електронною сестрою» й стабільне зростання читацького попиту на традиційні книжки та електронні видання. Україна як держава, що розташована в центрі Європи, не може залишатися осторонь цього процесу і, зберігаючи найкращі традиції щодо випуску друкованих видань, має активно долучатися до сучасних глобальних інформаційних потоків. Для цього потрібно сформувані чітку державну політику, спрямовану на розвиток вітчизняного книговидання з метою задоволення культурно-освітніх, наукових, інтелектуальних і виробничих потреб суспільства; забезпечення захисту національного інформаційного простору; конкурентоспроможності української книги як культурно-мистецького продукту на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Цілком очевидно, що книговидавці мають усвідомити, що в сучасну епоху інформаційно-комунікативні технології диктують потреби й попит читацької аудиторії. Електронна інформатизація важлива й в енциклопедичній справі.

Серед електронних видань, як і традиційних (друкованих), виокремлюють енциклопедично-довідкову літературу. Енциклопедію, як відомо, вважають взірцем найповнішого та авторитетного подання інформації з широкого кола питань, еталоном знання, віддзеркаленням розвитку рівня науки та культури. Такі видання викликають посилене зацікавлення серед науковців, діячів політики, культури та мистецтва, видавців й загалом всіх верств суспільства. Їх поява свідчить про те, що держава дбає про свій престиж і турбується питаннями освіченості населення країни. З огляду на це існує практична потреба в узагальненні теоретичних засад та випрацюванні методичних рекомендацій щодо особливостей побудови електронних енциклопедій.

² Погореловська І.О. Електронні видання: ідентифікаційний аспект // Держава та регіони. – № 2. – 2013. – С. 136.

3.2. Електронна енциклопедистика

У час інформаційних технологій постійно з'являються нові способи, засоби і форми поширення довідкових відомостей, що дають змогу швидко опрацювати й надавати споживачеві великий обсяг фактичного матеріалу. Видання ж друкованих енциклопедій вимагає значних організаційних, науково-методичних зусиль, тривалого часу і великих фінансових витрат.

Оптимізувати організаційні й фінансові витрати нині допомагає інформаційний мережевий простір. У різних країнах світу в останні десятиліття розпочався бурхливий процес створення електронних енциклопедій, зокрема тих, що є мультимедійними аналогами друкованих видань, і тих, які існують у вигляді самостійних ресурсів в мережі Інтернет або окремо на CD- або DVD-носіях. Мережеві енциклопедичні ресурси для читачів доступні в онлайн-режимі, для укладачів переважно не мають обмежень в обсягах та видах інформації. Такі електронні видання виявляють помітну тенденцію до якісного удосконалення не лише з технічного боку (зокрема, щодо прискорення та зручності пошуку відомостей за гіпертекстовими посиланнями або ж уміщення цифрових звукових чи відеофрагментів, анімаційних вставок та елементів віртуальної реальності), а й з точки зору контенту – науково достовірних, точних, апробованих фактів.

Український інформаційний простір нині набув значного розвитку. Українська енциклопедична справа починає активно реагувати на виклики часу. Вітчизняні фахівці доволі швидко запозичили досвід зарубіжних колег щодо створення електронних енциклопедій. Хоча варто сказати, що світова енциклопедистика почала використовувати інформаційні технології доволі давно. Найвідоміша у світі енциклопедія «Britannica» відмовилась від друкованої версії й остаточно перейшла у формат онлайн-видання у 2012 р., а в мережі Інтернет вона з'явилася 1994 р.; хоча варто додати, що вперше комп'ютерна версія цієї енциклопедії була розроблена ще в 1981 р., а доступною на компакт-дисках стала від 1989 р. Інші відомі у світі енциклопедії – «Collier's Encyclopedia», «Americana» тощо – вже давно не друкують. Вони існують лише у цифровому форматі. Найпершою ж суто електронною енциклопедією (що не мала паперових відповідників) вважають «Encarta», яку готує корпорація «Microsoft» від 1993 р.

Однією з перших українських електронних мережевих енциклопедій є «Веб-енциклопедія Києва», що стала доступною для читачів 1998 р.

Нині пріоритетність розвитку електронних енциклопедій не викликає жодних сумнівів і перебуває в центрі уваги українських фахівців з інформаційних технологій та інших галузей знань, які здатні створити й запропонувати суспільству якісне енциклопедичне видання.

Як було зазначено вище, електронне видання регламентоване чинним ДСТУ. Цей стандарт навіть виокремлює за цільовим призначенням довідкове електронне видання, однак не подає жодних відомостей про електронні енциклопедії (або ж електронні енциклопедичні видання). Тобто ДСТУ не виокремлює електронну енциклопедію як окремий вид електронного видання. Однак, за визначенням Наталії Черниш, електронна енциклопедія – «це електронне довідкове видання, яке містить відомості з однієї, декількох чи всіх галузей знань і практичної діяльності, викладені у вигляді статей із можливим залученням таких елементів мультимедіа, як зображення, анімація, аудіо- та відеоматеріали тощо, а також має зручну (спрошену) систему пошуку та дає змогу переходити з однієї статті на іншу за допомогою гіперпосилань у тексті, розміщена на електронному носіїві інформації або в мережі Інтернет»³. Як бачимо, у цьому визначенні враховано загальні типологічні ознаки енциклопедії та особливості її матеріального втілення.

Критерії типологічного поділу, які використовуються для друкованих енциклопедій, не можна повною мірою застосовувати для класифікації аналогічних електронних видань, однак чимало з них є доречними й при класифікації електронного видання, оскільки суть електронних енциклопедій та сама, що й паперових, іншою (новою) є лише конструкція видання. Зокрема, до спільних рис друкованих і електронних енциклопедичних видань належать: призначення, читацька аудиторія, структура, довідковий характер поданої інформації.

Тож паперові й електронні енциклопедії можна класифікувати таким чином.

1. За цільовим призначенням енциклопедії поділяють на наукові, науково-популярні та популярні видання.
2. За читацькою аудиторією енциклопедії бувають для масових читачів, фахівців окремих галузей знань, для дітей.
3. За структурою виокремлюють алфавітні, систематичні або ж алфавітно-систематичні енциклопедії.

³ Черниш Н.І. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика. – Львів, 2015.

4. За характером інформації вирізняють універсальні, галузеві, спеціалізовані та регіональні енциклопедії.

Докладно зазначені критерії класифікації енциклопедичних видань схарактеризовано раніше (див. Розділ 2).

Водночас електронні енциклопедії мають власні характеристики, не властиві паперовим виданням. Так, одна з прикметних особливостей електронних енциклопедичних видань є мультимедійність – наявність у їх змісті зображень, аудіо- та відеоматеріалів (яскравим прикладом слугує онлайн-версія «Енциклопедії сучасної України»).

Існують й інші типологічні ознаки, характерні винятково для електронних видань, за якими їх можна класифікувати.

1. За наявністю друкованого аналога електронні енциклопедії поділяють на два типи: одні мають такий аналог (наприклад, «Енциклопедія сучасної України»), інші – ні (наприклад, українська «Вікіпедія»). Крім того, цифрові відповідники паперових видань можуть виглядати як електронна копія з повним збереженням не лише змісту видання, а й форми (наприклад, як комп'ютерний оригінал-макет). В такому разі прийнято говорити про оцифровані енциклопедії. Вони існують на окремих електронних носіях (CD, DVD) або в мережі Інтернет. З іншого боку, аналогами паперових видань можуть бути й такі електронні енциклопедії, які мають свою власну форму розміщення й подання довідкового матеріалу, адаптованого під особливості цифрового формату – із власним інтерфейсом, архітектонікою, навігацією, пошуковою системою тощо. Такі енциклопедії так само можуть існувати на окремих електронних носіях (CD, DVD) або в мережі Інтернет.

2. За змістом електронні енциклопедії поділяють на власне енциклопедії й енциклопедичні ресурси. Власне енциклопедії визначаються стандартною (класичною) дефініцією, натомість енциклопедичні ресурси розуміємо як звід різноманітної інформації (не лише довідкової, а й фактологічної чи будь-якої іншої), що дає системне розуміння про те чи інше поняття, предмет, явище тощо. Наприклад, мережева Енциклопедія Лесі Українки (www.l-ukrainka.name) є зібранням всієї можливої інформації про видатну українську письменницю, адже цей енциклопедичний ресурс містить її біографічні відомості, вірші, поеми, драматичні твори, публіцистику, переклади, фольклорні записи, дослідження про неї, фотогалерею. Таким чином, описаний електронний ресурс більше підлягає визначенню хрестоматії, ніж енциклопедії. До енциклопедичних ресурсів варто віднести й «Вікіпедію», оскільки в ній не завжди дотримано принцип науковості й

об'єктивності довідкової інформації, а відкритий для будь-якої особи доступ до створення й редагування статей нерідко зумовлює вміщення тенденційної або неправдивої інформації. Ннаприклад, є особи, які зацікавлені в розміщенні «своєї» інформації, просуванні власної точки зору на ту чи іншу подію, явище чи особливість. Це спричиняє так звані «війни правок». Найчастіше ці «війни» виникають стосовно статей політичного чи релігійного характеру.

Слабкою стороною «Вікіпедії» є й те, що написанням статей займаються особи, які не знайомі чи не добре знайомі з принципами написання енциклопедичних статей. Часто такі статті не відповідають рівню довідково-енциклопедичних видань. Серед науковців «Вікіпедія» не визнається авторитетним джерелом інформації. Технологія її створення призводить до девальвації однієї з найголовніших рис наукового знання – достовірності. Дехто з науковців звертає увагу й на те, що окрім неправдивого значення інформації як для окремої людини, так і суспільства загалом, швидке її поширення дає великі можливості для маніпуляцій як окремим особам, так і цілим спільнотам.

Ще однією прикметною рисою електронних енциклопедій є окремий спосіб укладання інформації – гіпертекст, який характеризується нелінійною архітектурою викладу матеріалу і забезпечує миттєвий перехід від однієї статті до іншої, пов'язаної з нею. Цифровий формат подання енциклопедичної інформації відкрив нові перспективи в розвитку видань цього жанру. Зокрема, в мережі Інтернет з'явилися різноманітні веб-енциклопедії, важливою рисою яких є перманентна актуалізація розміщеної інформації (застаріла інформація постійно оновлюється). Будь-яку енциклопедію, яка публікується на CD-носієві, можна адаптувати під веб-енциклопедію, і навпаки.

Кожне електронне видання реалізоване в тому чи іншому форматі. Формати електронних енциклопедій – це суто технічна характеристика. Вони можуть бути мережевими (наприклад, HTML – стандартний формат веб-сторінок в Інтернеті) або ж немережевими (PDF, DjVu, FB2 тощо). В сучасних умовах формати електронних видань загалом та енциклопедій зокрема постійно удосконалюються та змінюються, тому класифікувати електронні видання за цією ознакою немає потреби. Варто сказати, що мережеві формати електронних енциклопедій мають одну суттєву рису – вони здатні забезпечити можливість зворотного зв'язку з читачем. Це корисна функція, яка уможливорює комунікацію читача з укладачем видання, чим досягається покращення і вдосконалення довідкової літератури. Ще однією перевагою електронних мережевих енциклопедій є можливість актуалізації

довідкової інформації: застарілу інформацію можна постійно оновлювати, видозмінювати. У друкованих енциклопедичних виданнях важко оперативно висвітлювати непоодинокі явища, що мало не щодня з'являються у суспільно-політичному, культурному, економічному житті, вносити важливі та необхідні зміни у зміст довідника (у статистичні відомості, біографію, бібліографію тощо). Електронні енциклопедії в цьому сенсі є гнучкою інформаційно-довідковою системою.

Обсяг електронних енциклопедій однозначно визначають за кількістю довідкових статей. Інші одиниці вимірювання (наприклад, кількість знаків чи томів) не використовують.

3.3. Огляд відомих електронних енциклопедій

Електронна енциклопедія – це джерело довідкової інформації, яке функціонує у цифровому середовищі. За технологією створення сучасні онлайн-енциклопедії поділяють на дві групи. До першої групи належать електронні енциклопедії (сайти), написані спеціальним колективом авторів (фактично йдеться про аналог друкованої версії тієї чи іншої енциклопедії, тільки перенесеної на веб-сервер). Прикладами можуть слугувати «Енциклопедія сучасної України» (esu.com.ua), «Кругосвет» (krugosvet.ru), «Britannica» (britannica.com) тощо. До другої групи належать енциклопедії, які створюють її читачі відповідно до правил кожного проекту. Для таких енциклопедичних веб-проектів характерна висока швидкість розвитку, велика свобода доступу до редагування розміщених матеріалів, впроваджені у проект форуми для спілкування учасників тощо.

Стрімкий розвиток інтернет-енциклопедій другого типу став можливим завдяки появі wiki-технології, яка представила методи, що підходять для створення проектів енциклопедичного характеру, та інструментарій, який сприяє швидкому розвитку енциклопедичних проектів. Нині за допомогою wiki-технології побудовано більшість інтернет-енциклопедій, як універсальних, так і вузькоспеціалізованих.

«Енциклопедія Сучасної України» (esu.com.ua) – перша українська онлайн-енциклопедія (рис. 3.1, 3.2). Електронне видання охоплює всі сфери буття України – від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки й промисловості, науки, культури, мистецтва, літератури до спорту й молодіжної субкультури. Нині сайт містить понад 50 000 статей і більше 20 000 одиниць кольорового іконографічного матеріалу. Він буде поповнюватися новими статтями

й іконографічним матеріалом та у майбутньому його інформаційний ресурс подвоєється, адже на сьогодні охоплено лише 16 з 33 літер української абетки.

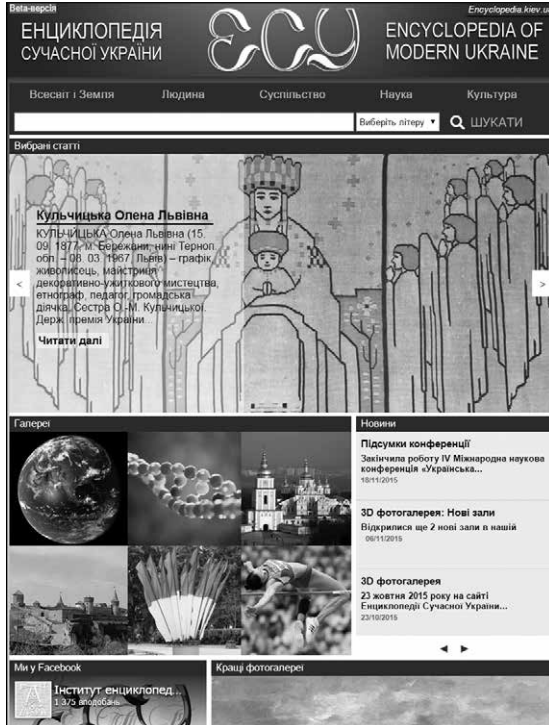

Рис. 3.1. Головна сторінка онлайн-енциклопедії ЕСУ

Як зазначає Наталія Черниш⁴, серед універсальних енциклопедій безсумнівним авторитетом у читачів нашої країни користується «Енциклопедія сучасної України». Електронна енциклопедія поки що перебуває на стадії бета-версії. З головної сторінки можемо одразу потрапити до основних рубрик видання: «Всесвіт і Земля», «Людина», «Суспільство», «Наука», «Культура». На головній сторінці також доступний глобальний пошук за матеріалами енциклопедії. Нижче користувачеві пропонують переглянути вибрані статті, галерею фотографій та кращі

⁴ Черниш Н.І. Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика. – Львів, 2015.

з них. На цій же сторінці помічаємо і блок зі змінними новинами, що пропонує до перегляду статті, написані напередодні. Наприкінці сторінки – блок із контактною інформацією та відомості про енциклопедію.

Рис. 3.2. Одна зі статей онлайн-енциклопедії ЕСУ

З технічного боку онлайн-енциклопедія ЕСУ – це динамічний веб-сайт, який базується на використанні трьох основних технологій: PHP, MySQL і JavaScript. Сайт створено колективом авторів відповідно до формату друкованої версії «Енциклопедії сучасної України».

Систему (програму) керування вмістом сайту (CMS) реалізовано за допомогою аналогічних технологій та оптимізовано з урахуванням усіх тонкощів наповнення цієї онлайн-енциклопедії. Система дає змогу вставляти не лише окремі статті, а й за наявності одночасно ілюстративний матеріал. CMS забезпечує форматування тексту статті за допомогою спеціально вбудованої панелі інструментів. Тексти додають у базу даних сайту, яку розміщено на локальному комп'ютері,

і після їхньої багаторазової перевірки переносять на веб-сервер. Це сприяє зменшенню кількості помилок при відображенні тексту статті та ілюстративного матеріалу до неї на веб-сайті в мережі Інтернет.

Рис. 3.3. Головна сторінка «Вікіпедії»

Основною перевагою такої технології створення онлайн-енциклопедії є відсутність будь-яких обмежень (правил) у реалізації певного модуля сайта, вибору його функціональності, особливостей дизайну та інших рішень, необхідних для досягнення поставленої мети в роботі над енциклопедичним проектом. Ресурс такого типу створюють з «чистого аркуша», а не на основі готових шаблонів, рішень, плагінів, а сам процес розробки не є автоматизованим, як, наприклад, під час використання різного програмного забезпечення у вільному доступі (Joomla, WordPress). Це дає змогу створити оригінальний продукт, не схожий на інші сайти, який повністю відповідає вимогам електронної енциклопедії.

Онлайн-енциклопедію «*Wikipedia*» (www.wikipedia.org) реалізовано на основі системи MediaWiki (рис. 3.3, 3.4), однієї з найпотужніших wiki-рушіїв, яку було підготовлено спеціально для цієї енциклопедії. Її використовують також у багатьох інших проектах фонду «Вікімедіа». Ця система є вільною програмою, що розповсюджується під загальнодоступною громадською ліцензією GNU.

MediaWiki написано на PHP. Вона застосовує у своїй роботі реляційну базу даних (можна послуговуватися MySQL, PostgreSQL); підтримує використання програм Memcached та Squid.

Ця технологія надає інтерфейс роботи з базою сторінок, розмежування прав доступу до адміністрування системи, уможлиблює редагування тексту як у власному форматі, так і у форматах HTML та TeX (для формул), забезпечує завантаження зображень або інших файлів тощо. Гнучка система розширень дозволяє користувачам додавати власні нові програмні інтерфейси.

Рис. 3.4. Одна зі статей «Вікіпедії»

Український розділ «Вікіпедії» є потужною базою знань про Україну, українців, українство, українське. Окрім цього, українська «Вікіпедія» є найбільшим у світі електронним ресурсом українською мовою. Однак ця електронна енциклопедія поки що поступається друкованим працям за якістю та глибиною довідок. Натомість вона перевершує паперові видання за обсягом ілюстрованого матеріалу, можливістю отримати інформацію з потрібного читачеві питання одночасно кількома мовами, а мультимедійні можливості комп'ютера дають змогу не лише проілюструвати статтю, а й додати аудіофайли чи відеоматеріали. Про слабкі сторони «Вікіпедії» сказано вище.

«Кругосвет» (www.krugosvet.ru) – універсальна електронна енциклопедія російською мовою. Існує від 2000 р. й, за даними станом на 2010 р., містила понад 12 700 статей (з них 7 100 – біографії), понад 12 100 ілюстрацій, 600 політичних, історичних та економічних карт, а також кілька історичних і політичних документів. Веб-сайт належить до першої групи за технологією його створення (рис. 3.5, 3.6).

Рис. 3.5. Головна сторінка енциклопедії «Кругосвет»

Рис. 3.6. Одна зі статей енциклопедії «Кругосвет»

«*Britannica*» (www.britannica.com) – найповніша й найдавніша універсальна енциклопедія англійською мовою. Перший том енциклопедії «Британіка» вийшов у світ 6 грудня 1768 року. «Британська енциклопедія, або Словник мистецтв і наук, складений за новим планом» виходила майже щотижня у вигляді окремих брошур з просторовими есе на різні теми до 1771 року. Зібрані за темами в алфавітному порядку, пізніше вони були переплетені у тритомник, який розійшовся солідним для тодішньої Англії тритисячним тиражем. Протягом двох з половиною століть видання неухильно нарощувало матеріал. З 1901 року енциклопедію почали друкувати США.

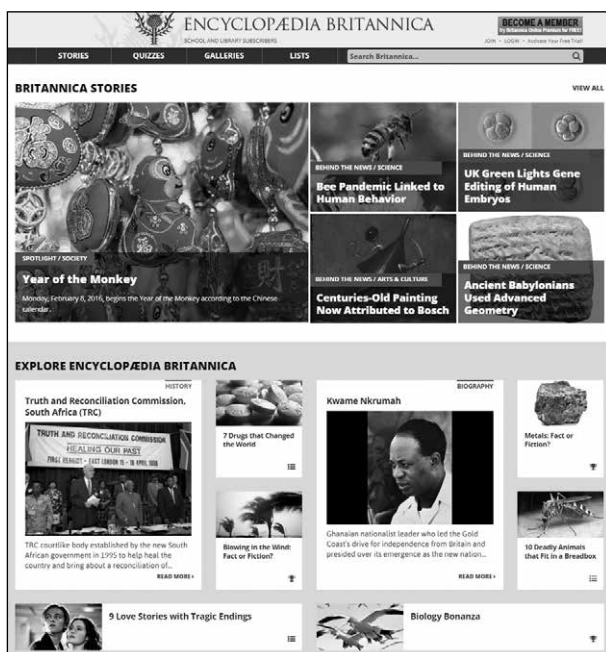

Рис. 3.7. Головна сторінка енциклопедії «Britannica»

Перша версія енциклопедії «Britannica» для комп'ютерів з'явилася 1981 р. У 1989 р. енциклопедію було представлено на компакт-дисках, а в Інтернеті – 1994 р. Сайт енциклопедії спеціально створений командою розробників із використанням технологій веб-мастерингу (рис. 3.7, 3.8). Від 2012 року «Britannica» існує лише як інтернет-енциклопедія.

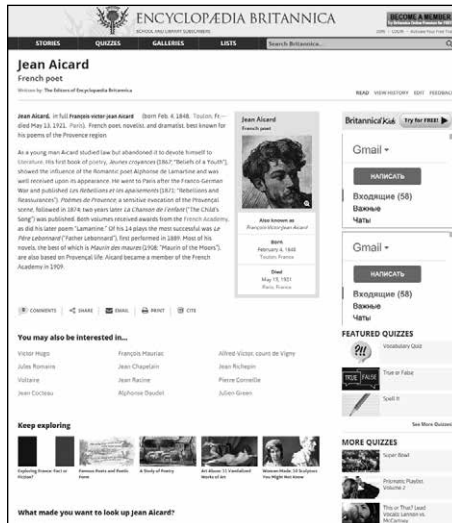

Рис. 3.8. Одна зі статей енциклопедії «Britannica»

«Internet Encyclopedia of Ukraine» (www.encyclopediaofukraine.com) – енциклопедія, мета якої бути повним джерелом інформації англійською мовою про Україну, її історію, народ, географію, суспільство, економіку та культурну спадщину (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Головна сторінка енциклопедії «Internet Encyclopedia of Ukraine»

Ця енциклопедія є осучасненою, розширеною, доповненою версією паперової «Енциклопедії українознавства». Поряд із текстовим контентом у ній багато ілюстрацій, карт і аудіокліпів (зокрема, уривки мелодій і пісень народної музики). Створено у Торонтському відділі Канадського інституту українських студій.

В українському інформаційному просторі з'явилася низка галузевих електронних енциклопедій – «Фармацевтична енциклопедія», «АгроСаєнс», «Енциклопедія Київського національного університету імені Т. Шевченка» та інші.

«Фармацевтична енциклопедія» (www.pharmencyclopedia.com.ua) стала доступною в мережі Інтернет у 2010 р. В її основі – друге видання друкованої «Фармацевтичної енциклопедії», ґрунтовної довідкової праці, що вміщує майже 5000 статей обсягом понад 800 с. (рис. 3.10). Головний редактор енциклопедії – член-кореспондент НАН України, професор Валентин Черних.

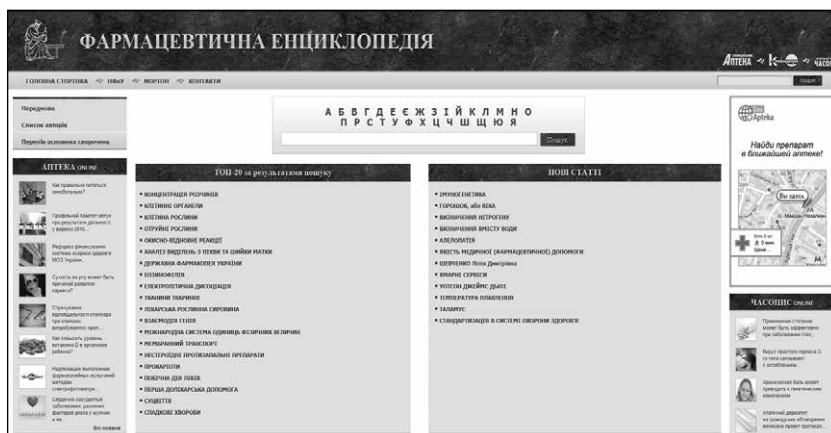

Рис. 3.10. Головна сторінка енциклопедії «Фармацевтична енциклопедія»

Електронна «Фармацевтична енциклопедія» систематизує та узагальнює відомості про вітчизняну фармацевтичну галузь. Видання має чітку алфавітну структуру. Користувач може здійснювати пошук інформації як за абеткою, так і використовуючи рядок «Пошук». Система пошуку в енциклопедії не містить гіперпосилань, а обмежується лише індексом та пошуковим рядком. У виданні багато зображень, адже низка матеріалів (наприклад, будова нервової клітини, м'язової

тканини тощо) потребує унаочнення. Енциклопедія вміщує чимало відомостей із різних напрямів біології («Будова рослинної клітини», «Будова тваринної клітини», «Корінь»), хімії («Купрум», «Кислоти карбонові») та медицини («Хірургія», «Гінекологія»).

«Фармацевтична енциклопедія» призначена для використання у фаховій та науковій діяльності, а також у процесі навчання. Відтак її читачкою аудиторією є насамперед фахівці в галузі медицини – лікарі, фармацевти, біотехнологи, студенти вищих медичних закладів освіти. «Фармацевтична енциклопедія» належить до авторитетних джерел, має ретельно опрацьовані та підготовлені матеріали.

«АгроСаєнс» (www.agroscience.com.ua) – електронна енциклопедія, що надає довідкову інформацію, пов'язану із сільським господарством (рис. 3.11, 3.12). Ця галузева енциклопедія подає відомості про сільськогосподарські культури, добрива, пестициди, техніку, яку використовують для обробітку землі, а також інформацію щодо організації роботи в сільському господарстві, висвітлює також важливі питання правового забезпечення аграрного сектору економіки України.

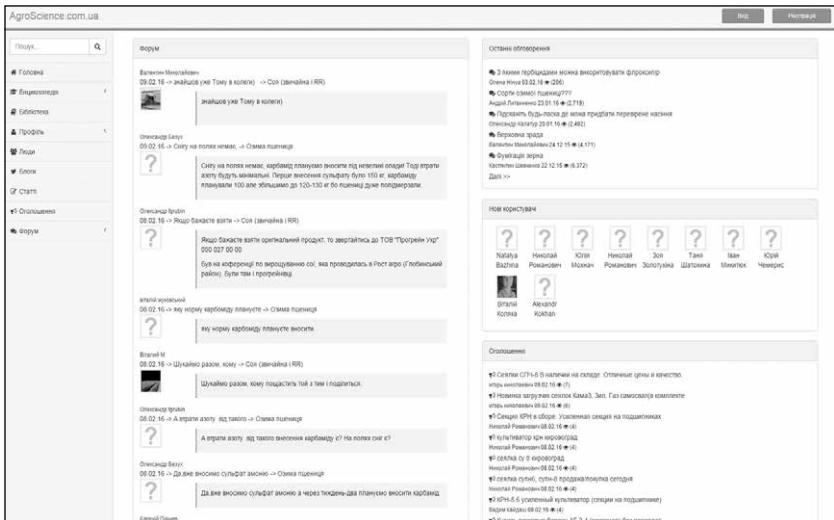

Рис. 3.11. Головна сторінка енциклопедії «АгроСаєнс»

Енциклопедія не має друкованого аналога чи версії, проте слід враховувати, що її створено на базі низки інших енциклопедій та довідників, присвячених темі сільського господарства.

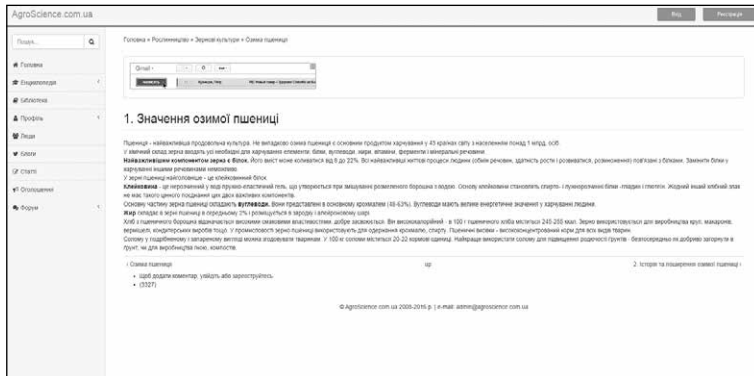

Рис. 3.12. Одна зі статей енциклопедії «АгроСаєнс»

«Енциклопедія Київського національного університету імені Т. Шевченка» (eu.univ.kiev.ua) – науково-довідкове видання про найстаріший навчальний заклад Києва (рис. 3.13, 3.14).

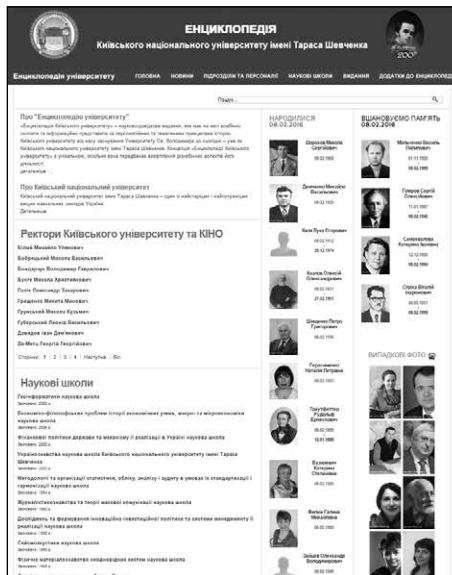

Рис. 3.13. Головна сторінка «Енциклопедії Київського національного університету імені Т. Шевченка»

Структурно складається з таких тематичних частин: підрозділи та персоналії, наукові школи, видання, додатки до енциклопедії. Потрібну інформацію можна знайти, використовуючи модуль пошуку.

The screenshot shows the website interface for the encyclopedia. At the top, there are logos for the university and the encyclopedia itself, along with navigation links: "Енциклопедія університету", "ГОЛОВНА", "НОВИНИ", "ПІДРОЗДІЛИ ТА ПЕРСОНАЛІ", "НАУКОВІ ШКОЛИ", "ВИДАННЯ", "ДОДАТКИ ДО ЕНЦИКЛОПЕДІЇ". The main article is for "Лавренюк Ярослав Васильович", with a search bar and a list of departments he belongs to, such as "Автомобільної підготовки кафедр військово-унітарного факультету" and "Адміністративні та фінансові підрозділи". A large portrait of the author is displayed with his name and birth date "04.06.1975". Below the portrait, there is a biographical text in Ukrainian, mentioning his education at the National University of Kyiv and his research interests in group theory and automata. A list of scientific papers is provided, including titles like "Rigidity of branch groups acting on rooted trees" and "Classification of inductive limits of direct products of alternating groups". On the right side, there is a "ПОПУЛЯРНІ ОСОБИСТОСТІ" section with a list of other notable figures like "Шарботко Тамара Володимирівна" and "Бенка Сергій Андрійович".

Рис. 3.14. Одна зі статей «Енциклопедії Київського національного університету імені Т. Шевченка»

На сайті «Словопедія» (slovoopedia.org.ua) розміщено дві фундаментальні українські галузеві енциклопедії – «Економічна енциклопедія» та «Енциклопедія політичної думки». Обидві електронні енциклопедії

не мають власних сайтів, а є розділами зазначеного вище веб-ресурсу. Друкований аналог «Економічної енциклопедії» – видання у трьох томах, підготовлене видавничим центром «Академія» (м. Київ) упродовж 2000–2002 рр. Аналогом «Енциклопедії політичної думки» є паперова енциклопедія Девіда Міллера з відповідною назвою, що в перекладі українською мовою вийшла друком 2000 р. в київському видавництві «Дух і літера».

Інтернет-енциклопедія «Українці в Сполученому Королівстві» (www.ukrainiansintheuk.info) – спільний проект британського представництва редакції «Енциклопедії української діаспори» (ЕУД) та Союзу українців у Великій Британії (рис. 3.15). Українськомовну частину сайта відкрито в серпні 2008 р. з початковим складанням статей, англomовну – у жовтні 2009 р. Мета загального проекту ЕУД (спонсор – Наукове товариство ім. Шевченка у США, головний редактор – Василь Маркусь, м. Чикаго) полягає у виданні багатотомної енциклопедії про українську діаспору.

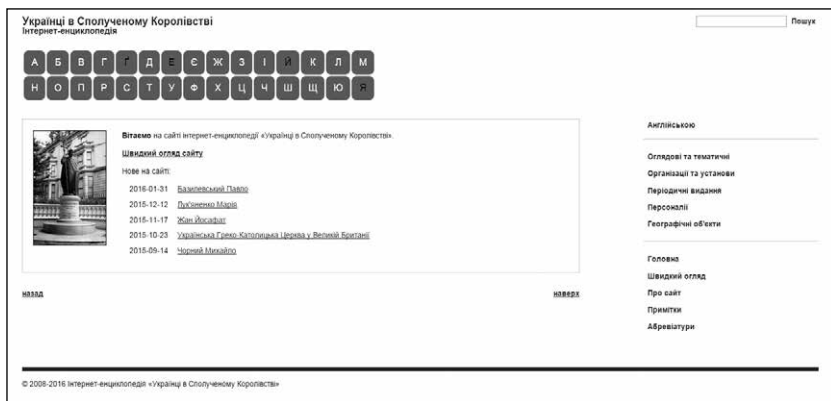

Рис. 3.15. Головна сторінка енциклопедії «Українці в Сполученому Королівстві»

Енциклопедія «Українці в Сполученому Королівстві» має абетково-систематичну побудову. В енциклопедії можна здійснювати пошук статей як за абеткою, так і за темами – рубриками. Як і в попередніх проаналізованих електронних енциклопедіях, доступний також і пошуковий рядок.

«Енциклопедія лікарських рослин» (www.setrum.net) – довідковий ресурс про лікарські трави і рослини (рис. 3.16).

SETRUM.net
Енциклопедія лікарських рослин

Реклама від Google | Net set | Set net | Net to net

А
Б
В
Г
Д
Е
Ж
З
И
К
Л
М
Н
О
П
Р
С
Т
У
Ф
Х
Ц
Ч
Ш
Щ
Я

Все о лекарственных травах и растениях (русскоязычная версия сайта)

Новые Автомобили Skoda в Киеве
Цены на Все Модели Skoda. Покупайте у Официального Дилера!

Енциклопедія лікарських трав і рослин

"Зовнішній вигляд рослини - лише частина його сутності."
Фон Гете

Купувачі ліки в аптеці, покладаючись на їх лікувальні властивості, часом геть забувають про шкоду, який вони одночасно заподіють нашому організму. Не зважаючи на стрімкий розвиток медицини, навіть зараз існує маса хвороб, ефективне лікування яких не завжди можливо за допомогою традиційних лікарських засобів. І це лише деякі причини того, чому лікування травами - так звана "альтернативна медицина" - не втратила свого значення і сьогодні.

Однак, для того, щоб ефективно використовувати цілющі властивості рослин, одного бажання замало. Необхідні знання та багаторічний досвід. Саме вони дозволяють перетворити, здавалося б, звичайні **трави в лікувальні**. Чи знали ви, наприклад, що ананас - це лікувальний рослин і значення його в медицині дуже велике? Чи послугується значенню алоє? Що артишок - це не лише смачний овоч, а й відмінний засіб від нудоти і колик? А архіс, або земляний горіх активно використовується для виготовлення самих різноманітних фармацевтичних препаратів?

У рамках даного проекту ми зібрали для вас саму докладну інформацію про **лікарських трав**, їх лікувальних властивості і способи застосування. Всі описи і рецепти, які ви знайдете на сторінках цього сайту - є результатом довготривалої і ретельної роботи і перевірки. Цілющі дії і застосування трав випробувані на одних поколіннях людей, а тому успішно використовуються в народній медицині.

Тут ви знайдете не тільки докладні описи рослин, їхні фотографії, а також наукові та протонародні назви, але і всю інформацію, необхідну для проведення лікування. Яке рослина ефективно при Вашому недугу? Де і як здійснювати його збір? Як готувати відвари і чаї? Чи має ця трава протипоказання, і яка вірогідність побічних явищ? Відповіді на ці та багато інших питань ви знайдете на сторінках цього сайту.

Інформація про рослини, зібрана на цьому сайті, виявиться корисною як для людей не пов'язаних з медициною, так і для фахівців, що займаються лікувальним професією. І саме цей ресурс - це не тільки докладний путівник в області **лікувальних трав**, але одночасно і знісний довідник **лікарських рослин**.

Звертаємо вашу увагу на те, що, як і звичайні ліки - рослини винагають не меншою уважністю та обережністю у застосуванні. Крім того, успіх у лікуванні травами безпосередньо залежить від правильності поставленого діагнозу. З цієї причини, запідозривши в себе будь-якої недуга, рекомендуємо вам звернутися до лікаря і лише потім здійснювати лікування.

Рис. 3.16. Головна сторінка «Енциклопедії лікарських рослин»

Матеріал укладено за абеткою. Структура типової енциклопедичної статті така: назва лікарської рослини (із зазначенням поширених народних варіантів), ботанічний опис, діючі речовини, особливості використання тощо. Містить чимало якісних зображень лікарських рослин, які вдало унаочнюють довідкові відомості.

Схожою за своїм змістом і призначенням є «*Всеукраїнська велика енциклопедія рослин*» (www.rosluni.com.ua), де, як зазначено на головній сторінці енциклопедії, максимально зібрано унікальні матеріали, з докладним описом і характеристиками кожної рослини (рис. 3.17).

Рис. 3.17. Одна зі сторінок «Всеукраїнської енциклопедії рослин»

Рис. 3.18. Одна зі сторінок «Всеукраїнської великої енциклопедії тварин»

«Всеукраїнська велика енциклопедія тварин» (www.tvarynu.com.ua) – ще одна тематична енциклопедія абеткового типу. Окрім того, що матеріал енциклопедії структуровано за абеткою, бажану інформацію можна шукати й відповідно до розділів – собаки, членистоногі, риби, кішки, гризуни, дикі тварини, птахи, амфібії, безхребетні, коні, рептилії (рис. 3.18).

«Енциклопедія пам'яток» (www.encyclosights.com) – інтернет-ресурс, що надає можливість мандрівникові максимально швидко зорієнтуватись у величезній кількості різноманітних пам'яток України, зокрема культури, архітектури, природи, мистецтва; що і де є цікавого та на що в першу чергу варто звернути увагу (рис. 3.19). Тут розміщено найбільшу колекцію пам'яток України з усіх тих, що є в Інтернеті або, які виходили друком у вигляді путівників чи довідників.

The screenshot displays the website interface for the 'Encyclopedia of Monuments of Ukraine'. The main content area is titled 'м. Кам'янець-Подільський' (m. Kam'yanets-Podil'skyi). It includes a large aerial photograph of the city, a map of Ukraine highlighting the region, and a list of nearby points of interest. The interface features a search bar, navigation tabs, and a sidebar with various utility links and social media icons.

Рис. 3.19. Одна зі сторінок «Енциклопедії пам'яток»

Шукати статті енциклопедії можна через вибір регіону (області), пам'ятки якого цікавлять читача, та категорії пам'яток (фортифікація, релігія, палаци, природа, прадавнина, цивільна архітектура, промисловість, народний побут, поховання, допоміжні будівлі тощо). На сайті енциклопедії можна також ознайомитися з путівниками, присвяченими тій чи іншій області, переглянути список готелів, мапи тощо.

3.3.1. Система MediaWiki в електронній енциклопедистиці

Одна з найпопулярніших (найвикористовуваниших) і найдоступніших систем для створення електронних мережових енциклопедій є технологія MediaWiki. Вона уможливорює створення енциклопедій, статті яких формуються безпосередньо в онлайн-режимі за допомогою спеціальних засобів, наданих цією технологією. Власне, ці засоби є ядром wiki-технології, сутність якої полягає в можливості інтерактивного наповнення енциклопедичного ресурсу необмеженою кількістю користувачів.

Технологію MediaWiki (від гавайського wiki-wiki – «якнайшвидше») було винайдено ще 1995 р. (автор технології – Уорд Каннінгем) з метою колективної розробки документації (так звана «технологія живих документів»).

Першу реалізацію MediaWiki було здійснено У. Каннінгемом для веб-вузла Pattern Languages Community з метою спростити спільне створення і ведення програмних документів. Вільне доступне програмне забезпечення MediaWiki на платформі PHP⁵ розроблено некомерційною організацією WikiMedia. На цьому ж програмному забезпеченні працюють проекти WikiMedia, зокрема серед них такі енциклопедичні ресурси: «Вікіпедія», «Вікі-підручник», «Вікі-словник», «Вікі-новини» тощо.

Технологія MediaWiki – це основа побудови веб-систем, призначених для колективної розробки, зберігання, структурування тексту, гіпертексту, файлів, зокрема й мультимедіа. Усі сторінки сайта зразка MediaWiki є статтями, вміст яких – текст, у якому можна використовувати просту Wiki-розмітку або теги HTML.

Переваги технології MediaWiki такі:

1. вільна ліцензія, тобто для створення інтернет-енциклопедії за цією технологією не потрібно окремої розробки програмного забезпечення;
2. необмежене інформаційне адміністрування енциклопедичного матеріалу (кожен може як редагувати наявні статті, так і створювати нові). В цьому виявляється основна технічна перевага системи MediaWiki: комплекс вбудованих інструментальних засобів дозволяє виконувати штатні операції з даними в інтерактивному режимі через стандартний веб-інтерфейс. Операції над даними можна здійснювати не лише штатними засобами веб-інтерфейсу системи, а й засобами з використанням спеціальних утиліт з командного рядка та зовнішніми утилітами, які містяться в бібліотеках на мовах Perl, PHP, Python;

⁵ Режим доступу до програмного забезпечення: <http://wikipedia.sourceforge.net>

3. організація гіперпосилань як на зовнішні ресурси, так і на окремі свої статті. MediaWiki дає можливість формувати ієрархічний гіпертекст, що значно спрощує доступ до потрібної користувачеві інформації;
4. можливість нарощування різних видів інформаційних ресурсів та додавання мультимедійних матеріалів (фото-, аудіо-, відеоматеріал);
5. пакетне завантаження вже накопичених матеріалів. Перевагою технології MediaWiki на цьому рівні є передусім те, що операції експорту та імпорту даних здійснюються без суттєвих обмежень обсягу, що дозволяє тиражувати комплекси та за потреби утворювати «клони». Обмін даними здійснюється в форматі XML, який уможливило створення потрібних наборів даних різноманітними технічними засобами від пакетних конверторів до звичайних XML-редакторів. Формуючи набір тегів, маємо можливість безпосередньо керувати складом та структурою даних, що завантажуються в wiki-систему.

Варто зазначити, що використання формату XML створює умови для зручного оброблення досить складної структурованої інформації великих обсягів. Основна перевага такої технології полягає в тому, що формат XML дозволяє точно описати та відобразити будь-яку, навіть дуже складну структуру даних. Опис конкретної wiki-системи виконується прозоро й містить всю наявну інформацію – від характеристик форматування головної сторінки до параметрів ревізій кожної статті.

Такий підхід дозволяє створювати та модифікувати контент wiki-системи шляхом незалежної обробки кожного елемента загального набору даних. При цьому текст кожної статті – окремий тег, який безпосередньо містить всі елементи внутрішньої wiki-розмітки, що спрощує створення нових документів, оскільки не вимагає використання додаткових засобів.

Технологія MediaWiki забезпечує здійснення різноманітних операцій із модифікації даних, зокрема з ревізіями статей. Їх можна реалізувати в двох основних режимах: а) інтерактивними засобами безпосередньо в системі, та б) автоматично шляхом підготовки даних у вигляді файла для пакетного завантаження.

Варто також додати, що технологія MediaWiki дозволяє використовувати різні інформаційно-пошукові системи, забезпечуючи додаткову гнучкість створюваних продуктів.

Проаналізувавши всі технічні переваги системи MediaWiki, дійдемо висновку, що реалізація електронної енциклопедії за цією технологією здешевлює потенційні витрати, робить його доступним у методичному плані.

Незважаючи на широку палітру переваг цієї системи, MediaWiki має й свої недоліки:

1. Відсутність можливості обмежити доступ до певної частини «wiki», оскільки MediaWiki розроблений для відкритого контенту;
2. MediaWiki створено з метою генерування веб-сайтів з великим трафіком, таких як «Вікіпедія»; система не підходить для підтримки невеликих веб-ресурсів, дисковий простір внаслідок чого буде меншим за обмеження пропускну здатності сайта;
3. Даний програмний рушій не є альтернативою програмному забезпеченню для створення форумів чи блогів.

Для нормальної роботи MediaWiki рекомендується використовувати систему мінімум з 256 Мб оперативної пам'яті, також необхідно 40 Мб вільного місця на диску. Звертаємо увагу, що мінімальних вимог, які характерні для популярних сайтів, буде недостатньо для функціонування MediaWiki. Хоча в історії розвитку технології MediaWiki існують випадки, коли вдавалося запустити цю систему на комп'ютерах з 48 МБ ОЗУ.

У мережі Інтернет існує вже чимало енциклопедичних проєктів, реалізованих на основі системи MediaWiki. Багато з них є міжнародними, особливість яких – наявність статті на спільну тему різними мовами, до того ж стаття окремою мовою, звісно, готується різними авторами.

«Вікіпедія» (www.wikipedia.org), про яку вже згадано вище, – це вільна багатомовна енциклопедія, яка створюється спільними зусиллями людей з усього світу. Прикметно, що українськомовний розділ нині містить понад 616 000 статей.

«Вікіпідручник» (www.wikibooks.org) – відкрита та вільна бібліотека навчальної літератури. Станом на кінець 2015 р. українськомовна версія налічує 562 статті на 3 512 сторінках електронного видання.

«Вікісловник» (www.wiktionary.org) – лексикографічний енциклопедичний проєкт. В українськомовному розділі представлено тлумачення слів і висловлювань, їх переклад на інші мови. Станом на кінець 2015 р. обсяг українськомовного словника становить 35900 статей.

«Вікіцитати» (www.wikiquote.org) – енциклопедія, що є зібранням цитат і афоризмів. Станом на кінець 2015 р. проєкт «Вікіцитати» містить 3700 статей. Матеріал енциклопедії структуровано відповідно до персоналій, літературних творів, художніх фільмів та тематичних блоків.

«Віківерситет» (www.wikiversity.org) – проєкт Фонду «Вікімедіа», присвячений створенню та використанню безкоштовних інтерактивних навчальних матеріалів усіх рівнів і типів – від дошкільних до університетських. Наразі існують п'ятнадцять повноцінних «Віківерситетів»:

англійською, німецькою, іспанською, французькою, італійською, грецькою, португальською, чеською, японською, фінською, російською, шведською, арабською, словенською та корейською мовами. Український «Віківерситет» перебуває на стадії створення (існує в так званій бета-версії: beta.wikiversity.org/wiki/Головна_сторінка). «Віківерситет» складається з таких розділів: вища освіта (поділено на підрозділи – факультети), професійне, шкільне і дошкільне навчання.

«Вікімандри» (www.wikivoyage.org) – туристичний енциклопедичний проект. В українськомовному розділі станом на кінець 2015 р. – 590 статей.

«Вікіджерела» (www.wikisource.org) – проект для збереження будь-яких текстів для вільного доступу. Це можуть бути класичні твори, довідкові матеріали, коди комп'ютерних програм тощо. Містить понад 4000 текстів українською мовою.

3.3.2. Українські wiki-проекти

«ВікіОсвіта» (www.eduwiki.uran.net.ua) – мережеве об'єднання учасників навчально-виховного процесу з метою спільного зібрання сучасних безкоштовних вільно розповсюджуваних освітніх ресурсів, опанування нових інформаційних технологій та нових організаційних форм навчальної діяльності. Проект створено в межах Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством освіти і науки України та компанією «Інком». Головну сторінку сайта і її інтерфейс наведено на рис. 3.21.

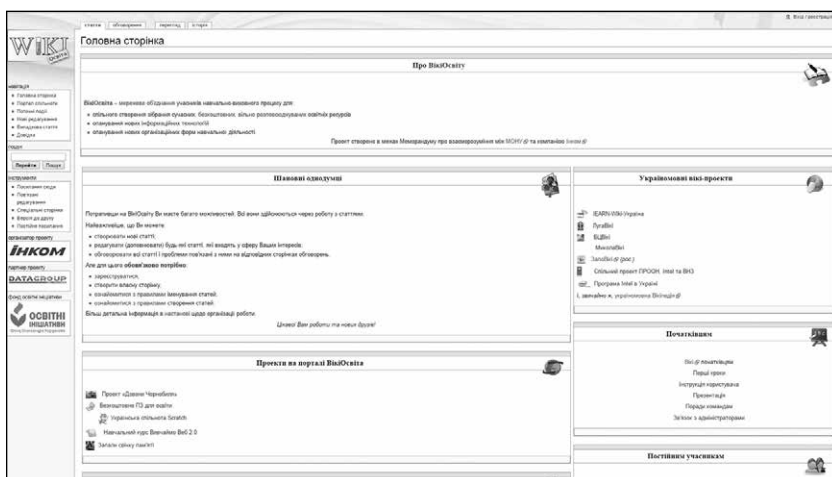

Рис. 3.21. Головна сторінка сайта «ВікіОсвіти»

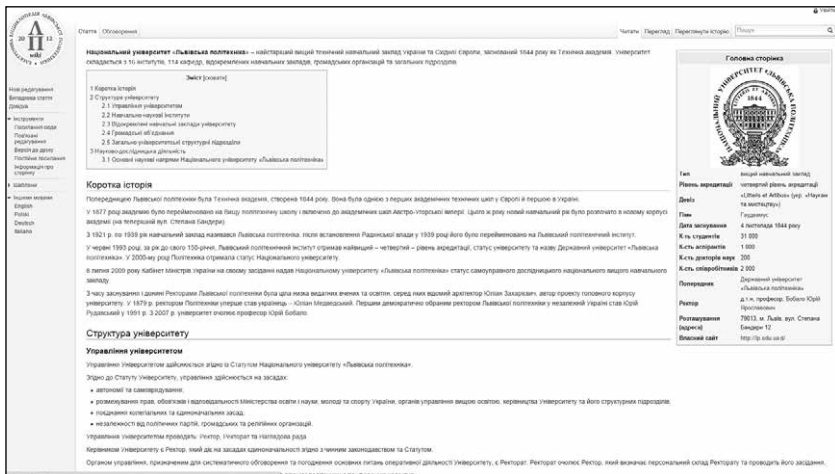

Рис. 3.22. Головна сторінка «Енциклопедії Національного університету “Львівська політехніка”»

«Енциклопедія Національного університету “Львівська політехніка”» (www.wiki.lp.edu.ua). Містить статті про особистості і не тільки, що пов’язані з Національним університетом «Львівська політехніка» (рис. 3.22).

«ВікіЕнциклопедія Києва» (uk.wikipedia.org) – енциклопедичний веб-проект, що складається зі статей про архітектуру Києва, громадські заклади, особистості, релігію, географічні об’єкти тощо (рис. 3.23).

Рис. 3.23. Головна сторінка «ВікіЕнциклопедії Києва»

Рис. 3.24. Головна сторінка «ФізматВікіпедії»

«ФізматВікіпедія» (wiki.fizmat.tnpu.edu.ua) – енциклопедія фізико-математичних наук, кібернетики. Відповідно складається з трьох розділів – інформатика, математика, фізика (рис. 3.24).

«Вісник психології і педагогіки» (psych.kiev.ua). Налічує близько 3000 статей, наукових праць і реферати з психології та педагогіки (рис. 3.25). Мета проекту – популяризація сучасної української (і міжнародної) педагогічної та психологічної наукової думки, надання вільного та зручного доступу до цих матеріалів.

Рис. 3.25. Головна сторінка «Вісника психології і педагогіки»

3.3.3. Українські оцифровані енциклопедії

Серед електронних енциклопедичних видань окреме місце займають оцифровані, тобто переведені в електронний вигляд паперові видання шляхом сканування. До них також належать розміщені на тих чи інших носіях оригінал-макети паперових видань.

Подаємо перелік енциклопедичних паперових видань, для яких створено оцифровані копії (переважно у форматі PDF). Наведені нижче енциклопедії розміщені в мережі Інтернет на різних ресурсах, до речі, окремі з них – на сайті Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (encyclopedia.kiev.ua).

- Банківська енциклопедія / Укл. С.Г. Арбузов та ін. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України; Знання, 2011. – 504 с.
- Білецький В. С. Мала гірнича енциклопедія. – Донецьк: Донбас, 2004. – 640 с.
- Вінквіст Ч., Тейлор В. Енциклопедія постмодернізму / Пер. з англ. В. Шовкун. – К.: «Основи», 2003. – 500 с.
- Енциклопедія державного управління / В.С. Загорський, Ю.В. Ковбасюк, С.О. Телешун; Львівський регіональний інститут державного управління, Національна академія державного управління при Президенті України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011.
- Енциклопедія історії України: в 10 т. / Гол. ред. В.А. Смолій. – К.: Наук, думка, 2010–2013.
- Енциклопедія Львова: в 6 т. / Укл. А. Козицький, І. Підкова та ін. – Львів: Літопис, 2007–2014.
- Енциклопедія трипільської цивілізації : в 2 т. / Л.М. Новохатко та ін. – К.: Міністерство культури і мистецтв України, 2004.
- Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – Київ; Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
- Кусайкіна Н. Твоя країна – Україна: енциклопедія українського народознавства. – Харків: Школа, 2009. – 513 с.
- Леонт'єв Д. В. Архітектура України: Велика ілюстрована енциклопедія. – Харків : Веста-Ранок, 2010. – 224 с.
- Симоненко В. Українська енциклопедія джазу. – К.: Центр-музінформ, 2004. – 232 с.
- Стадник О. Г. Відкритий космос: велика ілюстрована енциклопедія. – Харків: Веста-Ранок, 2010. – 242 с.
- Сушинський Б. Всесвітня енциклопедія козацтва. – Одеса: Видавничий дім ЯВФ, 2007. – 570 с.

- Українська загальна енциклопедія: В 3 т. / Гол. ред. І. Раковський. – Львів, 1930–1933⁶.
- Українська мала енциклопедія / Укл. Є. Онацький. – Буенос-Айрес, 1957⁷.
- Українська дипломатична енциклопедія: в 2 т. / Гол. ред. Л. Губерський. – К.: Знання України, 2004.
- Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
- Юридична енциклопедія : В 6 т. / Гол. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія, 1998–2004.

⁶ Режим доступу: <http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/uge.php>

⁷ Режим доступу: <http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/use.php>

Розділ 4. З історії енциклопедистики

Традиція створення енциклопедичних видань на українських землях сягає глибини століть. Українці мають значні здобутки в царині підготовки та видання енциклопедичної літератури, розвиваються дві наукові школи, найвизначнішими представниками яких є Володимир Кубійович та Микола Бажан. У часи незалежності, особливо на зламі двох тисячоліть, в Україні спостерігався енциклопедичний бум. Щоправда, ґрунтовних досліджень, присвячених історії української чи світової енциклопедистики, поки що обмаль, варто відзначити насамперед навчальний посібник Наталії Черниш «Нариси з історії світової енциклопедичної справи» (2009). Питання підготовки історії енциклопедистики в Україні лишається актуальними; його вивчення, очевидно, потребує опрацювання всієї джерельної бази, всіх досліджень наукового й науково-популярного характеру, які стосуються історії енциклопедистики.

У цьому розділі вміщуємо нарис Богдана Куриласа «Доба енциклопедій» та аналітичну записку головного редактора Енциклопедії українознавства Володимира Кубійовича «Проблеми англомовної гаслової енциклопедії українознавства». Машинописи обидвох матеріалів свого часу до редакції Енциклопедії Сучасної України передав Аркадій Жуковський, подаємо їх в авторському написанні. Нарис Богдана Куриласа «Доба енциклопедій» підготували до друку О.С. Іщенко, В.С. Муха, а аналітичну записку Володимира Кубійовича «Проблеми англомовної гаслової енциклопедії українознавства» – М. Г. Железняк.

Постать Володимира Кубійовича нині широко відома в Україні, а про Богдана Куриласа, українського священика, доктора філософії, поета і драматурга (вірші і п'єси писав під псевдонімом Ігор Калиненко) відомо не так багато, тому подаємо про нього біографічну статтю з ЕСУ¹. На

¹ Біографічна довідка з «Енциклопедії сучасної України» (Т. 12, с. 30; http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10469):

КАЛИНЕНКО

Ігор (справж. – Курилас Богдан Васильович; 02. 02. 1917, с. Германів, нині Тарасівка Пустомитів. р-ну Львів. обл.–05. 09. 1991, Брюссель, похов. у с. Румльє, Бельгія) – письменник, церковний діяч. Д-р філософії УВУ (Мюнхен, 1962). Закін. г-зію отців Редemptористів у с. Збоїща публ. Львова (1933). 19 серпня 1934 прийняв чернечий постриг, 19 серпня 1940 рукопоклад. у сан священика. 1941–44 служив у Тернополі. Після 2-ї світ. війни навч. у м. Іннсбрук (Австрія). Від 1948 – у Бельгії: душпастир і наставник укр. студент. молоді. Голова управи Укр. наук.-освіт. т-ва у Бельгії. Автор зб. поезій «Голубі далі» (Лювен,

жаль, нам не вдалося дізнатися, коли саме був написаний нарис (з тексту випливає, що його створено в кінці 50-х – на початку 60-х рр.), записка Кубійовича датована. Без сумніву, обидва матеріали становлять інтерес для історії української енциклопедистики.

Богдан Курилас

Доба енциклопедії

В оповіданнях «Тисяча й одна ніч» є мова про каліфа, який забажав здобути все знання. Він покликав найбільших вчених свого царства й звелів їм пописувати до книг всю мудрість світу та про все, що тільки, вони знали. Довгі літа вчені мулли трудилися й списували, що треба, а далі привезли на мулах сотку списаних книг і пожертували їх в дар каліфові. Каліф щедро винагородив мудреців золотом, сріблом і перлами, а тоді каже: «Ви знаєте, що мені, з огляду на державні обов'язки, не вистане часу попрочитувати стільки книг. Тож прохаю вас усю мудрість із стількох книг зберіть у поменше творів». Мудреці послуухали та за пару літ потрапили все, що треба зібрати в 12-х книгах, а по тому, знову на прохання каліфа, – в одній. Тоді володар доручив наймудрішому із вчених, щоб для практичності всю квінтенсенцію цієї книги висловив в одній сентенції. Довго думав мудрець, а тоді приніс і доручив каліфові пергамент, на якому стояла лише оця одна фраза: «Аллах – величній і Магомет, його слуга». Каліф пригорнув з утіхи старика до серця й винагородив його по-царському.

Цей епізод із «Тисяча й однієї ночі» мав я все перед очима, коли збирався писати «Добу енциклопедій» і передумував, якою має бути ідеальна енциклопедія.

Від часів «бібліотеки Ашурбаніпала» в Ніневії посьогодні мріяли люди, щоб зібрати біля себе якнайкращу документацію «*de omni re scibilibus et quibusdam aliis*», як у середньовіччі говорив Пік де Мірандоля.

1959), «Коли цвітуть акації» (Брюссель, 1955), «Троянські далі» (Лювен, 1960), п'єс «Діялоги Василянок» (Торонто, 1960), «Нерон» (Париж, 1972), а також кн. спогадів про чин отців редемптористів «*Lettres sur l'Ukraine*» («Листи про Україну», у 3-х т., Париж, 1949–56, співавт.), істор. розвідок про укр. церк. діячів, зокрема М. Смотрицького («З'єдинення архієпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному навітленні», Брюссель, 1962).

о. А. Баб'як

Роки після Другої світової війни називають «добою енциклопедій». Під цією назвою через радіо голосив низку видатних конференцій Міжнародній радіофонічний університет з Парижу влітку 1957 р. Учені всіх націй одностайно отак назвали половину ХХ сторіччя не з огляду на новину енциклопедичного видавничого діла, бо ідея зібрати в однім творі всі доступні людям знання має вже відносно довгу історію, про що буде мова незабаром.

Про сучасну «добу енциклопедій» доводиться говорити з таких двох причин.

1. В історії людських цивілізацій ще ніколи не проявлявся з такою пристрасною натугою гін до універсального знання, як власне в половині ХХ сторіччя. В атомну еру вдумлива людина просто очарована колосальними здобутками науки в кожній ділянці всесвітнього буття. Одночасно вона з жахом, усвідомлює собі, що навіть при найбільш серйозній інтелектуальній трудящості не потрапить оволодіти усіма секторами щораз нових і раз-у-раз більше розгалужених дисциплін. Сьогодні, в наслідок розумового поступу людства та міжнароднього вдосконалення лабораторних методів праці, за один рік є більше наукових відкриттів, часто капітальної важливості, ніж за тисячоріччя й століття вдавнину. Звідціль родиться для новочасної людини конечність спеціалізуватися в окресленій ділянці знань, якщо хоче добитися справжнього успіху й ним допомогти ближньому, а щодо інших секторів, мусить вона вдатися до енциклопедичного способу оволодіння знанням. Отак, відповідником атомної ери є – енциклопедична ера, або доба енциклопедій.

2. Ще ніколи видання енциклопедій у різних націй не досягнули такого змістового й технічного вдосконалення, а одночасно такого масового поширення і серед найширших шарів суспільств, як саме в сьогоднішню пору. Енциклопедії та енциклопедичні словники – це не тільки буйноквітуча прибутково-видавнича індустрія в багатьох країнах, не тільки засіб швидкої консультації для аматорів розв'язки радіофонічних і часописних ігор, ребусів і хрестиківок, а й найсерйозніший посібник для підвищення знань мільйонів прагнених знання і вдосконалення людей доброї волі. Бо голод і спрага знання і правди – це Творцем дана людині снага.

Тема цього нарису тим актуальна для українського читача, що 30–50-ті рр. можемо назвати добою «українських енциклопедистів», паралельно до французьких енциклопедистів ХVIII сторіччя. Та велика різниця заходить між обидвома появами. Діло Дідро й Алямбера та його співробітників при своїх позитивах (боротьба проти фєвдалізму

й підкреслення важливості механічних, технічних дисциплін) позначене ворожістю супроти традиційних духовних вальорів людини й відсутністю академічного спокою й безсторонности, які уважаються за підставові якості модерної енциклопедії.

Українські енциклопедисти половини ХХ сторіччя поставили узгляднення усіх вартостей людини завихідну базу своєї програми, а академічну безтенденційність – як базу своєї методи. Ось що сказано в імені Головної Редакції «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ-1), в її «Передньому слові» (с. 5): «Енциклопедія Українознавства» спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду і нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-хрхстіянських засадах і державницьких традиціях...» (Мюнхен, 1949). І ще одну капітальну різницю доводиться підкреслити. Дія енциклопедистів ХVІІІ сторіччя підготувала вибух Французької Революції 1789 р. і є у видатній мірі відповідальна не лише за корисні її наслідки, але й за жорстокі несправедливості терору, а в дальшому і за кров мільйонів неповинних жертв (більшовицька Жовтнева революція 1917 р.). Навпаки, дія українських енциклопедистів половини ХХ сторіччя поставила собі за мету протидіяти злочинним витівкам усякої тиранії, звідки б вона не походила, розоблачувати фальшиві заложення діалектичного матеріалізму й російського імперіялізму та прискорити державність поневолених націй... «Має єднати нас із рідними землями, не дати їх забути, зберігати нас для народу й надихати бажанням працювати для нього» (ЕУ 1, с. 5). Цей ідеалістичний патос сотень вчених співробітників ЕУ тим більше подиву гідний, що праця їх почалась від червня 1947 р., цебто в таборових злигоднях, коли в мілітарно розбитій Німеччині на одного мешканця припадало ледве 700 кальорій денно.

Ідея енциклопедії в історичному аспекті

Енциклопедизм, цебто обізнаність в багатьох галузях знання, заіснував уже на декілька сторіч до нашої ери, на території т. зв. Великої Греції. І так, на п'ять сторіч до Христа жив в Агрігнтон, на Сицилії, філософ і лікар Емпедокл. Біля 444 р. він навчав в Атенах. Як на ці давні часи, його відомості в ділянках філософії, медицини, фізики й поезії були дуже широкі. З оригінальних текстів цього «до-сократика» залишилось досить поважне число фрагментів – 155. Дальше вистачить уважно розглянути десятки творів Платона й Аристотеля, на прерізні теми, щоб і їм без вагання приписати енциклопедизм.

У добу єгипетських Птоломеїдів, у час розквіту Олександрійської школи, слідні у її вчених енциклопедичні тенденції. Місто стає мистецьким і науковим осередком Сходу, переселником гелленської цивілізації, власником найславнішої на ці часи бібліотеки.

Дальше б згадати Теренція Варрона, латинського поета й поліграфа, автора трактату *De re rustica* (Про землеробство). Народився 116 р. до Христа в Нарбоні. Помер 27-го року до н. е. Енциклопедичним засягом своїх знань був найвидатнішим ученим своєї епохи.

В сіру давнину вже були знамениті словники, на жаль, вони в більшості пропали. В III ст. до н. е. грецький грамотій Калимах написав твір у сто двадцяти томах і назвав його «Музеєм». Там вчислює він усіх відомих по цю епоху авторів і критикує їхні твори. Теж пропав трактат *De verborum significatu* (Про значення слів) Веррія Флакка з часів Августа. На щастя Помпей Фест був зладив скорочення твору Веррія, і А. Еггер видав його в Парижі 1838 р.

Юлій Поллюкс був ретором в Атенах за цісаря Коммода. Ю. Поллюкс написав «Ономастикон», дуже вартісний твір, де опріч пояснення маси термінів, є сила-силенна цитат із старовинних авторів, інтересні деталі про установи, обичаї й культ. Книгу надрукували в 1502 р. й багато разів опісля. Подібно друкували в пізньому середньовіччі лексикони Фриника, Тімея, Гарпократіона, Гелладія, Гезихія.

У V сторіччі по Христі жив Марціян Капелла, що зібрав в одну книгу сім наук, з яких тоді складалось усе людське знання: граматику, діалектику, реторику, геометрію, астрологію, арифметику й музику. Книга цього африканського письменника вийшла коло 430 р. в дев'яти томах під назвою «Про шлюб Філології й Меркурія».

Більшим вдосконаленням позначені праці Боеція й Кассіодора. У VI сторіччі поділили вони сім Капеллиних «вільних мистецтв» на дві групи: тривіюм (граматика, реторика, діалектика) і квадрівіюм (чотири інші «мистецтва»). У такому вигляді це коло знань увійшло в усі середньовічні підручники та енциклопедії та до XV–XVI сторіччя лишалось основою вищої освіти. Обидва ці вчені належали до високої римської аристократії. Боецій вивчав Платона й робив великі виписки з Аристотеля, що в XII сторіччі були головним джерелом у Західній Європі для ознайомлення з старогрецьким мудрецем. Сенатор Кассіодор помер 575 р., майже столітнім у заснованім ним монастирі, Віваріюм, у Калабрії, де написав ряд науково-літературних творів («Історія Готів», «Різне» (збірка едиктів, листів та офіційних документів) та ряд інших робіт. Там теж зібрав велику бібліотеку, де збереглись уламки античної літератури, та виховав нові кадри ченців у любові до літературних занять та переписування творів.

Після них робив зусилля систематизувати залишки античної вченості й звести їх у своєрідну енциклопедію св. Ісидор Севільський (570–636) у творі «Початки» («Етимології»). Ця друга назва пішла з того, що вчений єпископ перед поясненням кожного предмету дає етимологію кожного слова, на жаль, часто помилкову.

В VIII сторіччі треба згадати про Преподобного Беду та голову «Каролінського ренесансу» Флакка Алькуїна та про так звану «Книгу глос». В IX сторіччі Соломон, єпископ Констанци, написав *Dictionarium universale* (Загальний словник). З XI сторіччя походить «Суда» (Лексикон Сюїдаса), що є одночасно словником, енциклопедією і біографічним збірником. Поступив у друк 1499 р. Чимало там цитатів із авторів, решта дорібку яких пропала безслідно. З XI сторіччя теж – «Вокабуляріюм Папіяса», сильно інтересний тим, що він є останньою пам'яткою вимираючої латинської мови. Друкований у 1476 і 1496 рр.

В XIII віці, на прохання французького короля св. Людовика, взявся до роботи вчений домініканець Вікентій з Бове та написав обширну компілятивну енциклопедію п. н. «Дзеркало історичне, природописне, доктринальне й етичне». Св. Людовик сильно інтересувався поступом великої праці Вікентія з Бове і не раз, бувало, особисто заходив у домініканську обитель в Парижі на Руамон, щоб порозмовляти з універсальним Вікентієм та дав до його диспозиції королівську бібліотеку. Хрестові походи з кінця XI в. поширюють видатно виднокруг заінтересувань європейців і суму їх знань. Поневільний контакт із мусульманським світом в наслідок оволодіння ним більшої частини Середземноморського басейну, головню в Іспанії, причинився теж до зросту наукових зацікавлень нашого суходолу. Обов'язково є теж згадати про «Богословську Суму» та «Суму проти поган» св. Томи з Аквіну, яких актуальність не проминула і сьогодні (неотомізм).

Доба Ренесансу. В 1502 р. друкувався в Реджджіо (Італія) «Словник латинський» Калепіна, а 1537 р. – *Thesaurus Ciceronianus* (Цицеронський клад) авторства Маріо Нізоліо. Але найвидатніші лексикографи Ренесансу були парижани: Роберт і Анрі Етьєнн (батько і син). Перший надрукував в 1532 і 1543 рр. *Thesaurus linguae latinae* (Словник латинської мови), а син у 1572 р. *Thesaurus graecae linguae* (Словник грецької мови) та весь свій маєток пожертвував на друк цих п'яти томів. Згадати б ще твір Шарля Дюканжа з 1678 р. *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* (Глосаріюм) про середньовічну латину.

Появи енциклопедій у більш модерному значенні цього терміну треба віднести на початок XVII сторіччя. У 1606 р. бременський професор Матвій Мартіне (Німеччина) створив і накреслив плян повної енциклопедії. 1620 р. Гайнріх Альшted видрукував у Герборні (1620) енциклопедичне видання під назвою *Encyclopaedia Cursus Philosophici*. Врешті, Френсіс Бекон з Веруляму у своїх капітальних творах *The Advancement and Proficiency of Learning Divine and Human* (1605) та в *Novum Organum* (1620), як теж у низці інших праць, дуже систематично склясифікував людське знання й посіяв зерна, з яких у наступному, XVIII сторіччі виростили вже підприємства широкого діяпазону, як от *Cyclopaedia, or an Universal Dictionary of Arts and Sciences* (Сайклопедія, або Універсальний словник мистецтв і наук) англійця Ефраїма Чемберса (Лондон, 1728). Твір «Сайклопедія» прибавив авторові такої чести серед земляків, що зо славою похоронили його серед героїв Вестмінстерського аббатства. На континенті ж Чемберс став свого роду надхненням, в кожному разі, вихідною точкою для розмашистого руху французьких енциклопедистів.

Енциклопедичний рух у Франції з XVIII сторіччя по сьогодні

В усіх краях в загальному енциклопедії поділяються на три категорії:

- енциклопедії формальні;
- енциклопедії систематичні за темами;
- енциклопедії гаслові (систематичні за абеткою, або словникові).

Формальна енциклопедія є, наприклад, «Інставраціо» Магна Френсіса Бейкона з початку XVII сторіччя.

З розвитком друкарського мистецтва появляється у Франції вже від початку XVI сторіччя сила усяких: лібер глоссарум, опісля усякі суми, граматичні, мовні, поетичні словники. Згадаємо такі імена, як Жюль Етієн, Йоан Жакоб, Йоган Гофман, Луї Морері, якого можна б назвати засновником французької національної енциклопедії, врешті, П'єра Бейле, якого ставимо в началі історичних словників.

Першою монументальною енциклопедією назвемо «Енциклопедію, або Тлумачний словник науки, мистецтва і ремесел» Дідро. Її генеза така. У Парижі проживав кмітливий видавець і друкар Лебретон. Він вражений європейським розголосом Чемберсової «Сайклопедії». Для видавця – рішальні були прибуткові моменти. Він звертається до Дені Дідро з проханням перекласти Чемберсів твір на французьку мову. Дідро годиться на прохання видавця. Береться до праці, але з її розгортанням рішається писати зовсім оригінальну працю. Тому

звертається до цілого ряду вчених, публіцистів і філософів з проханнями співпраці в виданні, яке охопило 29 томів і затягнулося на 29 років (1751–1780). У праці брали участь видатні французькі лікарі, спеціалісти військової справи, інженери й моряки. В математичній частині Енциклопедії співробітничав Далямбер. Серед філософів були Руссо, Монтеск'є, Кондільяк та інші, серед природодослідників Бюффон і Леруа.

Дідро дуже настоював на те, що видатне місце в його «Енциклопедії» має зайняти технологія. В тій цілі особисто відвідував фабрики й верстати та просив для вивчення демонтувати перед ним машини й машини, якими тоді послуговувались. Одинадцять останніх томів «Енциклопедії», це самі рисунки і таблиці, з відповідними виснаженнями. Задля хронічних непоміркваностей у твердженнях і полеміці, самому Дідро і його ділу доводилось зазнати частих неприємностей від влади.

Дідро видвигнув важливість техніки й реабілітував ручну працю, врешті накреслив модерний плян енциклопедії. Дідро поставив людину в центрі дослідів, людину, що живе й походжає по землі, міркує й почуває. Людська психологія створює раму його «Енциклопедії». За старовинними, розрізняє Дідро три снаги в людині: пам'ять, розум та уяву.

Відповідно до цього хоче поділити свою «Енциклопедію». Пам'яті відповідає історія. Розумові – філософія та механічні науки. Уяві – поезія. Незважаючи на добрі замисли, Дідрові ще не вдається згармонізувати тих трьох частей пляну одна по одній і всередині себе самих. Часто мається враження, що це не зіграний твір багатьох вчених, а радше чергування промов і вияснень із собою. Причина тієї тіні «Енциклопедії» – невиваженість ще в тих часах розчленованість і пов'язання різних галузей дисциплін з собою, труднощі зі сторони влади при видаванні Енциклопедії, врешті, часте поручрозложення особистих, деколи суперечних, теорій різних авторів. Все ж таки «Енциклопедія» Дідро і добрими і, на жаль, лихими якостями й гаслами оволодіває щораз ширші круги умів вищих прошарків громадянства у Франції та закордоном, претендує, що служить вона «свободі духа», видає осуд і класифікує відомості. Даючи на своїх сторінках перевагу механічним штукам, охарактеризовує ця енциклопедія себе, своїх редакторів, та духа XVIII сторіччя.

Цікаво, що історія цих труднощів Дідро і його енциклопедії ще навіть на початку XX сторіччя не була вповні висвітлена. 1749 р. Дідро попадає в тюрму в Венсен. 1757 р. відкликали паризьких книгарнях привілей Дідро на продавання «Енциклопедії». Далямбер відмовився

від співпраці. Лише завдяки явному чи тайному захистові впливових осіб, як директорові поліції Сартінові, маркізі Помпадур і директорові книгарні Ламуано де Малербе поталанило довершити діло останнім томом. Клавдія Ожи з 1906 р. говорить тільки про 17 томів і закінчення друку «Енциклопедії» фіксує на 1765 р. Друкар Панкук мав ще додати 4 томи додатку.

Енциклопедія ця – це воєнне приладдя проти тодішнього панівного ладу, а водночас в значній мірі правдиво оригінальні виводи до чимало гасел. От хоча б гасла про природне право, природний закон, такі як: громадянин, інтерес, обичаї, володарі, тиран, законодатель, власність, привілеї, філософ. Направду, добірні в «Енциклопедії» в статті з естетики, як от: про прекрасне, чи пак красу, та про наслідування (в літературнім творі). Але, як ложка будь-якої погані зогиджує бочілку меду, так теж «запекла війна проти християнства» (Барбедет). Кількох ярих безбожників в «Енциклопедії» знецінюють її виховну вартість. Не тільки криваві злочини Французької Революції 1789 р., але й колосальні огріхи більшовизму в ХХ сторіччі виникли із застоювання в практиці фальшивих залогень енциклопедистів ХVIII сторіччя. Адже годі говорити про справжню любов до людини, їдко глузуючи з її духовних вальорів. Свою ворожу до релігії настанову взяли Маркс, Енгельс і Ленін прямо від енциклопедистів ХVIII сторіччя. Це стверджує Милован Джілас у першому розділі твору «Нова кляса».

1781 р. видрукував книгар Панкук перший том «Методичної Енциклопедії». Останній її том вийшов тільки за 50 літ, точно у 1832 р. Плян тут інший, ніж в «Енциклопедії». Лиш деякі статті взяті з енциклопедії Дідро. «Методична Енциклопедія» має 166 томів, з чого 40 в збірники атласів і нарисів. Можна б висловитись, що «Методична Енциклопедія» розчленовується на стільки ж окремих енциклопедій, скільки є окремих матерій. Напр., землеробство (гасла в абетковому порядку) має 7 томів; анатомія (4 томи); зоологія і тваринництво (14 томів), ботаніка (11 томів), хімія (4 томи), архітектура (3 томи). Співпрацювали такі видатні вчені, як Ламарк, Лалянд, Воклен, Фуркруа та багато інших.

Далі вичислю ще такі французькі енциклопедії: 1) «Енциклопедія світових людей» (1833–1845, 22 томи); 2) «Енциклопедія модерна» (1846–1851, 30 томів і 12 томів додатку); 3) «Енциклопедія нова» (директори Леру та Рейно, 1834) недокінчена; 4) «Енциклопедія католицька» (отець Глер і віконт Валш, 18 томів, 1838–1849); 5) «Енциклопедія релігійних знань» (1876–1882, друкувалась під керівництвом Ф. Ліхтенбергера), в якій співпрацювали п'ятдесят ерудитів протестантського віровизнання; епоховою у французькому енциклопедизмі

треба назвати появу «Великої Енциклопедії», почавши від 1885 р. і «Енциклопедії французької», що посьогодні перевидаються й дуже розширили засяг поодиноких дисциплін.

Дальше йде ціла серія енциклопедій, що називають себе словниками, як от:

1. «Словник Академії». Початок праці Французької Академії над ним був у 1638 р. на доручення Рішельє, мета словника: «довести мову до кінцевої досконалости». Головний редактор – філософ Вожля. Перше видання – лиш у 1694 р. Тільки друге видання з 1718 р. – абеткове. Головний редактор – отець Реньє-Демаре. Теж у третім і четвертім виданні (1740 і 1748). 1835 р. керував Вілемен; 1877 введено важливі правописні зміни і прийнято 2200 нових слів (новотворів).

2. «Словник історичний і критичний Байла» (1696). Байл – протестант і вільнодумець, великий ерудит. Його словник можна назвати зав'язю «Енциклопедії» Дідро.

3. «Словник Треву» (1704). Треву – це місто, де ісусівці видали словника. Останнє видання в 1771 р. Цінний лексичним багатством архаїчних слів.

4. «Словник філософський» Вольтера (1764). Має агресивне прокатолицьке наставлення.

5. «Словник аналогічний французької мови» (з 1362); автор: Буасьєр.

6. «Великий універсальний словник XIX ст.» Петра Лярус (1866–1876). 15 томів ін-кварти; 2-й додаток у 1888 р. Це відразу і словник, і енциклопедія. Як словник це незрівняна криниця лексикографічного матеріалу, історії слів, навіть говірок. Як енциклопедія він цінний знаменитим вульгаризаторським таланом усіх галузей людського знання та майстерним опрацюванням персонажів-типів із всесвітньої літератури, аналізою усіх архитворів мистецтва й письменств, історичними натяками й характерними анекдотами. Через це словник зовуть «копальнею всяких знань».

7. «Словник французької мови» Е. Літри (1877–1878). Номенклатура в ньому обширніша навіть від «Словника академічного». Літри нещадно повідкидав усі говіркові вирази й неологізми. Словник незрівняний в прецизності і найтяжчих дефініцій, в виводі історичного розвитку словництва з підмогою винахідливого підбору цитат із давніх авторів, від «Пісні Роляна» почерез Фруасарда, літописців і творців фаблію аж по Рабле і Монтеня.

8. «Словник комплектний, ілюстрований» Петра Ляруса. Зложений з двох частин: одна лексична, друга трактує історію, географію і т. д., та поміщає гасла усіх відомих особистостей і їх творів. З початком XX сторіччя. Клод Ожи і М. Пті ґрунтовно цей словник опрацювали й перевидали.

9. «Словник французької мови від початку XVII ст. по сьогодні» (1889, велика 8-ка). Автори: Арсен Дарместетер, А. Гацфелд і Антін Тома. Словник попереджує дуже цікавий трактат про історичну переміну слів.

Найбільші французькі енциклопедії XIX і XX сторіч – це «Велика Енциклопедія» і «Французька Енциклопедія». Головними редакторами і директорами енциклопедій в 1885–1902 рр. були спеціалісти енциклопедичного діла брати Бертело, а після них недавно згаслий Люсьєн Февре. Бертело з молодости вивчав філософа Тене, який в 1885 р. проголосив свою програму: «Енциклопедія – це бойова зброя, щоб руйнувати і будувати». Але Бертело виключає з енциклопедії дух нетолеранції та будь-якого сектарства. Бертело – чесний, працьовитий, сумлінний, ясний, часом трохи штивний. Його твір синтетичний.

Від 1933 р. виступають із новими поглядами на ролі енциклопедій Анатоль де Музі і Л. Февре. Ось що каже де Музі: «Енциклопедія не сміє бути абетковим словником всезнайства, ані кількостевої ерудиції. Не сміє бути зліпом із кусків утворів, як би майданчик, вимощений кусками дерну!» А Л. Февре говорить: «Для модерної енциклопедії не так важливо подати дані про довжину Янцзицзана чи Волги. На це є підручники й інформаційні бюра. Щоб вивчити ботаніку й технологію, чи мистецтво, для цього є музеї. Хто каже твір, каже дух. Щоб енциклопедія була корисна й плодюща, мусимо вибрати до неї те, чим ми живемо. Енциклопедія має бути знаряддям культури. Має допомогти до дії та до самого зрозуміння культури. Це завдання виконати – приходитьсся важкувато.

В модерній енциклопедії немає місця для нетолерантного. А навпаки, побільше в ній вирозуміння, уважливости. Не «вичерпний інформатор, а радше посібник культури й збуджувач спраги знання». Енциклопедія не має вколихувати людину в наївних пересудах, а, навпаки, має чітко вказати й на наші непевності й вагання. Вчений – це вічний досліджувач. Й енциклопедія має бути «за його образом і подіб'ям». Читачеві треба бути стало настороженим і допитливим. Енциклопедія має постачити йому до цього засоби. Як хемік у лабораторії вживає чимало різних приладів, речовин і банок, так і енциклопедія має постачити читачеві силу інструментів та викресати критичність ума. Л. Февре зредагував 11 томів до 1940 р. В 1957 р. під редакцією Жака Б. Бюсе вийшли томи про релігію, про філософію, про хемію. Гастон Верни зазначає: «Енциклопедія модерна має бути гнучка, сповнена актуальности. Має розставляти віхи на шляху, яким людство піде в будучину». Величезне поширення має врешті Grand Larousse encyclopédique (Велика енциклопедія Лярусса).

Англійські й американські енциклопедії

Ми вже говорили про «Сайклопедію» Чемберса. Та найславніша англійська енциклопедія – це «Енциклопедія Британніка». 1768–1771 р. зредагував і видрукував в Единбурзі перше видання цієї енциклопедії Вільям Смеллі, а в 1829–1846 рр. – Лейднер (132 томи). «Британська Енциклопедія» по сьогоднішній день часто передруковується, щораз модернізується й збагачується. Вона широко розходитьсь по всіх країнах британського коммонвелту та по світі. Після Другої світової війни потраковано й деякі українські гасла, хоч порівняльно з другими націями, скромно. Дуже буйно розвивається енциклопедичне діло на американському континенті, головню в США. Це зрозуміле з огляду на колосальні фонди, якими володіє не тільки Департемент, але й сотні університетів і приватних фондаций. Американці видавали десяткі спеціалізованих енциклопедій: технічних, біологічних, ведичних, астрономічних, океанографічних, господарських, кулінарно-броматологічних, дитячих, музичних, військових, мистецьких, філософських. Вчислимо оці англомовні енциклопедії, що подають ширші українознавчі статті: Funk & Wagnall's New Standard Encyclopedia of Universal Knowledge (1937), The Encyclopedia Americana (1946), The Catholic Encyclopedia Dictionary (1946), Encyclopedia Britannica (1947), Slavonic Encyclopedia – видав др. Йосип Роусік, Нью-Йорк.

Німецькі енциклопедії

Народи романської культури хвалять «еспрі» – легкість і прозорість своїх енциклопедій, й закидають німцям «тяжкість» і «скомплікованість» їхніх наукових творів. Закиди ці лиш часом оправдані, і то частинно. Чимало найсолідніших науковців світу твердять, що німецькі енциклопедії солідністю опрацьовання й глибиною – єдині в світі.

І в німців в історичному аспекті поділяються енциклопедії на три групи: систематичні, формальні й алфаветичні. Зразок систематичної енциклопедії є Margarita philosophica Грегора Рейха з 1503 р. Олександр Гумбольдт, вчений-натураліст, дуже високо цинив цю енциклопедію. Він казав, що Margarita philosophica сприяла розвиткові науки, поширила справжній гуманізм та ідеал інтересів людської особистости. Encyclopaedia Cursus Philosophici Йогана Гайнріха Альштеда в 7 томах – ще один зразок систематичної енциклопедії.

При кінці XVII сторіччя у 1683 р. – 1699 р. Йоган Гофман видає в Ляйпцігу Lexicon Universale, а в 1732 р. теж в Ляйпцігу В. Готфрід

друкує свій «Musicalisches Lexicon. Великий універсальний лексикон Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste Цедлера вийшов у 1733–1754 рр. у Галле, надовго скорше, заки Дідро докінчив свою «Енциклопедію».

У XVIII сторіччі німецьке міщанство і шляхта були палко закохані в ідеї поширювати засяг своїх знань і слово Kultur вже тоді мало магічний вплив на ментальність багатьох німців. Відомо, що Гете не вдовольняє поетичною творчістю. Він ще посвячував багато часу студіям в університетським анатомічним театрі в Ваймарі і в Єнським ботанічним саді, студіює біологію й генетику, пише книжки «Метаморфоза рослин» і «Наука про квітку», врешті, в ділянці остеології відкриває міжщелепну кістку. З любови до книги скрізь повстають культурні бібліотеки. Доба назнаменована духом Лессінга, Гердера, Гете. Видатний вчений, літератор й історик Гердер надхнув німців бажанням великого в науці, мистецтві й літературі. Ніхто із тодішніх мислителів Заходу не потрапив так глибоко й так по-мистецькому схоплювати риси відрубних «індивідуальних облич історії» (вислів Гердера). Отож у тому дусі родяться знамениті, як на ті часи енциклопедичні лексикони абеткові з метою промоції культури. У них ви чуєте ехо прошлих змагань. 1818 р. зачинає виходити енциклопедія Йоганна Ерша і Йоганна Грубера під назвою Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, що виросла в імпазантний утвір із 152 томів. Це наймогутніший монумент німецької вчености. Зараз по ньому щодо імпазантности йде Brockhaus' Konversations-Lexikon (Лексикон Брокгавза), зачатий ще 1796 р. Чимало разів його переробляли й передруковували. 1848 р. вийшов додаток до нього «Die Gegenwart» (Сучасність), а 1857 р. і в наступні «Unsere Zeit» (Наш час). Лексикон Брокгавза стоїть на першому місці, коли ходять про популяризацію й примінення знань широкого вжитку. Взоруочись на Брокгавзі, постали Meyer's Konversations-Lexikon (Лексикон Мейєра (1894–1897) у 17 томах, з річними додатками. Ця енциклопедія дуже критична і точна, містить знамениті гасла з технічних наук та ілюстрації.

1817 р. видає Георг Гегель в Гайдельберзі свою енциклопедію Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse (Енциклопедія філософських наук). XIX і XX сторіччя повні теж спеціалізованих енциклопедій, або й простонародніх. Дуже вартісна і з погляду українознавства швайцарська енциклопедія Schweizer Lexikon (Швейцарський лексикон), Цюрих, видавництво Encyclos, 1948 р.

Російські та польські енциклопедії

З царських часів відомі: «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона», «Энциклопедический словарь Гранат» і «Народная энциклопедия». По революції: Большая советская энциклопедия, Малая советская энциклопедия і «Литературная энциклопедия». Польські енциклопедії такі: S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna (Енциклопедія польська Оргельбранда) в Варшаві і Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna (Велика ілюстрована енциклопедія польська) в Кракові.

Італійські енциклопедії

Спеціаліст від енциклопедичного італійського питання є професор Умберто Боско з римського університету. Обмежуся тільки до найбільшої італійської енциклопедії – l'Enciclopedia Italiana (Італійська енциклопедія). Праця над нею зачалася за фашистського режиму в 1925–1928 рр. Для її творців зразу виринуло засадниче питання: чи їх l'Enciclopedia Italiana має бути тематичною чи гасловою. Вирішено «компромислово»: тематично-гаслова. Це значить, що тільки поодинокі трактати йтимуть за собою в абетковому порядку, напр., трактат про ту чи іншу матерію, а всередині їх порядок буде логічний і тематичний. Абетковий розклад матеріалу вигідно заступають абеткові показники тем, матерій, осіб, і т.д. Енциклопедія має бути суворо науковою, але й приступною лектурою в модерному значенні. Ініціативна група розділила весь передбачений матеріал на 40 секцій і займенувала їх окремих директорів. Тоді займенувала теж цілі низки співробітників для кожної секції, а співробітники мали право подобирати собі навіть замітніших студентів і студенток із університетської молоді до провірчих, бібліотечних і технічних праць, їх вписали до редакторського колективу, а тим самим заохочено до наполегливих розшуків у даному керунку.

Сьогодні чимало з цих початковців 1925–1928 рр. вибилися й займають видатні позиції серед італійських вчених. Кожен великий артикул, напр., Англія, чи Китай, потрактовано справді вичерпне: там обговорено і історію даної країни, й економічну, соціальну й людську географію, військовість, мистецтво, музику, фолкльор і т. д. Головні редактори мають завдання гармонізувати поодинокі статті й стежити, щоб не було повторень, похибок, противоріч, тавтологій. У 1927 р. було 27 редакторів, у 1948 р. – 65. Весь час видавання енциклопедії треба було робити зусилля, щоб матеріал не накопичувався й не збільшив наперед визначеної кількості томів, і знову, щоб у кожному томі не набиралось більше сторінок, ніж визначено. Поодинокі

друкарські копії переходили через руки вісьмох коректорів зряду. Всі томи густо й пишно ілюстровані. В 1929–1937 рр. щотри місяці появлявся новий том на 1 000 сторінок. В 1934 р. вийшов додаток до першої частини. Від 1938–1948 рр. вийшло тільки два додатки. В 1947 р. відновляються наукові групи. В 1949–1957 рр. вийшло 3 додатки. Крім того, вийшов «Термінологічний Словник» і «Біографічний Словник» з тисячами життєписів видатних і заслужених людей.

Католицькі енциклопедії

Українець, який довше побував на Заході та стане вдумливіше приглядатись його духовним надбанням, однієї хвилини розкриє широко очі духа з подиву, неначе перед найпишнішою американською Сінерами-Голидей: беру до уваги колосальний дорібок католицьких енциклопедійних видань. З дотеперішніх підрозділів цього нарису знаємо, що з V по XVI сторіччя в кількох країнах Заходу повстають різні формальні енциклопедії, так звані «дзеркала», «суми», «компендіуми», «сельви рерум» чи «глосаріюми», які всі є звичайно католицького надхнення й напрямку. Туди можемо зачислити як дуже спеціалізовані види енциклопедистів два єдині в світі видавництва – Боландистів і Міньє.

Отець Іван Болянд, Ісусового Чину, народився 1596 в Тірлемон (Тінен) у Бельгії (це – рік українсько-білоруської Берестейської унії), все своє чинне життя провів у Антверпені і там помер 1665 р. Цей видатний Божий муж швидко спостеріг, що в середньовічній та давній життєписи католицьких святих, героїв і мучеників вкралося чимало складників апокрифічного, легендарного, а то й казкового матеріалу. Вже з перших літ XVI сторіччя різні гатунки еретиків зо згаданого байкового матеріалу хотіли кувати зброю проти культу святих і мощів, а тим самим проти Вселенської Церкви. От, отець Болянд порішив усі сили свого життя присвятити на видання цілої низки критичних «Життя Святих». Продовжувачі праці отця Болянда, звані боляндистами, працюють майже безперебійно уже понад триста літ, значно вдосконалили методи науково-критичної праці й, головню, в XX сторіччі видали високоякісні критичні твори дуже широкого діапазону заінтересувань. Ними видані перводжерела відносяться не тільки до святців і творів латинської помісної Церкви, але й до слов'янських, грецької, коптійської, сиромалабарської, вірменської, грузинської, гіндуської, китайської та японської помістних Церков; одним словом, боляндистська вченість і пильність інтересується всією Вселенською Церквою. Коли в бібліотеках світу глядіти на десятки метрів великих томів, які займа-

ють райони боляндистських видань, то людину сповнює подив до цієї «венедиктинської» витривалості в праці в одному керунку, а все згідно з героїським кличем Ісусівського ордену: На більшу Божу славу!

В реалізації великого діла Боляндуса примат і честь належить бельгійцям. Зате видатна заслуга в виданні цілої так званої бібліотеки Міньє з грецької й латинської патрології належиться французам. Отець Яків-Павло Міньє, заслужений теолог, історик і видавець, народився в Сен-Флур (Франція) 1800 р. і помер 1875 р. Його послідовники продовжують труд отця Міньє щораз досконадшими методами, а видання Міньє перекладаються на різні мови й перевидаються. В рр. 1722–1728 вийшов в Парижі, в 4 томах «Словник біблійний, історичний, критичний, хронологічний, географічний та буквовий» працюючого венедиктинського аббата Дом Августина Кальме. В ньому знаходиться маса інтересних дереворитів. Більш модерною енциклопедією є «Словник біблійний та археологічний» Франсуа Вігуру, сульпіціянина (25 томів, 1912–1952), виданий у найбільшій у світі католицькій паризькому видавництві енциклопедій Letouzey et Ané.

Варто згадати про видавництво Letouzey et Ané, яке видрукувало такі значні видання.

1. «Словник католицької богословії» А. Вакана. Початок у 1903 р., кінець у 1950 р., 15 томів.

2. Згаданий вище «Словник біблійний і археологічний» Ф. Вігуру, 1912–1952; 25 томів.

3. «Словник канонічного права» Вілліє й Магнен; з 1926 р. посьогодні. В 1955 р. вийшло в світ уже 33 фасцикули.

4. «Словник історії та церковної географії» заложений у 1912 р. під дирекцією м-гра Альфреда Бодрільяр. Закінчений 9-м томом у 1937 р. під керівництвом Де Меєра й Ван Коуснберга, ректора Лювєнського університету.

5. «Словник християнської археології та літургії» венедиктинця Дом Фернанда Каброл, аббата св. Михайла з Фарнборуг (Англія). Виходив із 1907 по 1952 рр., вийшло 174 фасцикули.

6. «Практичний словник релігійних знань» отця Бріку. Виходив із 1925 по 1929 рр., 6 томів і додаток.

7. Додамо багатотомний твір «Історія Соборів». XI том. Перша частина – з 1948 р. і друга – з 1952 говорить про всі Собори східних католиків. Багате джерело для історії Української Католицької Церкви. Те саме можна сказати про такі словники, як біблійний, археологічний, історичний, географічний, літургічний. Усюди є численні гасла чи про східню духовість, чи прямо українознавчі гасла, (істор., геогр., археолог. і т. ін.).

Паризьке видавництво Бошен започаткувало у 1934 р. «Словник аскетичної та містичної духовності». Засновниками стали бельгійські ісусівці Віллер, Каваллера Де Гюбер, даліше ведено м-гром Шарлом Бавмгартнером. Досі – 25 фасцикулів.

Врешті дуже цікавою і модерною появою є започаткована в 1955 році в Парижі «Енциклопедія католика в ХХ сторіччі» книгарнею Артем Фейяр. Це обрхована на 150 вигідних томиків серія. Кожна книжечка в бурякової, синьої або голубої краски окладинці, на якій в білому колі стоїть назва томика, автора і клич цієї енциклопедії: *Je sais – je crois* (знаю – вірю). Крім цього, назва енциклопедії і видавництва розтягнена на бурячковому тлі окладники півкрузом, неначе фільмова чи реклямова тасьма. Це виходить справді модерно і сугестивно. Енциклопедія ця поділена вже наперед на 14 частей. Ось вони: *знаю, вірю; великі правди спасіння; хто людина?; життя в Бозі, посередники; приязність спасіння серед нас; Біблія – Божа і людська книга; церква в її історії; церква в її організації; церква в літургії й обрядах; християнська література; християнське мистецтво; відірвані брати; нехристиянські релігії й шукання Бога*. Кожна з вичислених 14 частей енциклопедії матиме від 8 – до 19 томиків. Головна Редакція покликає найславніших професорів з мирян і духівництва до зладження поодиноких томів. Ось для прикладу томик ч. 10 п. н. «Чи існує християнська філософія?» належить перу видатного професора Штрасбурзького університету, доктора Моріса Недонсель. Томик ч. 15: «Бог філософів і вчених» належить перу професора Режіс Жоліве. Ч. 87: «Католичність» – перу ісусівця Андрія Ритіф і т. д. Кожен томик має церковну апробату єпископського ординаріату даного автора і має обов'язково між 117–120 сторінок. 150 томик буде енциклопедичною таблицею. Колекція «Знаю, вірю» презентується як найкомплетніша й найпопулярніша з енциклопедій, призначених для християн світу. Такі практичні томики про психоаналізу й паранормальні явища, як от т. ч. 36 пера домініканця Регінальд-Омеза, п. з. «Супранормальне чи понадприродне?» (метапсихічні знання); або 88 т.: «Церква і Держава»; чи, врешті, апологетичний томик м-гра Крістіяні: «Причини, чому ми віримо».

Закінчення. Ідеальна Енциклопедія

Від черепкової бібліотеки – «енциклопедії» в Мезопотамії – по сьогоднішні ультра-модерні – велика відстань часу методів та оформлення. Ходить про те, щоб в новочасній енциклопедії охопити квінтесенцію усього осягненого досі людського знання, її мають рекомендувати

дві якості: плетор – вичерпність, і «оголення», цебто відкинення всього зайвого. Але в ідеальній енциклопедії має міститись усе справжнє знання, яке приховувалось у людських мізках, від черепів яскині Ляско, по Айнштайна і наймудріших людей сучасности. Учені бібліографи кажуть, що така ідеальна енциклопедія не сміє мати поменше п'яти й не більше десяти томів. Заходить ще й питання, чи ідеальна енциклопедія має бути гаслова, чи тематична в формі лектурній? Більшість знавців книжкового діла схиляються радше до лектурної форми, з цієї простої причини, що лиш так потраплять учені легше органічно пов'язати енциклопедичний матеріал, забути тему об тему й вилушити основні закони. Тематично будова енциклопедій наближається теж до стандартної форми щоденних читань, а тому й легко приступне навіть пересічному читачеві. Недостачу абеткового порядку в значній мірі заступить приложений до видання покажчик імен і окремих – порушених тем.

Професор П'єр Ожи, видатний спеціаліст енциклопедичного діла, твердить, що, на його думку, ідеальна на половину ХХ сторіччя енциклопедія – це видавана тепер у Парижу «Енциклопедія Плеяди» Раймона Кено у видавництві Галлімар. Зачала виходити вона в 1955 р. Перший том про літератури старовинні, східні й усні; 2-й том про європейські літератури – латинські, германські, слов'янські. Українській літературі відведено досить поважне місце в 2-му томі, де про українську вільну літературу говорить, на жаль, росіянин Кирило Вільчковський, а під українську радянську літературу підписався як автор знову росіянин Борис Полевой. Другий волюм у 3-х томах – це «Всесвітня Історія» під керівництвом тепер померлого Рене Груссе та Еміля Леонарда. Анатоль Де Музі заявляє, що ідеальна енциклопедія не сміє бути «сток» дивовижані відомостей, ані політично-економічним курсом вроді Монтеस्क'є, інформаційним бюро, а тільки має допомогти людині сучасної цивілізації. Має навіть накреслити проспекти, як схарактеризувати людство найближчого будучого, має науково визначити з дотеперішніх даних, якими шляхами воно попрямує.

Тому від щирого серця бажаємо Хвальній Редакції ЕУ щоб діло, зачате з такими колосальними трудами у червні 1947 р. в Мюнхені, щасливо довершили для Слави Божої і добра української нації в Сарселі, та щоб воно підійшло по людській спроможності, найближче до вимог «ідеальної енциклопедії». Всупереч до тверджень декого, ЕУ-1 і ЕУ-2, хоч колективно зроблені, але саме тому є багатов особові і етично насвітлюють проблеми релігійного, суспільного

й економічного життя. Адже обидві ЕУ навіть подали прізвища редакторів після кожного розділу чи гасла. Спеціалісти до кожної ділянки – це власне великий плюс ЕУ і так само робить, для прикладу, паризька «Енциклопедія плеяди». Відсутність суб'єктивізму вважаємо за доказ наукового ставлення редакторів ЕУ до своєї праці. Суспільні науки, на нашу скромну думку, потрактовані тут сумлінно й компетентно.

Узглянувши відстань часу, і «Українська загальна енциклопедія» зо Львова (1932) повна вальорів і віддала велику прислугу українській справі. Що українське громадянство й Український конгресовий комітет в Америці належно оцінили ЕУ-1 і ЕУ-2, хай послужить факт, що вирішено перекласти ЕУ на англійську мову й на це асигновано поважну суму доларів. Перекладна праця вже розгорнулася. Цим українці у вільному світі підкреслюють, що і вони знають, що добра, модерна енциклопедія власне через свою об'єктивність – це могутня духовна зброя, щоб вибороти Україні справжню самостійність.

Великою історичною кривдою для українства в світі було розгромлення в листопаді 1934 р. праці з виданням розрахованої на 20 томів «Української радянської енциклопедії» (УРЕ). Два перші томи були вже готові до друку, а третій закінчувався. Все ж таки видавництво УРЕ видало тоді близько 30 термінологічних словників великого формату. В 1948 р. писала «Радянська Україна» з Києва про повне заснування видавництва УРЕ із завданням видати 20-томову енциклопедію. Відай, видавництво це за десять останніх літ зазнало від росіян знову непереборних труднощів й шикан та не змогло реалізувати свого наміру. В Хрущовську еру 1956 р. преса знову писала про третю вже зряду «постанову» друкувати в Києві енциклопедію. Поживем – побачимо, чи знову не розгромлять! «Вісник Академії наук УРСР» з 1957 р. повідомляє, що президія Академії наук схвалила пропозицію Комісії для створення галузевих словників наукової термінології, про створення російсько-українського та українсько-російського словників з галузей ботаніки, геології, зоології, математики, механіки й машино-будування, електро-техніки, енергетики й автоматики, теплотехніки і металургії, фізики, медицини, фізіології й бісхеції, врешті, хемії. В 1957 р. мали б вийти словники з хемії, фізики й математики. Решта – в 1958 р.

Професор Євген Онацький із Аргентини з 1954 р. друкував частками в буенос-айреському «Дзвоні» й зараз здав до друку першу книжку (літери А і Б) «Українську Малу Енциклопедію». УМЕ – має

бути «твір цілком індивідуальний... Дуже широко потрактовані будуть теми т. зв. суспільних наук, наскільки вони заторкують проблеми української духової культури, етики, релігії, суспільної психології і філософії, вірувань, забобонів, символіки народної творчості, історії, літератури». Бажаємо професору Є. Онацькому кріпких сил і здоров'я від Господа реалізувати це, на правду, важке для однієї людини завдання.

Переконані, що ЕУ та інші українські енциклопедії позостануться в віках здобутками українського духа й культури, ми ладні їх назвати так, як Тукидід назвав свій твір про Пелопонезьку війну: *Ktēma Es Aei* (Вічний дорібок). Наше побажання було б, щоб хоч англomовна ЕУ була з-зовні оформлена з такою елегантністю, як «Енциклопедія Плеяди» і була видрукувана на подібнім бібулковім папері, що улегшить маніпулювання ЕУ та переносення її з собою. Ми переконані, що при кінці ЕУ-2 шановні Редактори уважливо справлять усі похибки, яких годі було уникнути в такій колосальній розмірами праці. Ми знаємо, що Редакція ЕУ спрагнена досконалості свого утвору і про неї можна сказати словами Люкана в п'єсі «Фарсаль»: *Nil actum credens, dum quid superesset agendum!* Отак модерне українство з повним довір'ям звернеться до своєї Книги Знання словами Данте у «Божественній Комедії» (11, 140): *tu dusa tu signore e tu maestro!*

Володимир Кубійович

Проблеми англомовної гаслової «Енциклопедії Українознавства»

Історія «Енциклопедії Українознавства». За рік після відновлення діяльності Наукового Товариства ім. Т. Шевченка на еміграції в Мюнхені розпочато 1948 р. працю над довідником «Енциклопедія Українознавства», який мав дати суму знання про Україну й український народ в минулому і сучасному. Устійнено, що він складатиметься з двох частин: першої загальної (властивого довідника українознавства) – «ЕУ-1» і другої – гаслового словника – «ЕУ-2». 1949 р. появилася перший том «ЕУ-1», 1952 р. – третій і останній; разом – 1232 сторінки друку. Головні редактори – Володимир Кубійович і Зенон Кузеля.

Праця над «ЕУ-2» розпочалася 1952 р. За першим пляном «ЕУ-2» мала мати 4 томи (кожний по 400 стор.), але згодом розміри її поширено на 8 томів, останньо на 9, до чого ще має прийти 10-й том – доповнення. Друк «ЕУ-2» почався 1954 р., 1975 р. появилася 7-й том, тепер видрукована половина 8-го тому (гасла на літеру «С»). Головний редактор: Володимир Кубійович; осідок редакції – Сарсель, коло Парижу; друк і адміністрація у Мюнхені.

Одночасно з працею над «ЕУ-1» виникла проблема її перекладу на інші мови, насамперед на англійську. Незабаром НТШ в Європі домовилося з Українським Народним Союзом у ЗДА взяти на себе видання «АЕУ-1». На початку праці проектувався тільки переклад твору, пізніше вирішено основну переробку «ЕУ-1», зокрема додати найновіший фактаж. 1963 р. появилася перший том «АЕУ-1» (назва – «Ukraine: A Concise Encyclopaedia»), 1971 – другий том (разом 2 500 стор. друку). Головний редактор – Володимир Кубійович; фірму дало видавництво University of Toronto Press.

Після появи «АЕУ-1» постало питання перевидати англійською мовою «ЕУ-2». НТШ в Європі і головний редактор «ЕУ-2» вели переговори з Українським Народним Союзом, щоб він став видавцем «АЕУ-2» і перебрав кошти редакції цього твору. 1975 р. був мною опрацьований плян «АЕУ-2», який обговорювався на наукових конференціях, що в них взяло участь кільнадцять фахівців (майже всі вони й автори гасел в «ЕУ-2») – в жовтні 1975 р. у Торонто і в грудні 1975 р. у Нью-Йорку. Розмови представників НТШ в Європі з Дирекцією новоствореного Канадського Інституту Українських Студій в Едмонтоні (директор проф. Мануїл Лупул) закінчилася підписанням

договору (листопад 1976 р.), на підставі якого К.І.У.С. перебрав фінансування редакції «АЕУ-2», а згодом подбає про видання цього твору. Головний редактор «АЕУ-2» – В. Кубійович, його заступник – Юрій Луцький; осідок гол. редакції – Сарсель, її філіял в Торонто (серед ін. його завданням є переклад «ЕУ-2» на англійську мову). Назва твору «Encyclopaedia of Ukraine» (далі «ЕУ») розміри – 4 томи, по 600 сторінок кожний.

Проблематиці «АЕУ-2» була присвячена також конференція головного редактора в Українському Дослідчому Інституті в Гарварді (грудень 1976 р.), прилюдні конференції в Мюнхені і Парижі та листовні й особисті дискусії з майбутніми співредакторами і співробітниками «ЕУ». Профіль цього твору є тепер майже ясний. Дальші інформації і міркування призначені насамперед для співредакторів і авторів «ЕУ».

Загальні зауваження. Загальна частина «ЕУ» англійською мовою виконала свої завдання – солідного інформатора про Україну як для чужинця, так і українця, який не володіє українською мовою. Але «АЕУ-1» є довідником українознавства, а не енциклопедією в точному цього слова значенні, якою має бути «АЕУ-2». Значення «АЕУ-2» буде більше, ніж «АЕУ-1», бо цей довідник має інформувати читача про всі важливіші факти з минулого і сучасного України і українського народу (також в діаспорі). Такі національні поазбучні енциклопедії мають (крім нашої «ЕУ-2»): Канада, Австралія, Ізраїль, Югославія, Латвія, а також Литва і Мексика (обидві останні ще не закінчені). У деякій мірі можна до них зарахувати і 4-томову «Радянську Енциклопедію Історії України» (Київ, 1969–1972). Про наукову і політичну вагу такого об'єктивного довідника про Україну й українців нікого уже не треба переконувати. Наклад «АЕУ-2» («ЕУ») міг би бути більший, ніж наклад «АЕУ-1».

Напрявні. «ЕУ» має бути об'єктивним довідником. Саме тому, що «ЕУ» має бути у деякій мірі відповіддю на «УРЕ» і «Велику Советську Енциклопедію» (її англійський переклад вже в друку), ми маємо представити фактаж об'єктивно, науково; «ЕУ» не сміє бути пропагандивною книжкою, яка подає факти «корисно для української справи». Саме таке «корисне, патріотичне» представлення є для української справи шкідливе і далеке від ролі, яку мали б виконати українські науковці у т. зв. вільному світі. Якщо погляди на якусь проблему є різні, ми їх маємо об'єктивно представити, а не обмежуватися лише до української точки зору (напр., початок українського народу і мови; але й багато подій з новішої української історії, приміром, питання «Спілки Визволення України»).

Дехто з колег поставив питання, чи не краще, щоб «ЕУ» інформувала лише про сучасну Україну. Але завданням «ЕУ» є представити цілість знання про Україну від найдавніших часів дотепер, з деяким підкресленням гуманітарних, суспільно-політичних, а то й економічних проблем. До речі, кожний довідник про сучасну Україну є вже застарілий в момент його появи. В «ЕУ» маємо подати більшість проблем в їх історичному розвитку; це й тому, що в советських довідниках минуле подано незадовільно, часто й фальшиво. При остаточному опрацюванні гасел треба брати до уваги психіку й зацікавлення чужинського читача.

«ЕУ» не є оригінальним твором – це переробка «ЕУ-2» (так, як «АЕУ-1» була переробкою «ЕУ-1» – її другим і кращим виданням). І тому нам треба з'ясувати взаємовідносини – «АЕУ-2» до «АЕУ-1» і «ЕУ-2».

«АЕУ-1» і «АЕУ-2». «АЕУ-2» («ЕУ») не є дальшою частиною «АЕУ-1»: «АЕУ-2» є закінченим і замкненим твором, який дає всі інформації про Україну і український народ. Звичайно; зміст «АЕУ-2» буде, у деякій мірі, покриватися зі змістом «АЕУ-1» – так як зміст «ЕУ-2» був споріднений зі змістом «ЕУ-1», але в засаді «АЕУ-1» і «АЕУ-2» будуть два замкнені в собі, хоч споріднені твори (це зазначене і в заголовку нового твору англійською мовою «Енциклопедія України»). Звичайно, редакція «ЕУ» мусить звернути увагу на те; що написано в «АЕУ-1», але підхід в «ЕУ» буде інший, ніж в «АЕУ-1». Якщо «ЕУ» має бути повним замкненим твором, то мусимо дати в ній синтетичні гасла, присвячені всім ділянкам знання про Україну: Географія (України), Рослинність, Мова (українська), Історія (під «Гісторії»), Література, Народне Господарство і десятки інших. В «ЕУ-2» ми таких гасел не давали, але ми робили це не зовсім послідовно; деколи ми давали лише посилання на «ЕУ-1» (напр., «Географія», інколи ми їх не давали (напр. «Мова»), часом заміняли статтю синхронічними таблицями («Історія», «Література», «Мистецтво»), деколи посилали читача до «ЕУ-1», якщо мова про події до 1940, і давали доповнення до них за останні роки від 1940-го (напр., «Народне господарство України 1940–1965», «Охорона здоров'я на Україні 1945–66 рр.»). В «ЕУ» ми мусимо давати короткі гасла, присвячені всім ділянкам знання про Україну і то від найдавніших часів. Звичайно, це будуть короткі статті (в «АЕУ-1» ми дали цілу студію про історію України на 350 стор.; в «АЕУ-2» буде короткий нарис історії України на яких 30 стор. з низкою посилань на інші гасла, присвячені поодиноким періодам і фактам нашої історії). До справи складної проблеми цих синтетичних гасел про Україну ми ще повернемося.

«АЕУ-2» і «ЕУ-2». «АЕУ-2» не є новим твором – це англomовне видання «ЕУ-2». Але, з другого боку, «АЕУ-2» це не переклад, але переробка матеріалу «ЕУ-2» з таким спрямуванням: сконцентрування змісту (пропускаємо маловажливий фактаж: події, деякі біографічні нотатки, оселі тощо; уникаємо повторень), відсвіження фактажу (в низці гасел, які вже появилися в «АЕУ-2» та доповнення сотнями нових гасел – зокрема біографічними нотатками), виклад, як в кращих англomовних довідниках. Одним словом, «АЕУ-2» має бути кращим виданням «ЕУ-2»; вона повинна б бути одним з кращих енциклопедичних довідників англійською мовою взагалі. І тут постають капітальні питання: в чому має полягати переробка «ЕУ-2» на «АЕУ-2», який має бути профіль «АЕУ-2», яку увагу ми присвятимо поодиноким ділянкам знання про Україну.

Як вже згадано, видруковано (або є в друку) гасла на літеру «С». Якщо мова про гасла на літери «Т–Я», то деякі групи гасел на ці літери вже опрацьовані, для більшості ми маємо сирі матеріали. Редакція «ЕУ-2» має також багато матеріалів для «Доповнень» до тих томів «ЕУ-2», які вже появилися. При праці над «ЕУ-2» ми беремо до уваги, що гасла на літери «Ф» і «Ч» увійдуть вже до першого тома «АЕУ-2».

Критичні зауваження на «ЕУ-2» (під кутом її переробки на «АЕУ-2»):

1. Задля поширення «ЕУ-2» з чотирьох спершу запланованих томів на вісім, а навіть на 10, число і розміри низки гасел в перших томах «ЕУ-2» є порівняно з дальшими (зокрема шостим і сьомим) замалі, тобто не дотримана пропорція розмірів гасел. 2) Також помічена деяка диспропорція між різними групами гасел. Головні причини цього недоліку такі: деякі ділянки гасел редаговані добрими фахівцями, деякі (з конечности) напівфахівцями (напр., тепер гасла з ділянки Шкільництво й Освіта, а також з Археології); у нас обмаль фахівців, які стежили б за поступом на Україні деяких галузів наук, зокрема технічних. Врешті, дехто з авторів дуже дбайливо стежить за своїми гаслами, і ми їм присвячуємо непропорційно багато місця. Все це впливає на те, що деякі ділянки гасел з «ЕУ-2» виявляють огріхи.

2. Порівняння «ЕУ-2» з іншими національними енциклопедіями (звичайно, воно має лиш обмежену вартість) свідчить, що в «ЕУ-2» ми присвячуємо відносно забагато місця мові, охороні здоров'я, пресі, у деякій мірі також образотворчому мистецтву, театрові і географії; натомість замало гаслам з ділянки права й соціології, техніки, математичних і фізичних наук та біології. Порівняно з іншими

енциклопедіями «ЕУ-2» багато уваги присвячує церковно-релігійній проблематиці та короткому періодові української історії – 1917–1921 рр. (Визвольні змагання), але це зрозуміле. Те саме стосується ділянок, присвячених українській еміграції й діаспорі.

3. Недоліком «ЕУ-2» є те, що ми повторюємо часом те саме в різних гаслах, що наш стиль є подекуди не енциклопедичний. Звичайно, ці огріхи легко вирівняти при редагуванні і перекладі «АЕУ-2», бо маємо тепер систематичний перегляд всіх гасел, поділених за ділянками.

Зміни в «АЕУ-2» порівняно з «ЕУ-2». Як знаємо, «ЕУ-2» матиме 4000 стор., «АЕУ-2» – 3200 стор., тобто на 20 % менше. Фактично, якщо взяти до уваги, що десятий том «ЕУ-2» присвячений доповненням (можливо й індексів), то розмір «АЕУ-1» ледве на 10 % менший. З другого боку, число гасел (їх в «ЕУ-2» понад 25 000) можна значно скоротити. Ми заощадимо місце в «АЕУ-2» (з користю для цього твору) таким чином:

1. При перекладі на англійську мову треба з гасел в «ЕУ-2» вистиснути «всю водичку», стиль гасел має бути ще більш енциклопедичний.

2. При низці гасел в «АЕУ-2» зайво давати загальні пояснення термінів, хоч вони були доцільні в «ЕУ-2». Приклади (на літ. «С»): непотрібно пояснювати англословному читачеві, що таке «сонет», «соляна промисловість», «спиртова промисловість», «судова медицина» тощо. Може й зайве подавати (навіть зовсім загально) інформації про скитів.

3. В «ЕУ-2» були доцільні гасла з ділянки української граматики (відділ Мова); вони зайві в «АЕУ-2», яка не є спеціалізованим довідником.

4. Треба пропустити більшість гасел, які стосуються рослин і тварин, а також чимало географічних назв, пресових органів, бо ніхто їх не буде шукати в «АЕУ-2».

5. Доцільно ввести зміни в зміст деяких більших гасел. Наприклад: краще обмежитися до більшого гасла «Декабристи на Україні» і не давати окремих гасел про їхні відділення та про більшість їхніх діячів; натомість побажане дати відповідні посилання на основне гасло (напр., «Південне Товариство», див. «Декабристи»). Це саме стосується сотень інших гасел (приміром, «Пласт»; лише винятково давати гасла про поодинокі пластові організації, пластові журнали і діячів – здебільше обмежитися до посилань на основне гасло «Пласт»).

6. Складна проблема біографічних нотаток невеликого масштабу громадсько-політичних діячів, діячів культури – учених, письменників, мистців тощо; якщо їм не присвятимо гасел вони «загинуть». Думаю, що більшості з них треба таки присвятити гасла, але дуже короткі.

Таким чином, в «АЕУ-2» поряд низки більших підставових гасел ми мали б багато (дві третини всіх) зовсім коротких (по кілька рядків) гасел.

Чимало гасел з «ЕУ-2» треба лише «легко» відредагувати, розміри деяких скоротити, але деяких і збільшити (це стосується насамперед гасел в перших двох томах «ЕУ-2»; напр., гасла «Берестейська унія» В. Винниченко, М. Грушевський – замалі). В диспозиції гасел треба вживати подібної схеми, вирівняти зміст і форму. При біографічних гаслах треба давати докладну дату і місце народження (цього ми не робили в «ЕУ-2», а також відомості про освіту). Доцільніше давати список творів письменників, чи учених в кінці гасла; при бібліографії завжди треба давати також місце появи, їхніх творів тощо. Система оформлення гасел, скорочень і взагалі все технічне оформлення гасел повинно бути бездоганне. Проте, основна проблема – це зробити відповідну селекцію гасел і доповнити їх зміст та бібліографію.

Це загальні зауваження, а тепер деякі питання, яким треба присвятити більше уваги.

Синтетичні гасла, присвячені поодиноким ділянкам знання про Україну вимагають великої уваги авторів. Як знаємо, цих гасел немає а «ЕУ-2», натомість в «АЕУ-1» вони займають понад 2000 стор.; в «АЕУ-2» ми можемо їм присвятити 300 стор. (а може й більше). Написання цих гасел – складна проблема. Вона вимагає зусилля автора, щоби він дав нарис географії України на 15 стор., історії на 30–40 стор. і т. д. Розміри цих основних гасел треба устійнити головній редакції спільно з авторами. Ще трудніше звернути увагу в цих основних статтях на те, що є найбільш суттєве для тієї чи іншої ділянки знання про Україну, і разом з тим продумати систему посилянь на гасла, в яких будуть подані деталі. Як приклад: в гаслі «Географія України» автор має подати генезу краєвиду України (зовсім загально), його характеристику (з посиланням на такі гасла, як Карпати, Поділля, Полісся і десятків ін.). Він мусить устійнити, чи дає такі гасла, як «Клімат України», «Чорне море», «Ріки», «Ґрунтові води» тощо. Звичайно, ці гасла треба дати, та треба вирішити питання взаємовідносин їх до основного гасла «Географія України». З одного боку, не треба робити зайвих повторень, а з другого – дати читачеві коротку і прозору картину географії України.

Значно більше скомплікована важлива стаття «Історія». В цій статті треба б дати не лише картину політичної історії, а й представити розвиток культури України, економічні й правні аспекти в її минулому. Звичайно, у цьому гаслі будуть десятки посилань, але нарис історії України не може складатися з самих посилань.

Деколи треба вирішити складні питання іншого змісту того самого терміну українською й англійською мовами. Напр., «Антропология» (з практичних міркувань ми змушені приймати європейське трактування, а не англломовний зміст цього гасла).

Інший приклад – гасло «Освіта» (Education). На Україні поняття освіти майже покривається з двома основними її ділянками – шкільництвом і позашкільною освітою; в англломовних довідниках про позашкільну освіту майже не згадується. І треба вирішити, які будуть в «АЕУ-2» взаємовідношення гасел «Освіта», «Шкільництво» і «Позашкільна освіта». Вирішення ускладнене тим, що ми не маємо в діяспорі педагогів – знавців історії і сучасного стану освіти на Україні. Мабуть, треба піти за схемами в «АЕУ-1» і «ЕУ-2», проте варто мені підготувати відповідну записку і поконсультуватися з ученим-педагогом (хоч би він і не знав системи освіти на Україні).

Без вирішення проблеми змісту і «профіля» цих основних гасел трудно скласти остаточний список гасел, які увійдуть до «АЕУ-2», бо навколо основного гасла тієї чи іншої ділянки групуються інші – другорядного і третьорядного значення. Консультація з спеціалістами займе час; ще складніше питання, коли цих фахівців нема.

Гасла, присвячені різним ділянкам науки про Україну (українознавства). Ми маємо в «ЕУ-2» гасла «Рослинність» (України) і «Ботаніка», «Тварини» і «Зоологія», «Мова» і «Мовознавство», «Ґрунти» і «Ґрунтознавство», «Історія» й «Історіографія», «Література» і «Літературознавство», «Охорона здоров'я» і «Медицина» тощо; а також гасла «Математика», «Фізика», «Хемія», «Технічні науки на Україні» тощо. При опрацюванні, чи скорше відредагуванні цих гасел постають такі проблеми:

1. В «ЕУ-2» не було гасел, присвячених деяким ділянкам технічних і природничих наук – як геофізика, кібернетика та ін. Їх треба написати (підшукати авторів не так легко).

2. У деяких ділянках науки про Україну (чи науки на Україні) ми давали не лише основне гасло, але присвячували гасла різним галузям тієї чи іншої науки. Зрозуміле, що крім гасла «Географія» (стан науки), нам треба дати гасла «Гідрографія» та «Кліматологія і метеорологія» (бо це тепер самостійні науки). Але, чи крім гасла

«Медицина», присвячувати спеціальні гасла різним ділянкам медицини («Акушерство», «Онкологія», «Ортопедія» і багатьом іншим; в «ЕУ-2» ми маємо такі гасла)? Мабуть, це надто посунена спеціалізація. Чимало розбудоване в «ЕУ-2» «Мовознавство» – низку гасел присвячено різним його галузям.

Це справа редакторів поодиноких ділянок «ЕУ-2», чи присвячувати окремі гасла різним галузям поодиноких наук. Мабуть, було б доцільно, щоб не давати забагато таких гасел (їх найбільше при згаданих вище науках – «Медицина» і «Мовознавство»).

На маргінесі зверну увагу на складну проблему гасла «Біологічні науки». В «ЕУ-2» ми мали гасло «Біологія», але в сучасних довідниках дають переважно гасло «Біологічні науки» і, мабуть, в «АЕУ-2» ми мали би дати таке гасло (тобто «Біологічні науки»). Але який має бути його зміст і яким біологічним наукам присвячуватимемо окремі гасла? (звичайно, «Ботаніка», «Зоологія», але інші? – Біохемія, Генетика, Гістологія тощо). Це питання може вирішити лише фахівець. Але він мусить взяти також до уваги, які з цих наук так розвинені на Україні, що треба їм присвятити окремі гасла. А далі – хто ці гасла напише: історією природничих і технічних наук на Україні наші біологи мало цікавляться.

Ще більші труднощів з гаслом «Технічні науки». Питання, кого саме вважати за українського вченого? Головний редактор листувався на цю тему досить докладно з деякими авторами. Якщо мова про учених, які пишуть про Україну, то проблема ясна: в «ЕУ» є місце для кожного з них без уваги на його національність. Але як вирішити питання інших учених, які не є українцями і не писали по-українському, але жили на Україні? Мабуть, найкраще так, щоб гасла присвячувати лише тим з них, які були визначними ученими і довший час (або й постійно) жили на Україні; звичайно, ці критерії є на практиці пливкі. А далі, як відрізнити за національністю українського і російського вченого? А вже дуже трудно віднайти – навіть визначних українських вчених, які працюють поза межами України: в Москві, Ленінграді тощо (тільки винятково вдається їх «виловити»).

Українські землі за межами УРСР. Як в «ЕУ-2», так і в «АЕУ-2» ми присвячуватимемо спеціальну увагу тим українським землям (хоча б вони зазнали значне посуненої русифікації чи польонізації), які не входять до складу УРСР (Кубань, Північна Слобожанщина, Ставропольщина, Холмщина й Підляшшя, Лемківщина, Посяння тощо). Інколи трудно, а то й неможливо (на українських землях в СРСР – поза межами УРСР) дати інформації про сучасне українське життя.

Українська політична еміграція й українська діаспора є в «ЕУ-2» докладно й фахово опрацьовані; їй присвячено також вичерпний відділ в «АЕУ-1». Тому що «ЕУ» появлятиметься в Канаді, ми присвятимо в «ЕУ» чимало уваги українській діаспорі в Канаді, а тоді послідовно і в інших країнах Північної і Південної Америки, а також Європи. Як в «ЕУ-2», так і в «АЕУ-2» ми представимо українське минуле і сучасне в європейських столицях: Варшаві, Відні, Празі, Петербурзі тощо.

Наскрізнi гасла – це гасла на межі історії, соціології, права, деколи й географії. Кілька прикладів: суспільні прошарки – козацтво, міщанство, селянство, робітництво, шляхта, інтелігенція; міста, села; консерватизм, комунізм, націоналізм, лібералізм, соціалізм тощо; історично-географічні краї: Галичина, Поділля, Кубань, Південна Україна, Слобожанщина тощо; національні меншості на Україні і взаємовідносини українців з іншими народами (див. далі). Це важливі і трудні до опрацювання гасла, і ми витратили багато часу й енергії, щоб їх написати. В «ЕУ-2» ми «втекли» від деяких з них: Німеччина, Село, Селянство. Ті, які вже опрацьовані, не вимагають, здається мені, більших змін, хоч можливо, що в них треба буде дещо змінити, з уваги на неукраїнського читача.

Проблема районізації. Чимало гасел стосуються поодиноких районів України. Вони виділені на підставі різних критеріїв: географічних (Карпати, Кримські гори, Полісся тощо), географічно-економічних (Донецький басейн, Криворізький басейн тощо), географічно-історичних (Кубань, Поділля, Полтавщина тощо), історичних (Київщина та ін.). Це все ясне. Питання в тому, що звичайно в енциклопедіях присвячується багато місця великим адміністративно-територіальним одиницям (давніше губернія, тепер область). У цих статтях поданий зміст за схемою: географія й природа, історія (не завжди) населення, народне господарство, культура тощо. Ми в «ЕУ-2» таким гаслам присвячували дуже мало місця, бо адміністративно-територіальний поділ зазнає частих змін, а тим самим статті стають застарілими. Натомість в «АЕУ-2» ми мусимо дати більші гасла, присвячені сучасним адміністративно-територіальним одиницям (областям, краям), бо так є в усіх енциклопедіях. Схема цих гасел така: територія, природа (дуже коротко), людність (коротко), народне господарство (лише сучасний стан); ці гасла легко написати.

«Совєтознавчі» гасла. Віддавна виникла ділянка спеціального знання «Совєтознавство». В «ЕУ-2» є низка гасел, які можна зраховувати до цієї групи (вони стосуються історії, економіки, політики,

права, культури, релігійних питань тощо). Серед українських учених є чимало советознавців і, мабуть, було б корисно відбутися нам спільну конференцію (восени 1977 р.), присвячену обговоренню «советознавчих гасел» в «ЕУ» і розподілу їх між поодинокими фахівців. Таку конференцію мав підготувати Всеволод Голубничий, але... Як підготовку до такої конференції я виготовлю список всіх «советознавчих гасел», які появилися в «ЕУ-2» і які є в нашій картотеці з розподілом на ділянки і з деякими коментарями та розішлю їх низці наших колег з проханням дати свої зауваження, а може й пропозиції, які саме гасла вони могли б опрацювати чи відредагувати.

Взаємини України з іншими країнами і народами. В «ЕУ-2» присвячено цьому питанню багато уваги. Такі гасла як «Жида на Україні», «Польща і Україна», «Росія й Україна» належать до найбільших статей в «ЕУ-2». Звичайно, у цих наскрізних гаслах чимало повторень того, що написано в інших гаслах (це неминуче). В «АЕУ-2» треба присвятити цим гаслам ще «більше уваги і зробити деякі доповнення, напр., абзаци про українсько-американські взаємини (політичні, культурні), українсько-британські тощо. Ми не представили наших зв'язків з деякими народами Східної Європи, напр., з Азербайджаном, Вірменією хоч маємо гасло про вірмен на Україні; звичайно, це тепер – переважно культурні взаємини (зокрема в ділянці літератури), стимульовані партією і советським урядом. Такі доповнення ми дамо як в «ЕУ-2», так і в «АЕУ-2» (серед ін. ми дали в «ЕУ-2» гасло «Німці на Україні», але поки що не дали гасла «Німеччина й Україна»).

Гаслам про зв'язки України і українців з ін. країнами й народами треба присвятити і в «ЕУ» багато місця. Мабуть, можна б більше написати про життя національних меншостей на Україні, зокрема жидів (до сер. 19 в. половина світового жидівства жила на укр. землях). Але ми не можемо писати історії жидів на Україні; було б побажане, щоб про релігійне і культурне життя жидів на Україні написав статтю якийсь вчений жид.

На маргінесі згадаю, що написання гасел з цих ділянок коштувало чимало зусиль фахівців і гол. редакції та багато часу. Для прикладу, ряд гасел, присвячених польсько-українським і російсько-українським взаєминам, зазнав кількох редакцій; ці гасла посилалися на рецензії до низки осіб (серед ін. і польських учених). Вони займають багато місця: «польські гасла» – 35 стор. друку, «рос. гасла» – 60 стор. (серед них «Росія», нарис історії Росії, яка в «АЕУ-2» є зайва). Ці гасла майже не вимагатимуть змін в «АЕУ-2», а втім всі фахівці їх вже читали.

Проблема карт. В «ЕУ-2» буде разом близько 400 карт, у тому числі низка карт на цілу сторінку. Крім того, буде додана докладна карта України (міриво 1:2 000 000) з великим числом топографічного матеріалу. Ці карти доповнюють (часто замінюють) текст поодиноких гасел. Більшість з них має актуальну вартість і для «ЕУ». До «ЕУ» увійде понад 350 чорних карт (близько 100 з них треба опрацювати наново), а також кілька кольорових карт (що їх треба наново опрацювати), врешті, англomовне видання згаданої вище карти 1:2 000 000. Зайво говорити, що опрацювання цих карт вимагатиме багато праці і грошей.

Крім карт, гасла будуть ілюстровані діаграмами (майже всі діаграми з «ЕУ-2» треба відсвіжити).

Світлини. «ЕУ-2» має, чи матиме близько 2500 світлин, з яких 70–80 % можна використати в «АЕУ-2».

Проблема індексу. У деяких енциклопедіях (напр., в «УРЕ», у «Великій Советській Енциклопедії», в «Енциклопедії Австралії») додають індекс осіб, географічних назв, предметів, подій тощо, які є згадані в поодиноких гаслах. Такий індекс має бути доданий до «ЕУ-2», бо тоді, серед інших «врятуємо від забуття» сотні осіб, установ, газет тощо, що їм ми не присвячуємо окремо гасел, але яких згадуємо в докладніших гаслах. Чи даватимемо індекс до «АЕУ-2» – відкрите питання.

Проблема транслітерації вимагає устійнення. В словниковій «АЕУ» не можемо англїзувати імен (Юрій, Василь тощо) і маємо подавати прїзвища осіб і географічні назви не лише в англїйській транслітерації (читач мусить знати, як ці прїзвища, назви виглядають в оригіналі).

Питання перекладу. Автори можуть писати гасла українською або англїйською мовами (якщо гасла не вимагають більших змін, порівняно з «ЕУ-2» – краще робити додатки по-українському). Але обов'язкове, щоб автори (редактори відділів) апробували переклади, зроблені в Торонто, бо лише фахівці знають відповідну термінологію.

Труднощі. Найбільші труднощі в праці над «АЕУ-2» полягають не в площині фїансовій (вона забезпечена), але людській – ми маємо мало сил, які були б знавцями української проблематики. При праці над «ЕУ-2» – «АЕУ-2» вони ще були; тим часом чимало з них відійшли у вічність і часто не маємо їхніх наступників. Болїсно доторкнула наше діло смерть найкращого економіста України – Всеволода Голубничого (ми домовилися, що він буде редактором двох важливих відділів в «ЕУ» – народного господарства й історії України за підсовєтського періоду). Тому одним з найпекучіших завдань є підшукати

нові сили; лише частково це вдасться здійснити. Розпитуємо за антрополога і археолога України (допомога обіцяна), знавця укр. нар. мистецтва тощо; маємо надію, що серед наших соціологів знайдуться такі, що присвятять увагу соціології України. Низку основних гасел можуть опрацювати і перебрати під «опіку» над деякими групами гасел такі фахівці, які не розробляли справді української проблематики, але як фахівці зможуть відредагувати матеріал з «ЕУ-2» та «АЕУ-2». Для прикладу, один зі знавців бібліографії і бібліотекарства взяв на себе редакцію гасел з цієї ділянки в «АЕУ-2», хоч він досі українською тематикою не займався.

Економічні гасла зможуть розібрати між собою укр. економісти; але хто буде редактором всього відділу «Народне господарство України»?

Нам треба знайти неукраїнських авторів, які – хоч чужинці – знають українську проблематику. Було б з різних причин добре, притягнути до співпраці визначніших учених неукраїнців. Це можуть зробити насамперед колеги, які є професорами американських і канадських університетів. До наших труднощів треба додати і бідність редакторських центрів «ЕУ» (як в Сарселі, так і в Торонто) на фахові редакторські сили.

І ще раз повторення: ми можемо лише перередагувати «ЕУ-2» – «АЕУ-2», лише інколи – писати наново гасла; а втім, ми часто не маємо відповідних авторів, які написали б такі гасла.

Стан праці над «ЕУ» є ще далі в підготовчій стадії, хоч вона добігає вже кінця. Вона полягає у впорядкуванні і класифікації гасел, які мають увійти до «АЕУ-2». За картотекою гасел в «ЕУ-2» та іншими довідниками і багатьма матеріалами нашого архіву, понад 25 000 гасел поділено на низку ділянок – головних, друго- й третьорядних (напр., ми маємо групу гасел «Декабристи», «Народники», «Укр. есери»). Тепер списки гасел з поодиноких груп ми посилаємо до фахівців (завжди з докладними коментарями і пропозиціями), щоб вони вирішили, які з цих гасел мали б увійти до «АЕУ-2»; перше впорядкування гасел робимо тут. Впорядкувати понад 25 000 займає час (ми не маємо комп'юторів). Приклад – саме виготовлено список гасел з Літератури: 2 300 гасел, їх список охоплює 52 стор. друку.

Без цієї вступної роботи не можна остаточно устійнити каталог гасел до «АЕУ-2», а також їхні розміри. Якщо ця робота не буде солідно зроблена, виникне в «ЕУ» хаос.

В принципі редакторами і авторами поодиноких груп гасел є ті самі особи, що в «ЕУ-2» і «АЕУ-2»; виникає питання, як їх замінити, коли декого не стало (Богдан Кравців, Всеволод Голубничий). Після устійнення

каталога гасел треба здебільша вислати редакторам (і авторам) фотокопії відповідних гасел і всілякого рода матеріали, щоб їм улегшити редакторську працю. Цілу низку проблем буде можна вирішити шляхом особистих розмов і конференцій у складі кількох осіб. Деякі вже відбулися, але основні відбудуться в жовтні у ЗДА і Канаді (конференції економістів, советознавців, істориків, правників, соціологів тощо). Тоді устійнимо остаточно плян праці і розподіл її поміж фахівців. Великою перешкодою праці є і буде те, що деякі ділянки українознавства не матимуть одного редактора, але кількох, які відповідатимуть лише за менші ділянки.

Розміри поодиноких ділянок «ЕУ». Кожному редакторові (також авторові) треба визначити розміри гасел з його ділянки. Беручи за підставу розміри гасел різних ділянок в «ЕУ-2» (звичайно, з деякими змінами, при чому взято також до уваги розподіл матеріалу в «ЕУ-1»), подаємо розміри в стор. друку (формат «ЕУ») без врахування місця, які займатимуть ілюстрації. Тобто, до розподілу маємо приблизно 2 900 стор. друку. (10 % займають ілюстрації, карти, список змісту тощо). Ще раз: це лише орієнтаційні числа, але в практиці вони не відбігатимуть далеко від цього проекту:

Ділянки	Розміри	
	у стор.	у %
Географія	145	5
Історико-географічні краї ¹	90	3
Біологія, рослинність, тварини	45	1,5
Оселі ²	115	4
Людність	30	1
Етнографія і фолькльор	90	3
Мова	90	3
Археологія	40	1,5
Історія	490	17
у тому числі:		
Наскрізні гасла ³	145	5
Історіографія	45	1,5
Історія до 1770 рр.	145	5
Історія 1770–1977 рр.	155	5,5

¹ Це наскрізні гасла, як Басарабія, Буковина; Поділля, Слобожанщина. Їх зміст: природа, історія, людність, нар. госп-во

² Наскрізні гасла, серед них і великі ст., як Київ, Львів, Харків, Одеса та ін.

³ На межі історії, права, соціології.

Церква	150	5
Право ⁴ і соціологія ⁵	150	5
Література	330	12
Наука, освіта	60	2
Преса, видавництва	45	1,5
Бібліографія, книжка, музеї, архіви	40	1,5
Образотворче мистецтво	120	4
Музика, театр, кіно	80	3
Народне господарство	320	12
Охорона здоров'я і Фізкультура	60	2
Математика, фізика, хемія, техніка	40	1,5
Військо	30	1
Українська діаспора	230	8
Різне	100	3,5

Резюме. В цих міркуваннях заторкнено лише загальні проблеми. Окремим ділянкам українознавства будуть (частково вже є) присвячені докладніші зауваження.

Шановних редакторів і авторів прохаю відгукнутися на дискусійні і неясні проблеми та на огріхи цього пляну. Прохаю також порадити, яких авторів можна б притягнути до співпраці. Ще більш конкретніше про це можна дискутувати після розсилки докладного пляну гасел.

Праця над «ЕУ» не є легкою, але спільними зусиллями ми можемо створити «ЕУ». Мені додає відваги розмова з редактором «Енциклопедії Литви» (англійською мовою); редакція і співробітники – кілька, осіб.

Сарсель, квітень 1977.

⁴ Історичне і сучасне право; чимало гасел на межі історії.

⁵ Переважно наскрізні гасла.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Традиції укладання паперових енциклопедичних видань	5
1.1. Енциклопедії, їх визначення, характеристика, типологія.....	5
1.2. Редакційна колегія і науково-редакційна колегія.....	13
1.3. Енциклопедична концепція.....	14
1.4. Формування словника (списку гасел).....	16
1.5. Підготовка статей.....	21
1.6. Робота з іконографічним матеріалом.....	25
1.7. Редагування і форматування контенту.....	27
1.8. Верстка та друк енциклопедичних видань.....	28
Розділ 2. Українські енциклопедичні видання: основні здобутки	31
2.1. Загальні (універсальні) українські енциклопедії.....	33
2.2. Галузеві українські енциклопедії.....	43
2.3. Регіональні українські енциклопедії.....	132
2.4. Персональні українські енциклопедії.....	159
Розділ 3. Електронні енциклопедії: тенденції, технології, досягнення	186
3.1. Електронні видання в епоху сучасних цифрових технологій.....	186
3.2. Електронна енциклопедистика.....	188
3.3. Огляд відомих електронних енциклопедій.....	192
3.3.1. Система MediaWiki в електронній енциклопедистиці.....	208
3.3.2. Українські wiki-проекти.....	211
3.3.3. Українські оцифровані енциклопедії.....	214
Розділ 4. З історії енциклопедистики	216

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут енциклопедичних досліджень

**Українські електронні
та паперові енциклопедичні видання:
основні здобутки й перспективи**

Науковий збірник

Відповідальний редактор *М.Г. Железняк*
Комп'ютерна верстка *Р.П. Судик*
Дизайн обкладинки *Ю.А. Колодич*

Підписано до друку 30.12.2015.
Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 14,65, Обл.-вид. арк. 19,15.
Тираж 300 прим. Зам. № 4444

Друкарня Видавничого дому «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, Київ, 01004, Україна
тел.: 234-75-54, e-mail: druk@nas.gov.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001